

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT — 1979

A TARTALOMBÓL:

FODOR ANDRÁS
GYURKOVICS TIBOR
HERVAY GIZELLA
KIRÉSZTURY DEZSŐ
RÁBA GYÖRGY
VAS ISTVÁN
ZELK ZOLTÁN
VERSEI

JÉKELY ZOLTÁN:
KIREPÜL A MADÁRKA

MÁNDY IVÁN:
TEMETŐI JÁRAT

NÁDAS PÉTER:
LÁGYAN VILÁGÍTOTT
A NAP

AMERIGO TOT
MŰVÉSZETE

CZINE MIHÁLY:
KÉT EMLÉKÍRÁS

RÓNAY LÁSZLÓ:
RÁBA GYÖRGYRŐL

VERSRŐL VERSRE:
ZELK ZOLTÁN

10,— Ft

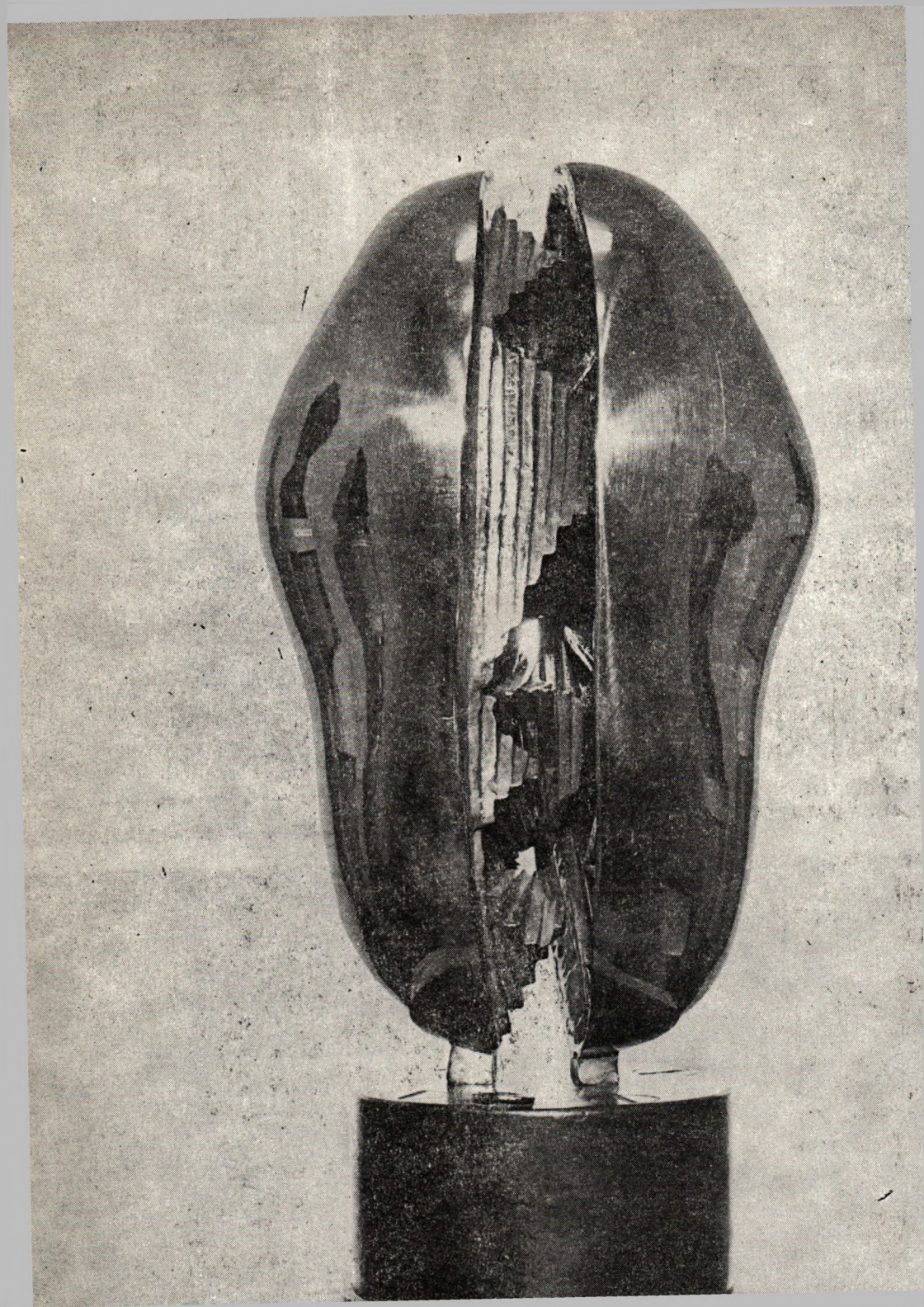
SZAMUNK SZERZŐI:

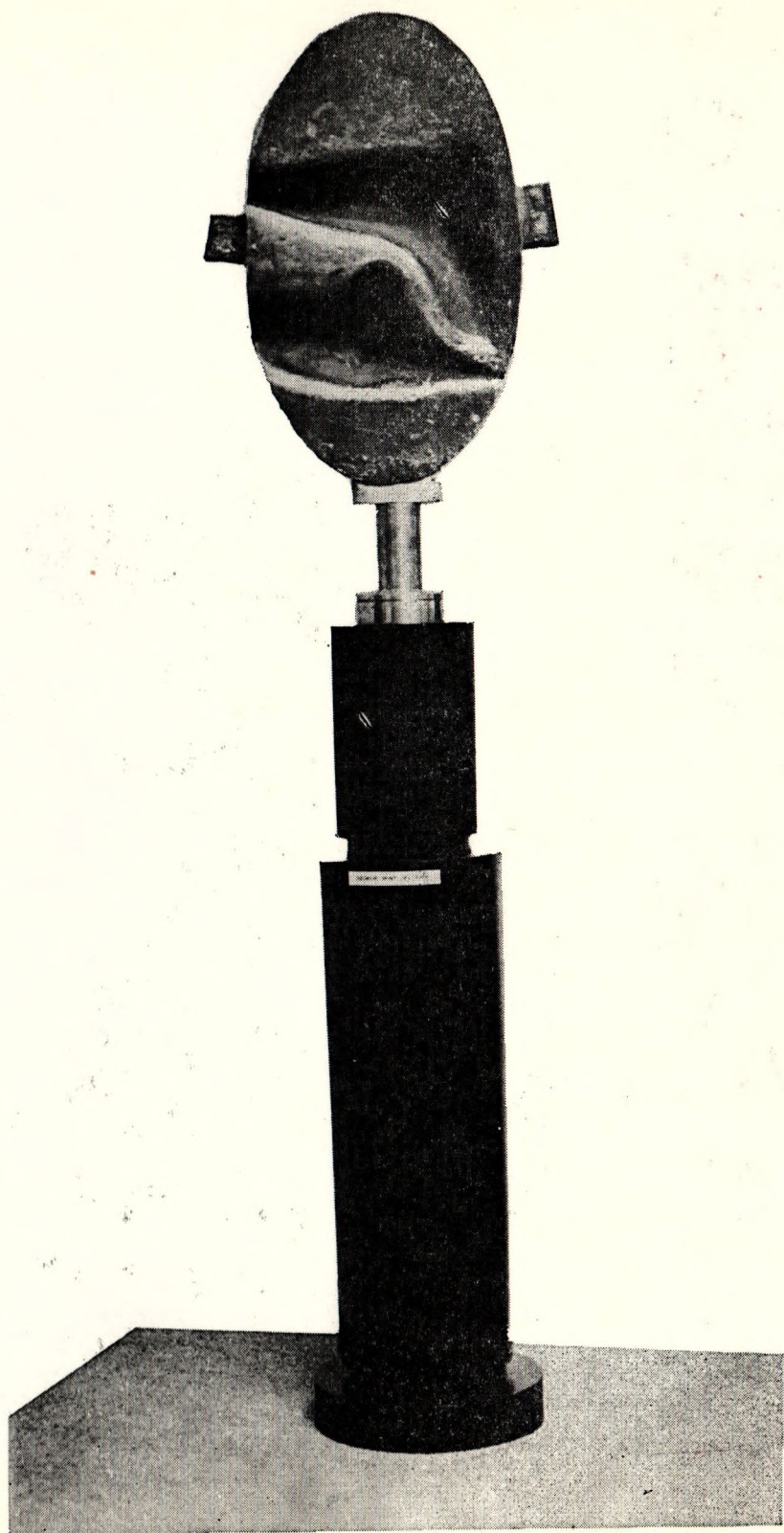
BEBESI KÁROLY
BÉCSY AGNES
CZINE MIHÁLY
DOMOKOS MATYÁS
FODOR ANDRÁS
FUTAKY HAJNA
GYURKOVICS TIBOR
HERCEG ÁRPAD
HERVAY GIZELLA
JÉKELY ZOLTÁN
KERESZTURY DEZSŐ
KOVACS SÁNDOR
MÁNDY IVÁN
MELCZER TIBOR
NADAS PÉTER
PAPP ISTVÁN
RABA GYORGY
RÓNAY LÁSZLÓ
TOT, AMERIGO
TUSKÉS TIBOR
VAS ISTVÁN
VEKERDI LÁSZLÓ
ZELK ZOLTÁN

KÉPEK:

TOT, AMERIGO

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

XXII. ÉVFOLYAM 11. SZÁM

1979. NOVEMBER

TARTALOM

KERESZTURY DEZSŐ versei	- - - - -	963
AMERIGO TOT művészete (tv-riport)	- - - - -	966
VAS ISTVÁN verse	- - - - -	970

*

MÁNDY IVÁN: Temetői járat (rádiójáték)	- - - - -	971
RÁBA GYÖRGY versei	- - - - -	981
RÓNAY LÁSZLÓ: „Sorsokba mártogatni arcomat...” (verselemzés)	- - - - -	938
FODOR ANDRÁS versei	- - - - -	991
MELCZER TIBOR: Az idilltől az elrendeltetésig (Fodor András: Kélt újra jel)	- - - - -	933
HERVAY GIZELLA versei	- - - - -	1000
NÁDAS PÉTER: Lágyan világított a nap (elbeszélés)	- - - - -	1002
GYURKOVICS TIBOR versei	- - - - -	1013
HERCEG ÁRPÁD versei	- - - - -	1014
JÉKELY ZOLTÁN: Kirepül a madárka (kisregény, befe- jező rész)	- - - - -	1015
ZELK ZOLTÁN versei	- - - - -	1026

*

Versről versre

ZELK ZOLTÁN: Az ismeretlen Nagy Lajos (A versről Zelk Zoltánnal Domokos Mátyás beszélget)	- - - - -	1027
--	-----------	------

*

CZINE MIHÁLY: Két emlékirás (Fehér Lajos: <i>Így történt</i> , Balogh Edgár: <i>Szolgálatban</i>)	– – – – –	1035
TÜSKÉS TIBOR: Egy nomád a huszadik században (<i>Csoóri Sándor tanulmányai</i>)	– – – – –	1039
BÉCSY ÁGNES: Zelk Zoltán: Mindennapi halálom	– –	1045
FUTAKY HAJNA: Csűrös Miklós: Fodor András	– –	1046
VEKERDI LÁSZLÓ: Tüskés Tibor: Testvérmúzsák	– –	1048
KOVÁCS SÁNDOR: Dobozy Imre: Hatalom nélkül	– –	1050
BEBESI KÁROLY: Csányi László: Szekszárdi napló	– –	1052
PAPP ISTVÁN: Vámos Miklós: Én és én	– – – – –	1054
A Jelenkor krónikája	– – – – –	1055

K É P E K

AMERIGO TOT: Aretino-illusztrációk – 970, 980, 982, 1012

M ű m e l l é k l e t e n

1–2. AMERIGO TOT: Komarov emlékére
(A szobor felavatása október 1-én)

A b o r í t ó n

AMERIGO TOT művei

1. Kavicsasszony
2. Hommage à Karinthy – Olivecrona
3. Szobor mint jel
4. Holdbanéző

(Nádor Katalin fotói)

J E L E N K O R

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

Megjelenik havonta

Főszerkesztő: SZEDERKÉNYI ERVIN

Szerkesztő: PÁKOLITZ ISTVÁN

Kiadja a Baranya megyei Lapkiadó V. 7625 Pécs, Hunyadi János út 11. Telefon: 15-000. F. k.: Braun Károly
Szerkesztőség: 7621 Pécs, Széchenyi tér 17. I. emelet. Telefon: 10-673.

Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

Terjeszti a Magyar Posta. Elfizethető bármely postahivatalnál és a Posta Központi Hírlap Irodánál
(1900 Budapest, József Nádor tér 1.) közvetlenül, vagy átutalással a KHI MNB 215-96162 pénzforgalmi
jelzőszámára. Évi előfizetési díj 120,— Ft.

79-4765 Pécsi Szikra Nyomda – F. v.: Szendrői György Igazgató

Index: 25-906, ISSN 0447-6425

Világbíró legkisebb fiunk

— A hetvenéves Tóth Imrének —

Mosolygó mélabúval idézi az emlékezés
az útravaló ölelést, mikor először találkoztam
a vésetten is oly eleven arcú csurgai
vad parasztfiúval, ki akkor a Bauhaus
tárgyilagos lázában égve tört ki Moholy-Nagy,
Kállai, Kepes és a többiek közül: magát keresve, gyalog
indult Itáliába a túlpompás weimári ősz
baljós bomlásából déli hegyek, kövek, ligetek
felé, és fickósan mosolyogva
leplezé, hogy szédül a légbefoszló
ábra humortalanságától, a barna ingek
bűzétől, s hátrálva előresiet konok nagy
önbizalommal . . .

Milyen messze sodort egymástól a sors!
Évtizedekre sötét lett; a szél csak itt-ott
fújt töredékhireket: hogy az Imréből Amerigo
lett s nem csak szobrokkal írta nevét föl
a bátrak egére s nem csak műhelye: van híre már
túl a határokon is, míg én itt tettem a dolgom
jó társakkal az aknamezővé lett haza földjén.

Ó, milyen éjeken át mentünk bátran, sűrű indák,
omló görgetegek, lápok, kutak éh öle, csel, gáncs
közt a sötét-gyönyörű kor felgyorsult idejében!
Kertek, sírok, éj, nap, csillag örök ragyogása s réme
kísért. Te, Imre a Földközi-tenger partjain otthon,
testvérek közt, dús hagyomány nevelő-növelő nagy
példáin meglelve magad, ahol én csak az álmok
szépitő fényében jártam: Apulia földjén.

A gyúró, öntő, rajzoló kéz mestere, te
az ember képét foglaltad plasztikus
öröklétbe játékosan, míg ránk nem omlott
az új vak tájtun: a makro- s mikrokozmosz
erőinek démoniája, a kilowatt-számum,
s – mert így hiteles – most erről adsz hírt
embertelen, idomtalan, riasztó, felszabadítón
tiltakozó alakzatokkal.

*S ebben találtunk íme egymásra, mi is
 újból. Mert nem elég a megszokott szó, gesztus
 kifejezni a kor iszonyatát s a művész
 merészségét. Világbíró legkisebb fiunk
 hazatér, öleljük újra egymást – a vad szél a szelíd
 diófát – s végezzük együtt a tennivalót;
 mert nem becsülni csak, begyűjteni s óvni:
 de el kell vetni is a jó magvakat!*

*Egy fuvalom s megszínesül a lomb,
 elül a szél, s már a vénasszonyok
 nyarában alvad mézsűrűvé a fény;
 a lágy sugárban fel-telhorgadunk:
 koccintunk és dúdolni kezdünk
 derűsen dolgos múltakról, s jövőkről.*

Udvaros Hold

*A Telihold úsztatja pára-udvarát,
 sáppadt-kéken didergő éjbe hanvad át;
 valami pirreg, zörren árnyék-fák mögül;
 fényoszóró vet csóvát, fordúl, elül;
 a szél megállt, nem látni egy szem csillagot;
 csönd van, a nyirkos hűsben összeborzadok;
 ez már az ősz, nyálas kód, morzsálék morál;
 bár kert, völgy színes, fényes lombcsatákban áll,
 mindent elnyelnek nékik-mindegy hajlatok,
 a hályog-ablakok mögött csak árny vagyok,
 bezárul a derengés is, alig tudom már,
 mi jár kinn: kutya, szél, ember, boszorkány;
 lehet, azért dobog torkomban oly vadúl
 szívem, mert sok vérszopó emlék feltolúl;
 reszketve sikoltani volna jó, de némán
 kotlom megerjedő életem hordalékán:
 nem gyógyírt, értelmet ad, kártevőket
 is őriz, korhaszt, csíráztat a tözeg,
 mi árvízjárta múltam ingó lápjain
 lerakódott, felszívódik a kéj, a kín;
 nem aggtam el, élek, nőhetek magasabbra:
 magára maradt bár, bozótnál magasabb fa,
 mit még sarjadni űz a nyugtalanság;
 félek, hogy partjaim növe vizek kimossák:
 kidőlök, s Isten akkor Mindenséggé tárul
 túl mindenben, elválván Lelkétől, Fiátul,
 forr, ünt létét ledobja, ellentétébe csap,
 s lesz istenülő szellemből kitáguló anyag,
 megosztja magát, robban, s a végső csenddel eljön
 az Eszkaton, hogy benne minden egyesüljön; –*

s akkor mibe fogódzzam, nem tudom már
mivégre, kinek kellhet még az oltár;
ha minden egy, fordúlhatok magamba?
hol minden egy, nem lesz szükség szavakra.

Eurydiké szól

Tekints rám: arcod tiszta
tükrében hadd legyek!
A világ nem vesz vissza,
vérem a föld felitta,
mindenki elfeled.

Éh szemek közt sikátor
az út, szívem fakó
árnyék, mely nem világol,
nem lesz élet a vágyból,
elolvad, mint a hó.

Kiáltok újra s újra,
hangom felcsap, zuhan,
te hallgatsz elfordulva:
csak a halálon túlra
látsz, mégysz visszhangtalan.

Nézz vissza, s légy megváltott;
menj, sorsod teljesül.
Mit Isten belémvágott,
sebem tájva is áldott,
elhordom egyedül.

Áradás

Figyelnél. Figyelmed mi várja?
Szavak, szövegek áradása!
S mit mond ez el abból, ami van
világosan?

Bár szabadítóbb mint az alkohol
e technokrata, jóléti pokol,
magányod mégis úgy zárul köréd
mint sivatagos, felpredált vidék.

Munkánk mit ér, ki tudja?
A zúzda várja, az urna?
Ki látja a nőben a férfi nyomát,
e papírmocsárban a jó csírárt?

AMERIGO TOT MŰVÉSZETE

(Elhangzott a Magyar Televízióban. Szerkesztő-riporter: D.Fehér Zsuzsa.)

1969-ben rendezte meg Amerigo Tot, Tóth Imre Magyarországon azt a nagyszabású életmű-tárlatot munkáiból, amelyre már régóta vártak azok, akik munkásságát figyelemmel kísérték. Hiszen 1927 óta járta a világot, híre megelőzte alkotásait. A műveket bemutatták a fővárosban, és a nagyobb vidéki városokban is. A televízió híradója akkor a rendezés közben beszélgetett a hazatért Mesterrel.

— *Amerigo Tot, azaz Tóth Imre sikert sikerre halmozott és most első magyarországi kiállítását készíti elő. Milyen érzésekkel, milyen gondolatokkal készül a találkozásra a magyar közönséggel?*

— Itt nagyon sokan leégtek már. Ideges vagyok. A közönségnek föl van vágva nagyon a nyelve. Én ezt csináltam, és ezt tudom. Hogy aztán ez világhír vagy nem világhír, az más lapra tartozik. Ez nem azt jelenti, hogy amit kint elfogadnak, azt itt is el kell fogadni. Erről majd lehet továbbra is beszélgetni. Tavaly, amikor először jöttem haza, valaki megkérdezte tőlem, milyen az érzésem. Azt mondtam, hogy úgy érzem magam, mint aki törülget egy homályos ablakot, és be akar nézni valahová. Hát most én vagyok bent és kinézek, mert az ablak már ki van pucolva.

— *Ez a kiállítás egyébként, azt hiszem, egész munkásságát reprezentálja, hiszen minden stílusából, minden stíluskorszakából találhatók itt művei.*

— Igen, ezt úgy akartam megcsinálni, hogy a kritika és a közönség tudja látni: tulajdonképpen honnan indultam, és a fejlődés fokai, remélem, eléggé kiolvashatók belőle. Mondhatom azt is, hogy nem azért csinálom most így, mert amúgy nem tudom. Tudom azt is, de az most nem érdekel engemet.

*

A kiállítások sikersorozata után, a barátokkal való találkozás után, mintha egy kicsit csend keletkezett volna Tóth Imre körül. Az elmúlt esztendőben Via Margutta-i otthonában kerestük meg, és ezekről a dolgokról faggattuk.

— *Hogy telnek a napjai? Min dolgozik?*

— Most nem dolgozom sokat. Most sokat olvasok. Jó pap módjára.

— *Sok elolvasnivaló van?*

— Sok.

— *És most, ha hasonlítanánk a korábbi korszakokhoz, mihez áll most közel?*

— Ezen a Magon dolgozom sokat, ebből csinálom most szobrokat.

— *Szóval a magból kiinduló...*

— Ez az egyik ideája.

— *Valamiképpen az őserő, a kezdet? Nem?*

— A kezdet, a mag. A mag egy általános gondolat, nemcsak a mag mint növény, hanem a mag a kezdet, szóval a biológia. Volt több ideám, hogy odahaza valamit csinálni. Ami lassanként fixa idea lett. A magnak az apoteózisát akartam megcsinálni.

— *Domborműben?*

— Domborműben, igen.

— *Mondjuk el, hogy hová tervezte.*

— Talán erről jobb lenne, ha nem beszélnék. Ne igyunk a medvebőrre előre.

— *Ez a gondolat megmaradt?*

— A gondolat megmaradt, és néha-néha hallottam, hogy valaki újból fölvetette az ideát, hogy ezt meg kellene csinálni. De ebből nagyon kevés..., szóval először is rengeteg sokba kerül, mert bronzból akarom csinálni. És az egész 120 négyzetméter, 12 méterszer 10 méter.

— *És ennek nem nagy az önsúlya, hogy falon legyen?*

— Nem. Ezt a földre lehet állítani. Ez egy odahazai egyetemnek a dísztermét díszítené, vagyis az aula magnát.

— *Szóval belső?*

— Belső, nem külső. Akkora mint egy négyemeletes ház.

*

— *Mindez tíz évvel ezelőtt, illetve az elmúlt esztendőben történt. Most viszont itt üdvözölhetjük Tóth Imrét, Amerigo Totot a stúdióban. Milyen alkalomból?*

— Többféle az alkalom. Most szállítottam le a..., most beszéltek meg a gödöllői anyagot. A mag apoteózisát, amit Gödöllőre készítettem. Pécsre is utazom, mert a Komarov-szobrot, amit Pécs városnak ajándékoztam, most fogják felszengetni.

— *Milyen szép ott az anyag Pécsen, ezek a Kavicsasszonyok! Új otthonukba kerültek. Hogy tetszett, amikor tavaly, a megnyitó után ezeket végignézte?*

— Nagyon fölemelő érzés, hogy az ember a saját múzeumában sétálthat, vagy hát mondjuk múzeum-termében. Ez egy új lakosztály az életemben.

— *És vajon miért éppen a Kavicsasszonyokat választotta ki?*

— Mert az volt a fordulópontja az én szobrászatomnak. A háború után, amikor megtörtem a reneszánsz által belémhatoló befolyásokat. És a háború alatt történt dolgoknak a következménye, hogy a klasszikus szépség már nem érdekelt.

— *De ez a második változás volt már, hiszen a Bauhaus után, mikor Németországból került Olaszországba, akkor a reneszánsz bűvölete...*

— Hát az volt a nagy „kitolás” velem, mikor a Bauhaus-ból jöttem, ahol csak háromszögekkel meg négyszögekkel meg körökkel foglalkoztam. És hát a reneszánsz annyira megfogott, hogy az volt az érzésem, ha ezen nem tudom magamat keresztülrágni, akkor nem teljes az ösmeretségem a dolgokról.

— *De most mindegyik benne van a szobrászatában. Minden előző korszak vívmánya.*

— Ez az összegezés. Most már elértem ahhoz a ponthoz, ahol kell egy összegezés, mi az, amit eddig az életemben csináltam. Éppen ezért A mag apoteózisát összefogódzik például a római Termini-pályaudvar homlokzatával is. Azok a dolgok, amiket ott föl találtam vagy kitaláltam plasztikai értelemben, azt föl akarom használni. Nem formailag, hanem mintegy sugallom A mag apoteózisán keresztül az összekötődést a régi dolgokkal.

— *Sokan úgy vélik, hogy a Kavicsasszony-formák is összetűgnek ezzel a mag-apoteózissal.*

— Ez nem rossz felismerése a dolgoknak, mert végeredményben a születés-gondolat a Kavicsasszonyoknál is megvan. A születés, az anyaföld, a föld valamilyen módon mindig belekerült a munkáimba.

— *És ezek a réteges, nagyon szép plasztikai felületek, ellentétben majd a fényesre polírozott kerek formával, ezek valami küzdelmet is megjelenítenek.*

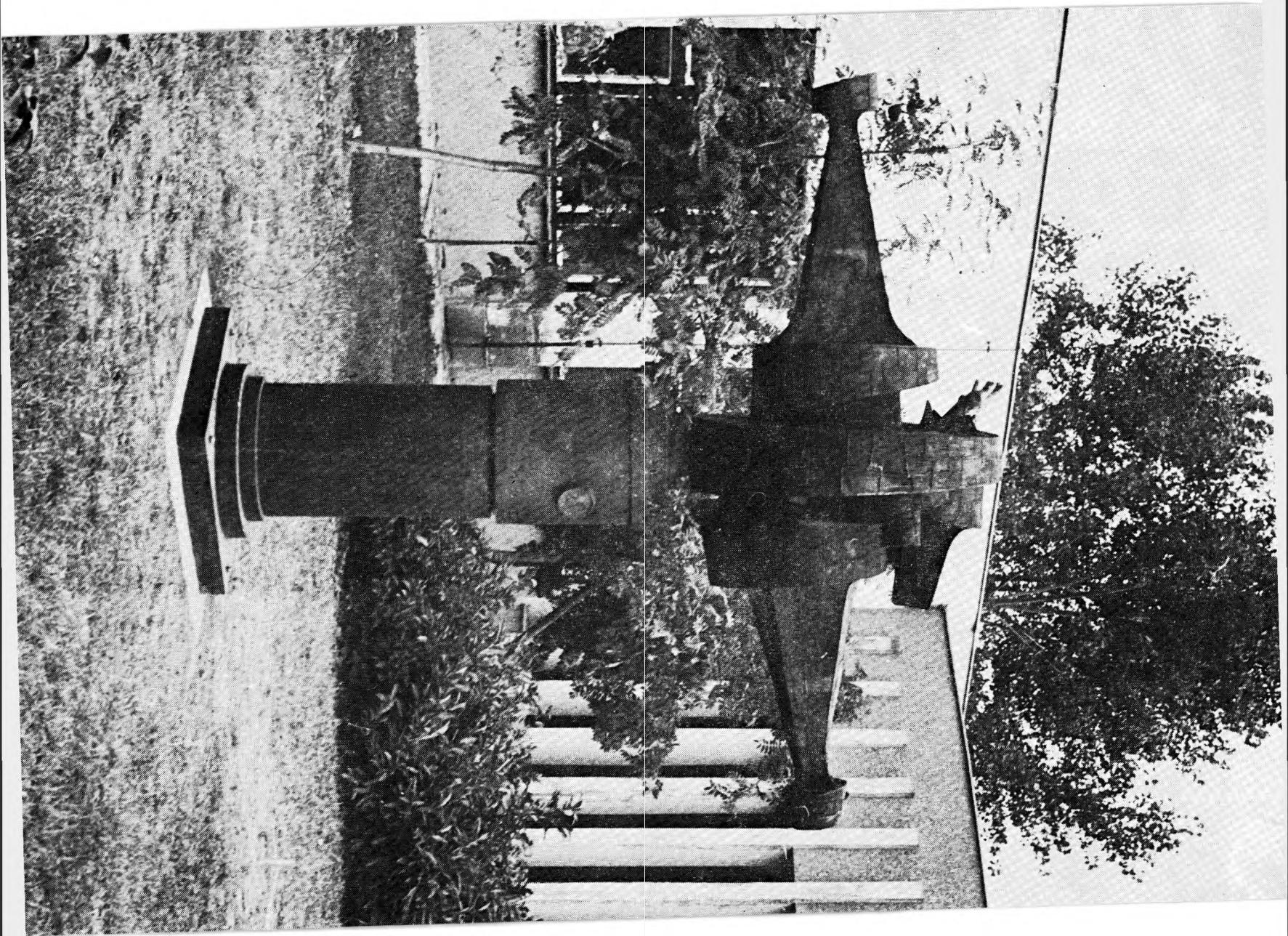
— Itt van egy fikus szobrászati fogás: aki majd nézi a Magot, saját magát látja meg benne.

— *Saját magát?*

— Saját magát látja. Tükröződni a felületben.

- *Közelnézeti lehetősége is lesz?*
- Lehet, mert vannak embermagasságú elemei, de ha fölnez, akkor is saját magát fogja benne látni... Én mint mag, mindig benne leszek a magban.
- *Nagyon érdekes gondolat. Tavaly, amikor egy kicsit nosztalgikus hangulatban volt, s egy kis táradtság is volt a beszélgetésben, nem gondoltuk volna, hogy ilyen gyorsan megvalósul.*
- A római beszélgetésre gondol? Hát igen, közben a dolgok meggyorsultak. Új vágányra kerültek és most már egyenes a vágány.
- *S az a döntő, hogy már tél esztendeje dolgozik ezen a munkán.*
- Most készült el feles nagyságban. A nagyítást régi barátok — Grantner Jenő és Antal Károly — segítségével fogjuk megcsinálni. Velük beszéljük majd meg a dolgokat.
- *Úgy tudom, a Kivitelező és Iparvállalat csinálja a nagyítás munkáját. És aztán ők ellenőrzik ezt?*
- Nem, ők maguk fogják csinálni.
- *És akkor a korábbi gond az itthoni megvalósítással kapcsolatban, az most már nincs.*
- Nincs. Teljesen egyenesben vannak a dolgok.
- *Azt hiszem, Gödöllő nagyon szép alkotással gazdagodik majd. És nagyon sokszor lesz itthon ebben az időszakban.*
- Legalábbis jövőre négyszer, ötször, talán még többször is itt kell, hogy legyenek.
- *Hamarosan Pécsre utazik. Október elsején avatják föl a Komarov-szobrot.*
- Igen.
- *Ezt ajándékozta Pécsnek.*
- Ezt ajándékoztam Pécsnek.
- *A kis modellje annak idején ki volt állítva.*
- Ki volt állítva. És azt pedig a szegedi múzeumnak ajándékoztam.
- *Mondana nekünk erről a szoborról valamit?*
- A legfontosabb gondolat talán az, hogy az ember rábizza magát a számológépekre és a komputerekre. De amikor ezek az ember által készített műszerek fölmondják a szolgálatot, akkor ebből a forma-halmazból kijön egy kéz, és mégis az emberektől kér segítséget. Tulajdonképpen figyelmeztetés, hogy ne adjuk át magunkat teljesen a számológépeknek, vagy a komputereknek. Én mindig az emberről indulok ki. Az elvont munkáimban is.
- *Talán felületes ítélet, hogy kettős vonulat érvényesül a munkásságában. Ha a régebbi figurális síremlék-domborművet, az Utolsó ítéletet összevetem a Termini rendkívül racionalis homlokzatával, vagy akár a sportpalotáéval...*
- Végeredményben formailag, ha eltávolodok attól, hogy az egyiken figuratív kifejezés van, a másikon pedig csak egy elvont figura, elvont figurázás, ha eltekintek attól, hogy mit mesél el az egyik, és mit nem mesél el a másik, de mire gondol — végeredményben nem lehet választóvonalat húzni.
- *Az építészethez kapcsolódó munkáiban a gondolkodásmódja hogyan változik meg, ahhoz viszonyítva amikor saját kedvére, gyönyörűségére csinál szobrot?*
- A szobrászat és építészet között nagyon kevés különbség van. Mind a kettő a tömeggel dolgozik a térben. Az más kérdés, hogy az egyiknek az a hivatása, hogy emberek lakjanak benne, a másik pedig úgynevezett díszítés. De egy munka formakiképzése mindig alá van rendelve az építészet formakifejezésének. Hogy ne legyen a szobor fölragasztott bélyeg a borítékon, hanem legyen szerves része annak az építészetnek, amellyel együtt kell hogy dolgozzék.

— *Még a Mester budapesti érkezése előtt néhány fotót kaptunk azokról a munkálatokról, amelyeket valahol Róma környékén, a feles minta elkészítésénél végzett.*

— Igen, Róma külvárosában egy nagy hodályban, egy nagy suf niban. Azt vettem ki, mert az én műtermem sem lett volna alkalmas arra, hogy ezt a nagy modellt ott csinálhassam meg.

— *Ez komoly fizikai munka, úgy látom.*

— Hát bizony. Napi tíz—tizenkét—tizennégyórás munka.

— *A kiöntött gipszen még farag?*

— Nem. Ezt gipszben raktuk fel, és aztán faragtuk ki.

— *Es most hasonló eljárással készül.*

— Nem éppen hasonló eljárással, itt majd ez a modell, amit én készítettem el Rómában, ez föl lesz nagyítva. Pantográffal és különböző nagyítási eljárásokkal.

— *Ezt azt jelenti, hogy még kell rajta dolgozni.*

— Hogyne. A felületet nekem kell meghatároznom.

— *Ezt a furcsa krátterszerűt.*

— Kráter, szántóföld, hant... Itt tulajdonképpen a természetet és a szobrázatot kell összehozni. A hantból kell szobrot csinálni. Nem lehet a hantot mint hantot fölrakni a falra. A mag mint olyan, univerzális gondolat, tiszta biológia. Az élet kezdődik a maggal.

— *Úgy tudom, hogy az egytizedes modelljét is elkészítette bronzból.*

— Igen. És azt pedig a Nemzeti Galériának ajándékoztam.

— *Nagyon reméljük, hogy még mielőtt a nagy munka elkészül, láthatjuk majd. Egyébként a mostani hazaérkezése máshoz is kapcsolódik. Szabad erről beszélnünk? A hetvenedik évről?*

— Hát beszéljünk a kétszer harmincöt évről.

— *Kétszer harmincöt esztendő. És ennek a kétszer harmincöt esztendőnek az összetoglalására alig hiszem, hogy egy rövidke riport elegendő lenne. Mégis engedje meg, hogy egyik régi barát, Keresztury Dezső köszöntse önt a születésnapon. Úgy tudom, hogy az önök barátsága nagyon messzire megy vissza.*

— A barátság nagyon furcsa módon kezdődött. Én akkor fiatal művésznövendék voltam, Berlinben kódorogtam, és a végén eszembe jutott, hogy éhes vagyok, és kitől lehet pénzt kérni. Akkor aztán a Humboldt Intézetben volt egy magyar vezető, egy magyar tudós, akit Keresztury Dezsőnek hívtak. Én bizony bekopogtam az irodájába, és levágtam öt márkára.

— *Így kezdődött, s aztán folytatódott.*

— Így kezdődött. Ő adta nekem..., szóval ő még mindig ad nekem.

(Keresztury Dezső Világbíró legkisebb fiúnk c. köszöntőjét folyóiratunk élén közöljük.)

VAS ISTVÁN

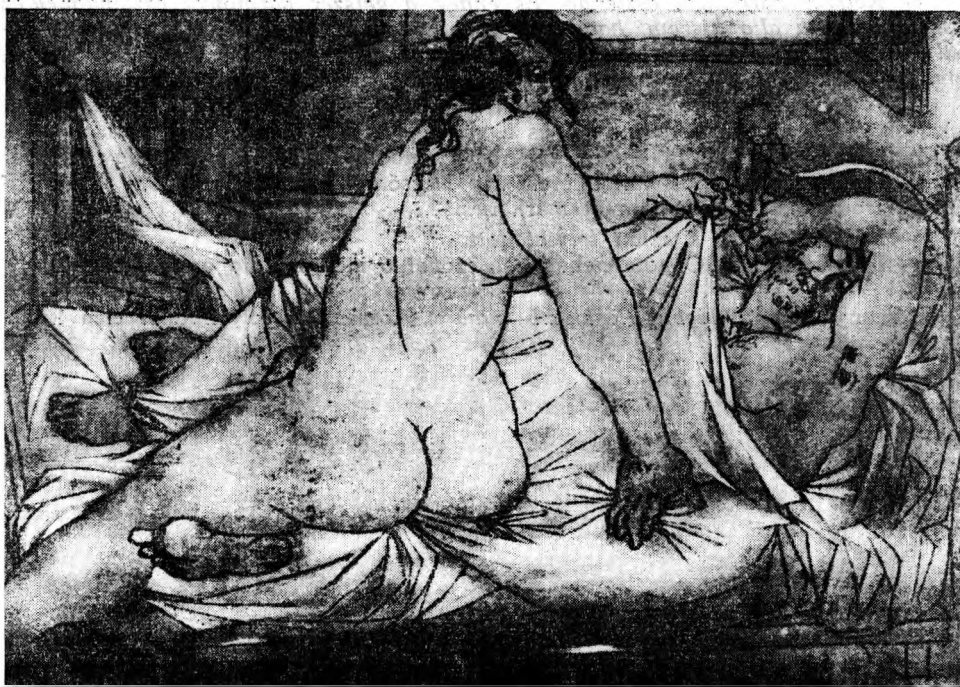
Hány napja lehet?

*Hány napja lehet még a Napnak
Lángolni istenigazából?
Seregélyek most szüretelnek.
Mennyi van hátra még a nyárból?*

*Mit csináltam ezen a nyáron?
Eltem, szerettem, elmerengtem.
Ha jön az őszi szentől-szembe
És itt talál még mindig engem,*

*Ha itt hagynak tavaszig engem,
Jó lesz nekem a ködben, szélben
Bujdosnom, amíg mód adódik,
Aztán eltűnnöm észrevétlen.*

*Ha jön az őszi szentől-szembe,
Nyomát se lelje rettegésnek.
Ha kérdi: Mi lesz? – a Halálnak
Adassék azt felelnem: Élet.*

Temetői járat

Rádiójáték

(A lift nehézkes, zötyögős csikorgása.)

JÁNOS (alig hallható): Első emelet... második... harmadik... negyedik... (csönd) ötödik. Megállt. Itt állt meg az ötödiken. Azok még várnak egy kicsit. Nem indulnak el mindjárt. (csak csönd) Mi az? Mire várnak? Mikor csapódik már az ajtó? Az a nyomorult liftajtó?! (megint a lift csikorgása) Továbbmegy! Fel a hatodikra (szünet) Megúsztam! (csönd)

Semmit se úsztam meg. Egy kicsit sétálnak ott a hatodikon, aztán majd szépen lejönnek. (szünet) Aha! Valaki járkál odafent! Valaki, vagy valakik. Ó, ez nem egy lump társaság! Ezek nem moziból tértek haza. (kurta nevetés) Mozi — manapság! Legfeljebb murira készülnek. De valami egészen másfajta murira. Aminek én leszek a főszereplője.

(csönd)

Semmi.

Lehet, hogy a hátsólépcsőn osonnak le. Megállnak az ajtó előtt. Állnak és várnak. Miért ne? Ők aztán igazán ráérnek.

Kinézek. De azért előbb eloltom a vilányt. Mindig kiszűrődik valami fény. Ezek a papirlepedők semmit se érnek. Légoltalmi papírok. Félrecsúznak. Meg a pokróc is. Sose tudom rendezni föltenni. Múltkor is feljött a házparancsnok. Halmos, vagy hogy hívják... (hangja lehalkul.)

(pillanatnyi szünet)

HALMOS (zsiros hang): Mi az? Maga kivilágítást rendez?

JÁNOS: Ugyan, dehogy! Csak éppen félrecsúszott...

HALMOS: Mi csúszott félre? (más hangon) És egyáltalán, ki maga?

JÁNOS: Ifjabb Láng András. Nagyváradról. Már bemutattam az irataimat.

HALMOS: Bemutatta, persze. És a barátja? A Kardos Géza?

JÁNOS: Átment a János kórházba. Az édesanyja haldoklik. És addig ugye...

HALMOS (közbe): Magára bízta a lakást. Maga meg szépen berendezkedett. Nem gondolja, hogy máshol kellene lennie?

JÁNOS: Elvesztettem a csapattestemet.

HALMOS: Ne mondja! Na persze, ha elvesztette! (szünet) Egyszer majd elbeszélgetünk. Magáról is meg a csapattestéről is! (ahogy távolodik) Csapattest! Csapattest! (hang ki.)

(csönd)

JÁNOS: Egyszer majd elbeszélgetünk. Majd megint feljön és... (hirtelen) Ki tudja! Talán ő is itt van velük! Beköpött. Most meg itt áll az ajtó előtt és... (telrántja az ajtót) Tessék, uraim! Tessék!

(csönd)

Senki. Sehol senki. Csönd és sötétség. Minden elmerül ebben a csöndben és sötétségben. A ház az emeletekkel. Ott ni! Az az ablak a másodikon! Vékonyka fény szűrődik elő a papír mögül. (szünet) Üristen! Micsoda papírok és pokrócok! Mikor lehet már leszakítani ezeket! (más hangon) Itt járkál valaki! Surranó lépések! (pill. csönd) Nem, semmi. És talán nem is történik semmi ma éjszaka.

(óriási csattanás)

NŐI HANG (öreg): Óvóhelyre! Óvóhelyre!

MÁSIK NŐ (fiatalabb): Hülye kölyök! Ez már a harmadik villanykörte!

FÉRFI: Már megint a Novák gyerek! (csönd)

JÁNOS: Ha elkapom azt a csibészt!
(*más hangon*) Senkit se kapok el. És jobb lesz behúzódni.

(*ajtócsukódás*)

Ezek a bútorok! Koporsók. Koporsó-bútorok. Az asztalok, a szekrény, a székek. Olyan sötétbarnák. Vagy inkább feketék. Szóval, koporsóbútorok. Szutykos, kis csipketerítők. Valaha persze ragyogtak a tisztaságtól. Amikor még nem Kardos Géza lakott itt. (*szünet*) A család. Az a család. Akik aztán elmentek innen. El kellett, hogy menjenek. (*csönd*) Itt ültek ennél az asztalnál. Megterítették vacsorára. Még akkor is... azon az utolsó estén... (*hangja lehalkul.*)

(*pill. csönd*)

FIATAL LÁNY: Mit csinálsz, anya?

ANYA: Láthatod — teritek.

LÁNY: Dehát csak nem gondoljátok, hogy...? Nem! Ezt nem lehet!

APA: Mit nem lehet?

LÁNY: Dehiszen te is tudod! Mindnyájan tudjuk!

ANYA: Vágj kenyeret, kérlek.

APA: Add csak ide. (*más hangon*) Még egy kis bort is kerítettem.

LÁNY: Ne mondd, apa! Vendégeket várunk? Ünnepelet rendezünk?! Egy olyan meghitt, kis családi ünnepelet? (*más hangon*) Hagyjátok abba! Hagyjátok abba! Miféle komédia ez?! (*elcsuklik*)

(*csönd*)

JÁNOS: Vacsora után lesztek az asztalt. A terítő itt maradt. Az üres poharak. Csészék. Ők pedig másnap reggel már lent álltak az udvar kövén, hátizsákkal a vállukon.

(*bútorreccsenés*)

(*mély lélegzet szakad fel ebből a reccsenésből.*)

Mi az?! Van itt valaki?! Elbújt itt valaki?! Egy szekrény nyílik. (*ajtócsapódások*) Van itt valaki? Halló! (*mosdó, illetve kamra akusztika*)

Ki tudja! Talán valaki itt maradt a családból. Vagy Kardos Géza nyomott be ide valakit. Ő mindenkit benyom valahova.

(*kis nevetés*)

Ahogy mi összeakadtunk akkor dél-

előtt! Abban a züllött, szutykos, megfeketedett hóban! Üszkös fadarabok meredtek elő a kupacokból. És hamu, hamu, mindenfelé. És kintről az a lármá (*Repülők húznak el.*)

(*roppant mély zúgás.*)

KARDOS: Sétaidő. Igazi sétaidő.

JÁNOS: Géza! Kardos Géza!

KARDOS: (*beköz.*) És nem Jézus Krisztus. Ne bámulj úgy rám, mint egy jelenésre. (*más hangon*) Mióta mászkálsz azzal a fekete táskával?

JÁNOS: Egy hete. Két hete. Évek óta. Mit tudom én! (*röviden*) Kirúgtak a kórházból. Razziák, meg mindenféle...

KARDOS: Haza pedig nem mehetsz.

JÁNOS: Honnan tudod?

KARDOS: Valahogy látni rajtad. A katasztrófa a képeden. Tiszta pánik po-fa.

JÁNOS: Idefigyelj, Géza...

KARDOS: Na, jó, jó! Dehát meddig akarsz így sétálni?

JÁNOS: Mit tudom én! (*más hangon*) Talán legjobb lenne, ha jelentkez-nék... ha önként...

KARDOS: Hol, te állat?

JÁNOS: A fronton.

KARDOS: Milyen igaz! Nincs is mesz-sze. Két megállóval lejjebb. (*más hangon*) Meg tudsz jegyezni egy cí-met?

JÁNOS: Miféle címet?

KARDOS: Mondjuk az én címemet. Csengery utca tizenkettő. Második emelet öt.

JÁNOS: Csak nem azt akarod mondani, hogy...?

KARDOS: Még járkálsz egy kicsit, és aztán este beállítasz ezzel a táskával.

JÁNOS: Géza! Ez igazán...

(*géptegyszerű kattogás.*)

IDŐSEBB FÉRFI: Maguk megveszték?!

KARDOS: Mi a baj, öregem?

IDŐSEBB FÉRFI: Éppen itt ácsorognak, amikor figyelik ezt a házat!

KARDOS: Nyugodjék meg. Egy lelket se látni.

IDŐSEBB FÉRFI: Félrebeszél. Ott szemben abban a házban... nyilasok... tegnap este jöttek!

KARDOS: Na, jó, jó! Bújjon vissza!

IDŐSEBB FÉRFI: Megússzuk? Gondolja, hogy megússzuk?

KARDOS: Én nem gondolok semmit. Mindenesetre bújjon vissza abba a kapuba. Tűnjön el!

IDŐSEBB FÉRFI: Azért lehet, hogy megússzuk... *(hangja lehalkul)*
(pillanatnyi csönd)

JÁNOS: Hát akkor, Géza...

KARDOS: Tudod még a címet?

JÁNOS: Csengery utca tizen...

KARDOS *(ingerülten közbe)*: ...kettő! Második emelet öt. Jó lenne, ha nem felejtene el.

JÁNOS: Te mindig ott laktál? Te azelőtt nem ott laktál!

KARDOS: Most ott lakom. *(más hangon)* Rámbízták.

JÁNOS: Rádbízták?

KARDOS: A barátaim. Egy család. *(más hangon)* Mindegy. Ne kérdezz annyit. *(hirtelen)* Mi van abban a táskában?

JÁNOS: Néhány ing, pizsama, borotva. *(szünet)* Meg egy novella.

KARDOS: Novella?

JÁNOS: A Vidor novellát kért tőlem.

KARDOS: Aha... a Vidor.

JÁNOS: Tudod, a Vidor indítja a Betűt. Azt a folyóiratot. Tudod, hogy tőled is lesz benne valami! Egy tanulmány!

KARDOS: Ne mondd!

JÁNOS: A Vidor tanulmányt vár tőled. Egy olyan jelentős tanulmányt.

KARDOS: Megható. Csakhogy a Vidor egyelőre bent ül a kocszban.

JÁNOS: A kocszban? Miért ül a Vidor a kocszban?

KARDOS: Benyomtam egy pincébe. Egyelőre az a legbiztosabb. *(más hangon)* Te meg ülj be a Simplonba. Talán még nem lőtték szét azt a kávéházat.

JÁNOS: Azt hiszem, inkább benézek a kalauz Gizihez.

KARDOS: Miféle kalauz Gizihez?

JÁNOS: Kalauznő a 24-esen.

KARDOS: Nincs jobb, mint egy kalauznő! Na, viszlát! *(hang ki)*

JÁNOS: Miért szedett fel a Kardos Géza? Igazán nem becsült valami sokra. Nem volt éppen elragadtatva az irományaimtól. Nem, azt aztán nem lehet mondani. *(hangja lehalkul.)*
(pill. csönd)

KARDOS: Miért írsz te mindig öregekről? Öregek szerelméről? És az egész olyan porhanyós!

JÁNOS: Porhanyós? Mi az, hogy porhanyós?

KARDOS: Omlatag. Széteső. Nem érzem a súlypontját.

JÁNOS: Hát ha nem érzed...

KARDOS: Keményedni, öregem! Keményedni! *(hangja lehalkul.)*
(csönd)

JÁNOS: Mi vagyok én? Lágytojás? Miért kell nekem keményedni? *(szünet)* Zátony persze egészen más. Neki Zátony Béla a novellista. *(hangja lehalkul)*

KARDOS: Micsoda atmoszféra! Senki se tud olyan atmoszférát teremteni, mint Zátony Béla! Olvastad azt a novelláját arról az öreg, letört futballkapusról? *(hangja lehalkul.)*
(csönd)

JÁNOS: Olvastam. Persze, hogy olvastam. Mindent elolvastam Zátonytól. És ha véletlenül kihagytam valamit, akkor ő felolvasta nekem. És ha befejezte, akkor belemeredt a levegőbe. És valami templomi áhitattal...

ZÁTONY: *(sutto-gva)*: Te, én azt hiszem, hogy kegyelmi állapotban írtam ezt a novellát! *(hangja lehalkul.)*
(csönd)

JÁNOS: Kegyelmi állapot! Mikor írok én kegyelmi állapotban?!
(csönd)

Zátont az özvegyhez nyomta be Kardos Géza. Özvegy Propillnéhez. Vídort a kocszba. Engem meg ide. Befagyazva. Befalazva. Bedugva egy fiókba.

(csönd)
(kopogás)

Hát ez meg kicsoda?

Ki lehet ez? Honnan került elő? (*ko-
pogás*) Nem engedem be! Nem vesz-
tem meg!

NŐI HANG: (*halk, tiszta*): Sahticzék!
Itt vannak a Sahticzék?

JÁNOS (*alig hallható*): Mit akar ez a
Sahticzéktől?

NŐ: Egy hete még itt voltak! Engedjen
be, kérem!

JÁNOS (*m. f.*): Beugratás... biztos,
hogy beugratás!

NŐ: Tudom, hogy van ott valaki! Miért
nem enged be?!

JÁNOS (*m. f.*): A Halmos küldte a nya-
kamra!

NŐ: Engedjen be! Kérem! Könyörgök!
(*kaparászás az ajtón*)

JÁNOS (*m. f.*): Itt van! Még mindig itt
van! Még csak az kell, hogy csönges-
sen! Hogy felcsöngesse a házat!
(*alig hallható, távolodó lépések*)

JÁNOS: Na, végre! Dehát, hogy került
ide ez a nő? És ki lehet? Egy rokon?
A Sahticzék rokona? Vagy pedig
mégiscsak a Halmos küldte?
(*csönd*)

Kardos Géza csőbe húzott. Nem is vi-
tás. Egyszerűen itthagytott ebben a la-
kásban. Itt felejtett. Azt mondta, ép-
pen csak néhány órára megy el. Leg-
feljebb egy napra. (*hangja lehalkul*)

KARDOS: Idefigyelj! El kell vinnem
Zátont az özvegytől. Zátont nem ma-
radhat tovább Propillnénál! Híreket
kaptam.

JÁNOS: Miféle híreket?

KARDOS: Propillné nem egészen meg-
bízható. Lehet, hogy igaz, lehet, hogy
nem igaz. Egy biztos. Zátont nem
hagyhatom ott.

JÁNOS: Na jó, és én?

KARDOS: Megvársz. Lehetőleg ne na-
gyon dugd ki az orrod. Nem halsz
éhen. Irataid is vannak. Nem felejtet-
ted el a nevedet?

JÁNOS: Ifjabb Láng András. Főiskolás
Nagyváradról.

KARDOS: Egyáltalán, hallottál valamit
Nagyváradról? Tudsz valamit Nagyvá-
radról?

JÁNOS: A futbalcsapat! A NAC! (*kez-
di mondani*) Vécsey, Mészáros, Onó-
dy...

KARDOS (*közbevág*): Félelmetes tájé-
kozottság! Nahát, akkor csak várjál!
(*hang ki.*)
(*csönd*)

JÁNOS: Meddig?! Meddig lehet még
itt várni?! (*csönd*) Lefekszem. Talán
az lesz a legjobb. (*csönd*) Kihűlt, hi-
deg ágy. És mégis, mintha most kelt
volna fel belőle valaki. Itt feküdt be-
ágyazva. Mit tudom én! Talán még
most is itt fekszik a falhoz húzódva.
A falhoz préselve.
(*lift csikorgása, ahogy jön fölfelé.*)
A lift! (*egyre jobban hallatszik az a
nehézkés csikorgás.*) Első emelet...
második... harmadik... negyedik...
(*hangja kiúszik.*)
(*a lift zörgése*)
(*csönd*)
(*kocogás az ablaküvegen*)
(*pill. csönd*)
(*halk csöngetés, majd valamivel erő-
sebb csöngetés.*)

JÁNOS: (*felriad*): Ki az?!

FIATAL NŐI HANG: (*kintről*): A Gizi.
És jó lenne, ha végre beengednél.

JÁNOS: Gizi? Miféle Gizi?

GIZI: Jaj, Istenem, hát a kalauz Gizi!

JÁNOS: Kalauz Gizi! (*kapkodva*) Pilla-
nat! Pillanat! Csak magamra kapok
valamit! (*lépések, ajtó.*)

GIZI (*ahogy berobban*): Na, végre!
(*más hangon*) Hallod-e, mikor borot-
válkoztál utoljára? És ez a spenóztöld
köpeny! És ez a csónakcipő! Ez nem
is a te cipőd!

JÁNOS: Mit tudom én? (*más hangon*)
Dehát, hogy kerülsz ide?

GIZI: Szép kis fogadtatás, mondhatom!
Ez a szoba mindig ilyen sötét?

JÁNOS: Vagy még sötétebb.

GIZI: Hajcsat a levesestálban!

JÁNOS: Tényleg. Egy hajcsat.

GIZI: Van itt valami nő?

JÁNOS: Ki tudja! Lehet, hogy több is!
Egyáltalán nők, férfiak, öregek, fiata-
lok... az ágyban, az ágy alatt, a
szekrényben...

GIZI: Már megint hülyéskedsz. Leülhe-
tek végre?

JÁNOS: Persze, hogy leülhetsz. (*szünet*)
Dehát mondd már, hogy kerültél ide?
Egyáltalán honnan tudtad, hogy...?

GIZI: Jó kérdés! Megvolt a cím! Megkaptam a címet. *(más hangon)* Ez miféle terítő?

JÁNOS: Kit érdekel? — Kitől kaptad meg a címet?

GIZI *(nevet)*: Kitől? Kitől? Hát tőled! Felírtad egy cédulára.

JÁNOS: Mit csináltam?!

GIZI: Mondom, hogy felírtad...

JÁNOS: Én hülye! Én agyalágyult! Amikor Kardos Géza világosan megmondta, hogy...

GIZI: Ki az a Kardos Géza?

JÁNOS: A barátom. Övé a lakás. *(hozzátéveszi)* Azt hiszem.

GIZI: Mi az, hogy azt hiszed?

JÁNOS: Idefigyelj! Ez nem olyan egyszerű... *(más hangon)* Kinek adtam még meg ezt a címet? Kinek írtam fel?

GIZI: Annyi nőd van? Körbejártad a nőismerőseidet? *(más hangon)* Megnéznél végre egy kicsit közelebből?

JÁNOS: Ha esetleg letennéd a kalauztáskát. Meg az egyenruhát.

GIZI: Várj csak! A kabát! A kabát hajtókája! Nem hiányzik onnan valami?

JÁNOS: Mégis mi hiányozna?

GIZI: Egy jelvény. Egy aprócska kis jelvény a gomblyukból.

JÁNOS: A nyilaskeresztes jelvény!

GIZI: Mit is mondtál, hová szürod?

JÁNOS: Hogyhogy hová szürom?

GIZI: A fenekembe! Azt mondtad, úgy bizony! *(szünet)* *(Jánost utánozva.)* „Idefigyelj, Gizi! Én vagyok a legnagyobb tisztelője a fenekednek, de ha még egyszer meglátom rajtad ezt a jelvényt...”

JÁNOS *(kis nevetés)*: Hát oda szúrtam volna!

GIZI: Én meg azt valahogy mégse akartam.

(csönd)

JÁNOS *(szárazon)*: Ócska trükk.

GIZI: Miről beszélsz?

JÁNOS: Mintha nem tudnád. Hová dugtad azt a jelvényt?

GIZI: Mit akarsz ezzel?

JÁNOS: Lefogadom, hogy ott lapul a táskádban! Vagy a köpenyed zsebében! Vagy mit tudom én!

GIZI: Most már hagyd abba!

JÁNOS *(nem is hallja)*: Mindenesetre körülszaglászol egy kicsit. Mégis... miféle lakás ez?

GIZI: Kit érdekel?

JÁNOS: Miért? Egy ilyen lakást mindig el lehet passzolni valakinek. És nem is ingyen. Szép pénzt kap a közvetítő.

GIZI: Én nem vagyok közvetítő!

JÁNOS: Ki a megbízód? Ki küldött ide?

GIZI: Mit képzelsz rólam?!

JÁNOS: Te mit képzelsz rólam?! Hogy én mindent beveszek? *(hirtelen)* Add ide azt a jelvényt!

GIZI: Mit akarsz vele?

JÁNOS: Visszatűzőm! Csak hadd diszelegjen! Csak hadd lássa mindenki! *(szünet)* Na, hol van?!

GIZI: Eldobtam! Elhajítottam! Mit tudom én!

JÁNOS: Dehogynem tudod! Nagyonis jól tudod! Add már ide!

GIZI: Te... ha hozzámnyúlsz!

JÁNOS: A jelvényt! *(dulakodás, zuhanás)*

GIZI: Ezt megkaptad!

JÁNOS: Au! A frász törje ki! Pont az orrom!

GIZI: Ki tehet róla! *(más hangon)* A pogácsáim...! Szétgurultak!

JÁNOS: Csakugyan! Mennyi pogácsa!

GIZI: Csak szedd fel! *(más hangon)* Én hülye! Pogácsát hozok neki, mert tudom, hogy szereti... Teletömöm vele a táskámat... és akkor...

JÁNOS *(csöndesen)*: Gizi!

GIZI *(utánozva)*: Gizi! Gizi! Mit fuvalázol? Inkább szedd már fel!

JÁNOS: Kicsit égett ez a...

GIZI *(közbe)*: Akkor vágd ki az ablakon!

JÁNOS: Na jó, jó, azért nem kell mindjárt... Különben is szeretem az égett pogácsát. A kissé égett pogácsát.

GIZI: Mi az, te a szőnyegen terítesz?

JÁNOS: Miért ne? *(hirtelen)* Gizi! Maradj itt! Maradj itt velem!

GIZI: Megörültél?

JÁNOS: Nem mehetsz el innen! Nem hagyhatok magamra!

GIZI: Várnak.

JÁNOS: Ki vár téged?

GIZI: A 24-es. Az az öreg villamos.
 JÁNOS: Dehát egy villamos miatt nem hagyhat sz faképnél!
 GIZI (*nevet*): Na, ne lógasd az orrod! Visszajövök! (*lépések, ajtó.*)
 JÁNOS: (*utánakiált*): Gizi! (*más hangon*) Á, nem jön ez vissza! Senki se jön ide vissza! (*hang ki.*)
 (*csönd*)
 (*lövések*)
 (*lépcsőház*)
 NŐ: Kilöttek a szomszéd házból!
 HALMOS: Nem! Innen! Ebből a házból!
 HANGOK: Mi az? Mit mond a Halmos?
 — Lövöldöznek a szomszédból!
 — Dehogy a szomszédból! (*hangok lehalkulnak.*)
 HALMOS: Hohó! Engem nem lehet megtevesztetni! Innen jött lövés. A harmadikról... vagy a negyedikről... vagy pedig... (*röviden*) szóval, házkutatást kell tartani!
 JÁNOS (*lekiált a lépcsőházba*): Mi történt?!

EGY NŐ (*gúnyos*): A fiatalember az ötödikről!
 HALMOS: Talán tud valamit?!

JÁNOS (*magában*): Mit akarsz hallani, te lópofájú? Hogy már nem bírtam tovább odafönt? (*Más hangon*) Mit tudnék?

HALMOS: Leadtak egy lövést. Innen a házból.
 JÁNOS: Na és?
 HALMOS: Ez magának csak *na és*?! Hát nézze, barátom...

FIATALEMBER (*bekiált a kapuba*): A nyilasok megszállták a szomszéd házat!

NŐ: Én mondtam, hogy onnan...

CSALÓDOTT HANGOK: Na tessék! Én meg már azt hittem, hogy...

JÁNOS (*telsóhajt*): A szomszéd házból!

HALMOS: Azért akkor se árt, ha körül-nézünk egy kicsit.

JÁNOS: Nálam?

HALMOS: Magánál is, meg másnál is. (*repülőgép-zúgás*)
 (*robbanások*)

FÉRFIHANG: Az óvóhelyre! Gyerünk! Gyerünk!

FIATAL NŐ: Jaj, istenem már megint! (*hangok lehalkulnak*)

ÖREG NŐ (*a repülőgép-zúgásban*): Mi van a rádióban? Mi a műsor?

JÁNOS: A műsor? Még hogy a műsor!

ÖREG NŐ: Mit mond? Megszakadt az adás? Nincs adás. (*hangja lehalkul.*)
 (*robbanások*)
 (*csönd*)

GIZI: Még egy teát?

JÁNOS: Tudod mit? Még egy teát!

GIZI: Gondoltad, hogy visszajövök?

JÁNOS: Nem! Azt aztán igazán nem. (*szünet*) És mégis olyan otthonosan mozogsz! Mintha már évek óta minden este itt teáztunk volna!

GIZI (*csúfondáros*): „Olyan ismerős az arca! Mintha már évek óta ismer-ném!” (*más hangon*) Ez a szöveg?

JÁNOS: Mit akarsz ezzel?

GIZI: Így kezdted. Tudod, amikor le-szólítottál.

JÁNOS: A hátsó peronon.

GIZI: Egyszerre csak ott álltál mellettem.

JÁNOS: Kibámultál az ablakon.

GIZI: Te is kibámultál. És akkor egy-szerre csak (*utánozza*) „Olyan ismerős az arca! Mintha már évek óta ismerném!” (*szünet*) Hallod-e, kitá-lálhatnál már valami mást is.

JÁNOS: Már te is kezdted?

GIZI: Miért? Mondta még valaki?

JÁNOS: Kardos Géza.

GIZI: Ja, az a barátod!

JÁNOS: Ő is mindig azt hajtogatta. (*más hangon*) Az öregek! Mindig csak az öregek szerelme! Másról se tudsz írni! (*más hangon*) Persze, nála csak Zátony számít! Nála csak Zátony a novellista! A szupernovellista!

GIZI: És te nem vagy olyan szuper?
 (*csöngetés*)
 Hát ez meg ki lehet?

JÁNOS: Mit tudom én!
 (*csöngetés*)

GIZI: Várj, majd én...!
 (*lépések, ajtó, majd*)

HALMOS (*beközelít*): Á, a kisasszony! A kalauzkisasszony!

GIZI: Amint látja!

HALMOS: Akkor hát a mi fiatal ba-rátunk nincs is egyedül.

JÁNOS: Jöjjön beljebb! Miért nem jön beljebb?

HALMOS (*már odabent*): Ha már úgyis megzavartam ezt az idillt.

JÁNOS: Miről van szó?

HALMOS: Szerettem volna egy kicsit elbeszélgetni magával. Erről-arról...

GIZI (*hirtelen*): Na nézd csak! A halott csecsemő!

HALMOS: A halott micsoda?!

JÁNOS: Gizi, mit akarsz ezzel?

GIZI: Mit akarok! Mit akarok! Már amikor betolta ide a képét olyan ismerős volt!

HALMOS: Idefigyeljen, kedves...

JÁNOS: Gizi! azért talán mégse...

GIZI: Mi az? Talán meg akarod kínálni egy csésze teával? (*más hangon*) Egy fekete táska az ülésen. Egy olyan hatalmas, fekete táska. Nem emlékszik?

HALMOS: Nem tudom, miről beszél?

GIZI: Valaki ottfelejtette a kocsiban. A 24-esen.

HALMOS: Mi közöm hozzá?!

GIZI: Én is azt kérdeztem. (*szünet*) Nem emlékszik? Igazán nem emlékszik? (*Hangja lehalkul. Villamos csöngetés hallatszik. A kocsi csikorog a kanyarban. És Gizi hangja*) Egy pillanat, uram! Mit akar attól a táskától?

HALMOS: Hogyhogy, mit akarok? Hát talán csak magamhoz vehetem a saját táskámat?

GIZI: Csakhogy az nem a saját táskája!

HALMOS: Micsoda?! Hallottak már ilyet? Mégiscsak képtelenség... Amikor az ölemben szorongattam ezt a...

GIZI: Nem tudom, mit szorongatott az ölemben, de az biztos, hogy nem a táskát!

HALMOS: Idefigyeljen! Én feljelentem! Feljelentéssel élek!

GIZI: Azzal él amivel akar, de nem száll le a táskával!

ÖREG NŐ: Az úr a kocsi másik végében ült. Én láttam.

HALMOS: Mit látott maga?!

EGY FÉRFI: A táska az úré.

FIATALEMBER: Ugyan, kérem!

HALMOS: Elég ebből az ostoba fecsegésből! Leszállok!

GIZI: Azért nem kell olyan nagyon sietni. Mondja csak, kedves uram, mi van abban a táskában?

HALMOS: Hogyhogy?!

GIZI: Hát csak tudja, hogy mi van a saját táskájában?

HANGOK: Ez az! Halljuk, mi van a táskában! Nyögje már ki! (*hangok lehalkulnak.*)

HALMOS: A tízóraim.

GIZI: És mi az a tízórai?

HALMOS: Honnan tudnám? A feleségem csomagolta!

FIATALEMBER (*telröhög*): Lássuk csak, mit csomagolt a gondos kis feleség!

GIZI: Hát akkor uram, talán majd én! (*kattanás, ahogy felnyitja a táskát.*) (*pill. csönd*)

FIATALEMBER: Mi a tízórai? (*pill. csönd*) Te, jószagú Isten! (*csönd*)

GIZI: Egy csecsemő! Egy halott csecsemő! (*csönd*)

JÁNOS (*alig hallhatóan megismétli*): Egy halott csecsemő!

GIZI: Még mindig nem emlékszik?

HALMOS: Nem! Nem! Nem emlékszem semmi ilyesmire! Kikérem magamnak! Hagyjanak békén! (*hang ki.*) (*ajtócsapódás.*)

GIZI: Ezt nem látjuk többé.

JÁNOS: Ahogy te tévedsz! Visszajön... és nem is egyedül. (*alig tudja kimondani*) Engem elvisznek.

GIZI: És az iratok? Amiket a barátodtól kaptál?

JÁNOS: Ugyan! Ki hiszi el nekem, hogy én Erdélyből...! Hiszen csak rám kell nézni! Ez az arc... Ez a pofa...! (*váratlanul telröhög*) Katasztrófa-pofa!

GIZI: Katasztrófa?

JÁNOS: Nem én mondtam. Kardos Géza. Katasztrófa-pofa! Pánik-pofa! (*szünet*) Hát akkor talán mégiscsak beveszik, hogy lángok közül rohantam elő. Lángok közül — lángok közé. (*eltűnődve*) Nem is rossz. Lángok közül — lángok közé. Ezt feljegyzem.

GIZI: Te mindig feljegyzel valamit. Még ott nálam is... abban a kis

szobában. Emlékszel? Egyszerre feltérdeltél mellőlem a diványon. *(utánozza)* Gizi! Egy cetli! Hol egy cetli?! *(más hangon)* De igazán... mi is volt az?

JÁNOS: Ki emlékszik már arra?! *(más hangon)* „Lovasok, ti néma lovasai a magánynak és az éjszakának, hová mentek?”
(csönd)

(a lift ajtaja csapódik odalent a mélyben.)

A lift!

GIZI: Mit törödsz vele?

JÁNOS: Örökké ezt hallom! Ahogy csapódik az ajtaja és jön, jön fölfelé...

GIZI: Mondom, hogy ne törődj vele!
(pill. csönd) Na, gyere már egy kicsit közelebb! *(hangja lehalkul.)*

(a lift zörgése)

(csönd)

JÁNOS *(kiszakadva az álomból.)*: Színes kréták! Miféle színes kréták?! Én nem láttam sehol színes krétákat! Nem dugtam el semmit! Mit akarnak tőlem? Hagyjanak békén! Még hogy színes kréták! *(pill. csönd. Majdnem ébren)* Színes kréták! *(ásít)* Mit szólsz ehhez Gizi? Hogy adjam elő a színes krétákat! Miket álmodik az ember!
(csönd) Gizi! *(a párnát paskolja)* Ez eltűnt! *(reccsen a rugó, ahogy felugrik az ágyból)* Vagy elbújt! *(kiált)* Gizi! Gyere már elő! Ne hülyéskedj! Mit hülyéskedsz?! Gizi! *(csönd)* Egy cédula. Igen, egy cédula az asztalon. Nézzük csak! *(hangja lehalkul)*
(csönd)

GIZI *(távoli, tiszta hangja)*: „Kedves János! Ne haragudj, hogy csak így eltűntem, de nem akartalak felébreszteni. Azaz, fel akartalak ébreszteni, de sehogyse sikerült. Nekem el kell mennem a 24-es miatt. Azt hiszem mégiscsak besorozták. Tudod, mostanában elviszik a kocsikat mindenfelé, ahol torlaszokat emelnek. A 24-es temetői járat, és én azt hittem, hogy temetői járatokat nem soroznak. Akárhogy is, de meg kell keresnem ezt a rozoga, öreg kocsit. Márcsak azért is piszokság, hogy besorozták, merthogy olyan öreg és rozszant. Lehet, hogy már szét is lőtték egy utcasarkon.

Hozzad pedig visszajövök, amint csak tudok. Ebben biztos lehetsz. Csók. Gizi!”

(csönd)

JÁNOS: Szóval eltűnt a temetői járat miatt. Ha jól meggondolom, én is csak egy temetői járat vagyok. Temetői járat.

(szekrényajtó nyikorgása)

Ez ő! A Gizi! Most már előbújhatsz! Jó trükk volt, de már bújj ki abból a szekrényből! Azt hiszed, beugrottam? Na nem! Engem azért nem lehet csak úgy beugratni! *(szünet)* Gizi!
(pill. csönd)

A szekrényajtó. Semmi több.

(visszhangos nevetés)

Ki az? Ki lehet? A szomszéd? Vagy valaki a lépcsőházból? Mitől van ilyen jókedve? *(más hangon)* Hallja, uram! Mitől van ilyen jókedve?

Abbahagyta.

De mégis... Valaki csak úgy megáll a lépcsőn és csak úgy elkezd...

(távoli lépések)

Lekocogott egy úr. Egy békebeli úr. És most már semmi. Csak ez a szoba és csak ez a csönd.

És a repedések. A repedések ráncai a falon. Egyre mélyebbek. Sötétebbek. Már nem is repedések. Árkok. Mély, sötét árkok. *(hangja lehalkul)*
(csönd)

APA: Üljetek már le az asztalhoz!

LÁNY: Ó, a vacsoraasztal!

ANYA: Megterítettem. Még a borospoharakat is elővettem.

APA: Képzeljétek! Kerítettem egy üveg bort!

LÁNY: Varázsló vagy, apa! Valóságos varázsló! Vendégek is jönnek? Mert ez aztán valóságos ünnep! *(más hangon)* Becsomagoltatok? Nem maradt ki semmi?

ANYA: Ne beszélj erről!

APA: Most még együtt vagyunk.

LÁNY: És aztán majd leszedjük az asztalt. Lefekszünk. Jó éjszakát kívánunk egymásnak. *(más hangon)* Jó éjszakát, apa! Jó éjszakát, anya *(szünet)* És aztán majd reggel!

ANYA: Ne beszélj erről! Kérlek... ne!

APA: Most még együtt vagyunk. *(hangja lehalkul)*

JÁNOS *(alig hallható)*: Sahticzék! Hallanak engem? Sahticzék! *(kis szünet)*
Beszélgessünk!
(csönd)

Ráncok, repedések, árkok végig a falon. Napról-napra nőnek. Óráról-órára. Mindent elnyelnek. *(hangja lehallkúl)*

(csövek zakatolása)

(zihálása)

(rázkódása)

(csapok prüszkölése)

(tuldokló hörgése)

(csövek kongatása)

(pill. csönd, majd)

(lövések és hangok)

FÉRFI: Jönnek! A mozi felől!

NŐ: Mi van a mozinál?!

FÉRFI: Nem érti? Itt vannak!

MÁSIK FÉRFI: Elérték a körutat!

ELSŐ FÉRFI: Mondom, hogy itt vannak!

HALMOS: Miféle felfordulás ez?! Felszólítok mindenkit...

ELSŐ FÉRFI *(közbe)*: Maga már nem szólít fel senkit!

NŐ: Na né, a Halmos! Ez még elő mert bűjni?!

MÁSODIK FÉRFI: Befejeztük, édesapám! Befejeztük!

(egymásba olvadó, kusza hangok,

még egy-egy lövés)

(csönd)

(éles, durva hang, ahogy egy kemény-papír kettéhasad)

JÁNOS: A pokolba vele! A pokolba ezzel a légópapírral! Még a rajzszögeket is leszedem! Jól befészkeltek magukat! Vén rohadékok! Hol egy harapófogó?

(csöngetés)

Na tessék!

(lépések, ajtó)

HALMOS: Ha megengedi, kedves barátom! Á, ez az! Ezt akartam mondani! Tűnjenek el a múlt sötét emlékei! Le ezt a rohadt papírt! Felejtük el! Egyáltalán meg kell tanulnunk felejtetni!

JÁNOS: Ezt akarta közölni velem?

HALMOS: Igazán nem is tudom, hogy kezdjem... *(más hangon)* Az ön lelkiereje, barátom...

JÁNOS: Mit akar a lelki erőmtől?

HALMOS: Tudja, mennyit beszélünk önről? Hogy itt... ebben a lakásban meghúzódva irányított... És nem is akárhogyan...

JÁNOS: Mit akar ezzel?

HALMOS: De kérem! Most már beszélhetünk róla. Többen jártak önhöz... fiatalok... hasonló gondolkozásúak.

JÁNOS: Befejezte?

HALMOS: Jó, jó, nem akar erről beszélni. Én megértem. De önnek is meg kell értenie...

JÁNOS: Mit kell megértenem?

HALMOS: Hogy micsoda kockázatot vállaltam önért. Hiszen mindenki tudta a házban, hogy...

JÁNOS: Hagyjuk ezt!

HALMOS: Persze, persze... Meg ez talán nem is éppen a legalkalmasabb időpont. Hiszen a téma komolysága, ugye... *(röviden)* Ön velünk ebédel!

JÁNOS: Magukkal?

HALMOS: A feleségem összeütött valamit. Már amit ugye ilyen körülmények között...

JÁNOS: De kérem...

HALMOS: Egy szót se! Gyerünk!

(kulcs csikordul a zárban, lépések)

KARDOS *(közeli)*: Maga mit keres itt?

HALMOS: Á, ifjú barátom!

JÁNOS: Géza!

HALMOS: Tudtam! Én mindig tudtam, hogy visszajön!

KARDOS: Ne mondja! *(más hangon)* Kotródjon innen!

HALMOS: Na de kérem...!

KARDOS: Nem hallotta? Pusztuljon!

HALMOS: Maga nem tudja, mit beszél! Fel kellett volna jelentenem magukat! Igen, igen! A barátját is, meg magát is!

KARDOS: Kifelé!

HALMOS *(ahogy távolodik)*: Micsoda alakok! Mire számíthat itt az ember?!

(hang ki)

(csönd)

JÁNOS: Te Géza, én már igazán azt hittem, hogy többé nem kerülsz elő!

KARDOS: Erre volt is némi esélyem. *(hirtelen)* Na, szedd össze magad! Megyünk a Vidorhoz!

JÁNOS: Mit beszélsz?

KARDOS: A Vidor előbújt a kocszból,
és indítja a Betűt.

JÁNOS: A Vidorhoz is benéztél?

KARDOS: Benéztem.

JÁNOS: Te mindenkihez benézel. *(más hangon)* Szóval, indul a Betű?

KARDOS *(enyhe gúny)*: A Vidor számít rád. Nélküled nincs lap.

(csönd)

JÁNOS: És Zátony? Mi van Zátonnal?

KARDOS: Elvitték. Mire odaértem az
özvegyhez, már elvitték.

JÁNOS: Valaki beköpte.

KARDOS: Lehet. Nem tudom.

JÁNOS: Az özvegy?

KARDOS: Á, nem! Az özvegy ott állt
a feldúlt szoba közepén... Kihúzott
fiókok, szétszórott kéziratok között és
a vállát dörzsölgette. A vállát, meg a
karját.

JÁNOS: Megverték?

KARDOS: Azt hiszem, csúnyán. És tu-
dod, mit mondott? *(kis szünet)* Ha
az ember kinyújtja a tagjait és el-
engedi magát, akkor nem fáj annyira.

JÁNOS: Többször járhattak nála.

KARDOS: Igen, azt hiszem.

(csönd)

JÁNOS: Kéziratok? Találtál valamit?

KARDOS: Inkább csak olyan feljegyzé-
sek. Kusza sorok, vázlatok. Összeszed-
tem, amit lehetett.

JÁNOS: Leadjuk a Betűben.

KARDOS: Leadjuk. *(más hangon)* Hát
akkor, indulhatunk!

JÁNOS *(hirtelen)*: Ki tudja, talán azzal
a kocsival is összeakadunk!

KARDOS: Miféle kocsival?

JÁNOS: Azzal az öreg villamossal.

KARDOS: És egy kalauznővel, ha nem
tévedek.

JÁNOS: Nem is tudod, milyen kedves
volt az a lány...

KARDOS: Hát tudod, villamossal, nem
találkoztam. Romok... romok min-
denfelé. De azért az utcák mégiscsak
utcák. És mindig felbukkan valaki.

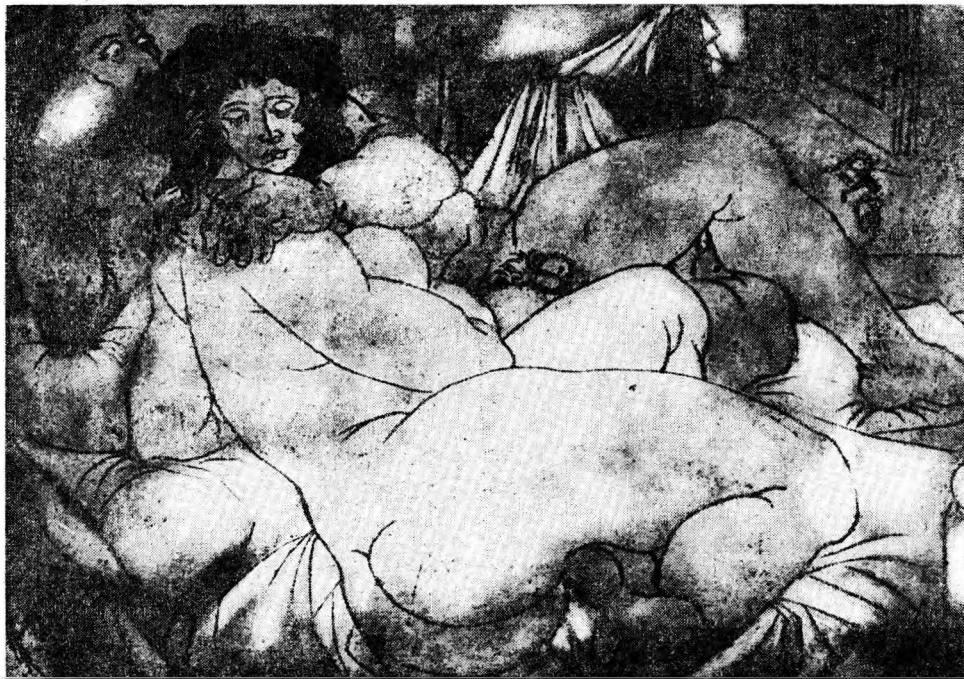
JÁNOS: Igen... azt hiszem.

(lépések, ahogy indulnak)

KARDOS: Menj csak előre! Bezárom
az ajtót! *(hang ki)*

(kulcs csikordul a zárban)

(gong)

Újkori mágusok vonulása

Folyvást léptek mint lóról szállított
napkeleti királyok
kiket sors űz de csillag nem irányít
lépkedtek egyre lépkedtek ahogy
embernek valónál nagyobb
terhével végpercén anya dőcög
elüldögélő korok távlatából
egykedvű tenyészet fölött
dolguk tevő seszinű rovarok
pedig lábuk vonszolva szakadatlan
talpukon nyomról nyomra súlyosabb
a küszöb sara kert agyagja
zsigerükben a bántott föld mozog
gyerekszemnek nagy harmonika tátog
az övékben kicsinyített ablakok
s örökké folytak az utak
a hódara házsártos monológja
fülükbe jótanácsot nem sugott
csupán egy hang lépj' értem s még egy értem
s már évtizedek óta nincsenek
csak pillantások hangok menetelnek
és a felszínen helyük sebe mélyül
utánuk jelül beszakad

Lehetne paestum

Félszázados rommező
egyre ásom
folyvást romot tenyészték
cserépnek ébredő
hol vagy jelen
te kettőslátás dupla élet
előbukkannak hornyolt oszlopok
réghomályból kezek!
az érdesek az édesek
esküre pörköldött ujjai
mezsgyétlen vizek mezeje előtt
ahol a megtartó oltalmazó
part kavicsokká rongyolódik
elnémul a föld beszéde

*hajdan állva csapongni
ültetett köliget
ma valódi csontváz
igazmondás színtere
hol szótlan jelentés kiáltoz
a mirtusz-ékes töredék
emlékezésre várva
elérkezett-e önmagához
piacnyi áhitatról hű jel-e
vagy emlékezet-szitálta
képek testbe költözésekor
türkész tudat rom-ideje*

Ajánlás

*Felleghajtót nyűtt éveimben
ha valaha még kocogtathatok
a fényben ami világba hívott
fölmutatom ezt a történetet
az indulatok gipszlenyomatából
a zörgő arcvonások vadonából
szabadító hiteles iratot*

RÓNAY LÁSZLÓ

„SORSOKBA MÁRTOGATNI ARCOMAT”

Verselemzés

RÁBA GYÖRGY: PILLANTÁS AZ ÉJSZAKÁBA

*Köd köd Derékig fény a ház falán
ívlámpák közt kupacban a magány
Az ember annyit ér
fölvészik nem veszik
mint elejtett forint*

*Látja
ez a préri határa
Maga harminchat mindig öregek
de hát két éve vagyok monogám*

*A sinek mellett bandukolva
híd őrház lesz majd a hazám
kifut-e itt váltók közül az élet
Rákapcsoló tehervonat
az utolsó kísérlet*

*Megérkeztünk Az a zsalús
Nekem olyan kell aki
elhagy értem hivatást munkáját hanyagolja
aki elpusztul értem
De most menjen
mert megfázik*

*Sorsokba mártogatni arcomat
majd ráborítani a sebre
míg otthon alszol a szőrmekutyával
az én vagyok az majdnem ember*

*Csak a torony nyújtózik ég felé
s esendőségem föl-le mint az inga
a villamosra les
Ne ácsorogjon tovább Nem érdemes
negyven percig várni egy kocsira
inkább gyalog
négy rövid állomás
Biciklin marhaság
tizenkét évig rúgtam a bőrt a Fradiban
és tavaly is felhoztuk a csapatot
a BLASZból*

S én megyek mert megfázom

Aki e gondosan megszerkesztett, bonyolult felépítésű vers mélyére akar hatolni, nyilván először azt a lírai helyzetet idézné fel magában, mely a költőt végül írásra ösztönözte. Próbáljuk meg hát rekonstruálni a történeteket a próza egyszerűségével.

A költő hazakísér valakit az éjszakai külvárosba. Amint a „sínél mellett bandukolnak”, szinte öntudatlanul, de nagyon pontosan rögzíti tudata falán az éjszaka képeit, amelyek rögtön továbbépülnek benne, reflexiókká lényegülnek. Aztán néhány szót váltanak, s ő elindul vissza, a város irányába. Megáll a kihalt villamosmegállóban, s reménykedve várja az éjszakai járatot. Ekkor lép mellé a második beszélgető társ, akiről már valamivel többet tudunk meg a vers alapján: tizenkét évig a Fradiban játszott, de most sem szakadt el a futballtól, tavaly megnyerték a BLASZ-bajnokságot, s egy osztállyal feljebb kerültek. Közben nyilván megindultak a sínél mentén, s aztán egy útkeresztezésnél végleg elváltak egymástól. Az arc, a beszélgetés emléke azonban tovább kísértette a költőt, s végül e két találkozás, a tudatos és a véletlen, kialakította benne a vers ösképletét, mely egyre alakult, míg végre elnyerte befejezett formáját, amelyben a tények mögött sok minden felsejlik a lírikus portréjából is. Nagyon jellemző, hogy ebben a végérvényes formában nincs egyetlen írásjel sem; ezzel nem a modern vers külsőségeit követi Rába György, hanem az éjszakai történet befejezetlenségét, a kép és az emlék szüntelen továbbgyűrűzését érzékelteti.

A költemény képpel indul:

Köd köd Derékig fény a ház falán
ivlámpák közt kupacban a magány

A líra történetében rendkívül gyakoriak azok a versek, melyeket az éjszaka inspirált, ilyen éji magányos szemlélődések keltették Vörösmarty hatalmas látomásait, így „rémlött fel” Arany János képzeletében Toldi Miklós „képe” is. Ám a költészet anyagának és a költői szemléletmódnak egyszerűsödésével e hatalmas látomások egyre puritánabbak, eszköztelenebbek lettek. József Attila *Külvárosi éje* is éjszakai képpel indul, de ez nem inspiratív jellegű, hanem telve van a konkrétumokhoz tapadó anyagszerű közlésekkel. Rába versében a kép egyetlen megállapítással zsugorodik: az ivlámpák fénye derékig ér a ház falán, a többi elnyeli a köd. S ebből a konkrét jelzésből máris átvált egy általánosabb, egyetemesebb síkra: „kupacban a magány”, írja mintegy behatárolva, pontosítva a magányosság egyébként bizonytalan kiterjedését.

Érdemes volna részletesen nyomon követni, hogyan talált rá a költő a közlésnek erre a jelzésszerű szintjére, mint váltak képei egyre eszköztelenebbé, pontosabbá. Az *Úr vadászata* című kötetében egy *Verses levél*ben még körülírva, minden részletét megmagyarázva így formálta meg ugyanezt az élményt:

Hóbortos barát,
felhők lovagja, melyik csillagon
szállsz az éjen át?

Én csak együgyű
kedvvel nézem, hogy bontja zászlait
már a réti fű.

Kéklapú, kitárt
könyvem az ég, belőle olvasok
életet s halált.

Aztán valamelyest tömörebben, érzékletesebben *Egy biblia margójára*:

A fényes gyermekkort elhagyva jártam
a Hallgatás sötétlő tornyain
s a téphetetlen, sűrű éjszakában
kiégtek gyöngé mécsként szemeim.

Ez a messzire tekintő, a valóság tág tartományait befogadni kész, s azt ábrázoló költői látásmód vált koncentráltabbá, sűrűbbé a *Nyílttenger* költői anyagában (a tárgyalt vers is e kötetben jelent meg). Itt már nem a kép érzékisége, hanem belső jelentése, a lélek falára vetülő jelentésárnyalata válik igazán lényegessé. A *Vénülő évben* így írja le a közeledő est — itt átvitt értelmet is bíró — hangulatát:

Hűvösödik. Nem néznek vissza a tárgyak
barna, okos szemükkel feléd,
tagjaidban barlangok fagya árad,
s ujjaidon érzed a lélek tekintetét.

A hangulat, az alapélmény a jelen versben is szinte hasonló. A közlés módja azonban lényegesen változott: egy-egy bővített mondat elég a költőnek immár, hogy elmondja, mit lát, s a látvány milyen érzéseket kelt benne. S ezt a tömör, egy-két ecsetvonással megrajzolt sejtelmes hangulatot mélyíti el a következő három sor tényközlése:

Az ember annyit ér
fölvészik nem veszik
mint elejtett forint

A hasonlat közé beékelt megválaszolatlan kérdés (fölvészik? nem veszik?) egyben időtlenné tágitja az érzést, a tépelődő gondolatot.

Az *Újhold* köréhez tartozó lírikusok legtöbbjénél nyomon követhetjük a kifejezés mikéntjének ezt az egyre puritánabbá váló, csak a lényegre koncentráló változását. Rába György már *Az Úr vadászata* berekesztő versében, a *Bál utánban* kijelölte a maga számára azt a költői utat, melyre aztán a *Búvárban* s még inkább újabb köteteiben lépett. Az eszköztelenség, a költészet fölöslegesnek érzett díszeitől való szabadulás programja volt ez, melyet épp úgy magyaráztak és motiváltak ifjúságának emlékei, mint a háborús évek kélelhetetlen realitása:

Mint aki fuldoklik, tépném le báli ruháim,
cifra szalagjaim, álarcom s más tarka csodáim,
pórén bár, mint egyszer az első éjjelen álltam,
úgy álljak bátran, tisztulva az ég viharában.

Ujjongón húzták, de kidőlték már a cigányok,
meggyúltak s a vihar jöttén kialudtak a lángok, —
nem rebbennek az Úr fáklyái, csak égnek,
jelzik a rejtett, szűk ösvényt, amelyen hazatérjek.

Térjünk azonban vissza ehhez a bevezető képhez, mely — mint láttuk — sokat elárul Rába György költői formálásának, látásmódjának mikéntjéről. Hajdan, *A régi kertben*, szintén megidézte az éjszakát, de egészen más, regényes gesztussal, „súlyos holddal kezében”, miközben álma „fenn, a csillagokban” szállt. Mostanra földre lebbentek az álmok, helyüket a makacs valóság foglalta el, mint ahogy a

látomásokat is felváltotta a tapintható realitás kifejezésének, kifejezhetőségének nagy és nem könnyű kalandja. Nem először bandukol az „ívlámpák” alatt sem: ugyanezt a szót megtaláljuk az *Angyalföld 1930* című versében is, amint „az ívlámpák alatt vonulnak / elrévült jegyesek / az apátlan darukig. / és kétségbeesett / árnyuk a falra úszik”. Ez a kép jelenik meg a jelen költeményben is, csakhogy a „falra uszó” (ez is jellegzetes „újholdas” kép, Mándy elbeszéléseiben épp úgy megtaláljuk, mint Pilinszky és Rába verseiben) „kétségbeesett árnyak” helyett itt tömörebben, súlyosabban mondja ki ugyanazt: „ívlámpák közt kupacban a magány”.

A magányos ember képét könnyű volna a filozófia egzisztencialista áramkörébe kapcsolni. Rába György nemzedékének kétségtelenül egzisztencialisan megélt élménye volt, hogy az ember élete annyit ér, mint egy elejtett pénzdaráb. Ennek átéléséhez azonban nem volt szükségük filozófiai háttérre. Amikor kiléptek a gyermekkor védettségéből, s arcukat „nyersen a férfikor / őrző szele szántja föl”, vagy „csillaghálóban hánykódnak”, „mint partravont halak”, eszmélkedésüket a háborús évek szorongató és keserű valósága szabályozta. Innen a magánynak, az árvaságnak sokféle variációja, mely sokszor kozmikus méretekre táguul, s a személyes kivetettség érzését általános érvényűvé fogalmazza. Innen magyarázhatjuk e sívár, kietlen éjszakai képeket, melyek ott készülődtek már József Attila *Külvárosi éj* című versében, ő azonban e személyes magányérzést másfajta általánosítás során tudta föloldani. Rába György számára a föloldás lehetőségét egyetlen emberi társ hordozza, aki most megszólal a versben, s néhány egyszerű tényközléssel visszabilentli gondolatait az adott, valóságos helyzetbe:

Látja
ez a préri határa
Maga harminchat mindig öregek
de hát két éve vagyok monogám

A már-már filozófiai szinten való általánosítást ez a valósággal „költőietlen” közlés érdekesen ellentételez. (A „monogám” szót például sokkal inkább el tudnánk képzelni egy etnográfiai tanulmányban.) Viszont önjellemző értéke is fontos: megtudhatjuk belőle, hogy a költő harminchat éves, azaz a történet alighanem 1960-ban játszódik, egy évvel a *Nyílttenger* megjelenése előtt. S ugyanakkor a két magányosan ballagó ember sorsát szinte átmelegíti és egymáshoz fűzi ez a mélyről fakadó őszinteséggel elmondott néhány szó, melyben a partner kiszolgáltatja magát kísérőjének. Kettejük között teremt áramkört az egyetlen „látja” szó melegége, melyet a mély hangzók színeznék.

Már szólottunk arról, hogy a vers bonyolult szerkesztésű. Leginkább egy fűgához hasonlíthatnánk, melyben a különböző témák egymás mellett, de egymást kiegészítve épülnek. Az első, harmadik és ötödik versszakokban tömör bevezető képek után a költő elmélkedik élete, sorsa fölött, a második, negyedik és hatodikban viszont alkalmi beszélgető társai szólalnak meg, s adnak a versnek és a gondolatnak más akusztikát. De ezek a páros versszakok is szabályosak: az első két sor mindig az adott valóság képére utal, s abból nő ki azután a reflexió, a gondolati tartalom. A most következő, harmadik versszak is ilyen képpel (a sínek mellett bandukolnak) indul, melyhez egy megállapítás kapcsolódik („híd őrház lesz majd a hazám”), melyet ugyancsak egy általános jelentéstartalmú elmélkedő gondolatsor követ:

kifut-e itt váltók közül az élet
Rákapcsoló tehervonat
az utolsó kísérlet

Érdekes, hogy ennek a konkrét képnek („a sínek mellett bandukolva”) is megtaláljuk az álomi előzményét Rába György költészetében. A *Búvár* című kötetben, az *Álmatlan éj*-ben olvassuk:

A messzi pályaudvaron
 mozdonyok szuszognak.
 papírra rajzolt fellegén
 a fáradt kisfiú lelankad,
 csak te vagy rest körém festeni mennyet,
 hol szívdobogva lassan elpihenjek.

Ezt az érzékletes — hasonló élményi indíttatású —, alapjában véve mégis túlságosan szenzuális képet a már idézett *Angyaltöld* 1930-ban is megeljük, de már lényegesen tömörebb, összefogottabb, jelképet hordozó formában: s ennek külön érdekessége, hogy egymás mellett vibrál benne a már-már szürrealisztikus költői-ség és a vaskos józanság:

A gyógyszertár s a mészárszék között
 éjente kilenc
 mozdony dübörög,
 csillagközi teherrel a szerelvény
 messzi rendeltetésű, —
 szemaforként villanunk sinek mentén,
 s kordét, gyalog sorsokat a sorompó
 összefog, mint a fészű.

Itt a kép teljesen lecsupaszodik, s a költői megállapítás a jövőbe indázik. A „bandukolva” szó finom hangulatfestése előlegezi a következő megállapítás otthonra találó gesztusát: „híd őrház lesz majd a hazám”. Ám az utána következő gondolat sor megint kételkedést, töprengő alapérzést hordoz: „kifut-e itt váltók közül az élet”? — kérdi magát a költő. Kérdését nyilván valóságos kép sugallja (a váltók után a messzeségbe futó párhuzamos sín pár látványa), mint ahogy a következő játékos gondolatsort is a valóság inspirálja. Magányos élete utolsó eseményének érzi, sikerül-e társat találnia. S közben látja, amint a tehervonat rákapcsol a mozdonyra. Ha sikerül, ha összeáll végre a szerelvény, s megindul kattogva a váltók között, akkor az ő magánya is véget ér: feloldódhatik a megtalált érzés áramában.

Ezt az érzelmi, kimondatlan gondolatsort egészíti ki társa néhány szava:

Nekem olyan kell aki
 elhagy értem hivatást munkáját hanyagolja
 aki elpusztul értem

Ez a néhány mondat: teljes kinyílás, az életszövegség, egy életre kötendő szerződés programja. Hatását csak erősíti a két keretező mondat. Az egyik a valóságra utaló tényközlés: „Megérkeztünk Az a zsalús”, tudniillik hazaérték, itt lakik ebben a zsalús házban. A másik a féltés finom szava:

De most menjen
 mert megfázik

Akár itt is végződhetnék a vers. S ha itt befejeződnek, értelme, jelentése alapjában véve idillikus volna. Ez a már-már anyáskodó gesztus, szép jelzése lehetne két ember egymás iránt érzett szeretetének és féltésének. Az éjszakában visszafelé induló költő, aki most néhány percig teljesen magára maradt gondolataival, tovább gombolyítja az előző szavak értelmét, mintegy válaszolva rájuk, nagyon finoman, a sorok között elrejtve, hogy a vele szemben támasztott elvárásoknak nem feltétlenül tud megfelelni, azaz nem hagyhatja el hivatását, amelyet így fogalmaz meg a maga számára:

Sorsokba mártogatni arcomat
 majd ráborítani a sebre

Igazi költői program ez: megismerkedni a valósággal, életsorsokat figyelni és ábrázolni, s ezzel keresni és megtalálni a vigasztalás lehetőségét. Őrizni azt a kimondhatatlan édességű dallamot — az élet melódiáját —, melyet a *Dallam* című versben (a *Lobbanások* zárókölteményében) így ér tetten:

Bordáim közti hangot hallgatok
naponta az egyszer-volt dallamot
zúgók kondulnak bele rokonok
útnak eredtem
megszüntem régen
világgá lettem
ez a hang vagyok

Egy pillanatra visszadereng még benne a „másik” képe, aki most otthon alszik a szőrmekutyával, „az én vagyok az majdnem ember” teszi hozzá némi iróniával, aztán megy tovább a sínek mellett a villamosmegálló felé. A teljesen kihalt éjszakában „csak a torony nyújtózik ég felé”, s ő, amint fel-alá járkál a megállóban, mintha ennek a távoli felkiáltójelnek volna az ingája a maga esendőségében.

S ekkor váratlan fordulatot vesz a vers. Újabb beszélgető társa akad, aki nyilván ugyancsak a város felé igyekszik, de sokkal jobban ismeri a városnak ezt az „érdes részét”. Mondatai szöges ellentétben állnak az előbb hallottakkal: nem egy életprogramot ad, csak a pillanatnyi szomorú realitást fogalmazza meg józan egyszerűséggel:

Ne ácsorogjon tovább Nem érdemes
negyven percig várni egy kocsira
inkább gyalog
négy rövid állomás
Biciklin marhaság

Szöges ellentétben vannak ezek a szavak az eddigiekkel. Az idáig hallott sokszor fennkölt, szárnyaló gondolatokat mintegy ellenpontoszák a köznyelvből merített fordulatok: a „les”, az „ácsorogjon” s kivált a „biciklin marhaság” már-már költőtietlen fordulata. Nem ismerjük még a költő beszélgető társát, de annyit már tudunk róla — a beszélgető jellemzés útján —, hogy egyszerűbb, természetesebb ember, aki ugyanakkor telve van jóindulattal is az ismeretlen fiatalember irányában, hiszen amit elmond, voltaképp célszerű, jó tanács, melyet érdemes lesz megfogadnia.

Minden bizonnyal kettesben indulnak tovább, olyan vidékre tartva, ahol gyakrabban jár a villamos. Közben az ismeretlen bemutatkozik: „tizenkét évig rúgtam a bőrt a Fradiban”. A nevét is mondja, de ez teljesen mellékes. Itt a foglalkozása a fontos: „valaha futballista volt, mégpedig a legendás, a legnépszerűbb csapatban, a Fradiban. Még nem a kiégett, kegyelemkenyéren tengődő „öregfiú”, akinek fiatalabb társai jóvoltából jut néhanapján egy fröccs valamelyik vendéglőben, ahol „befizetnek” a kiérdemesült, egzisztencia híján tengődő valahai focistáknak, sportolóknak. Telve van ambícióval, büszkén meséli, hogy „tavaly is felhoztuk a csapatot / a BLASZ-ból”. Azaz : lehet, hogy most is rúgja még a labdát a Budapesti Labdarúgó Alsóövetséget (ezt jelentette a BLASZ rövidítés) megjárt, de most „feljebb került” csapatban, vagy talán az edzői hivatást választotta. Mind-egy. Mennek egymás mellett az éjszakában s mesél. Mert abba a tizenkét évbe, és abba a négy megállónyi útba belefér a nagy legenda, melynek meghódításáért és megismeréséért annyian indultak el.

A szikár egyszerűségű három mondatban ott rejlik egy emberi élet, a futballista életének minden szépsége és ott sejlik tragédiája is „tizenkét évig rúgtam a bőrt a Fradiban” — mondja öntudatosan, s a közlés mögött távlatok nyílnak, lelki szemünk előtt megjelenik az Üllői úti pálya — még a régi —, az ütött-kopott

falelátók, a hullámozó, harsogó tömeg, s az a nehezen kifejezhető hangulat, melyet huszadik századi költőink oly sok változatban írtak meg. Látni véljük az öltöző környékén szimatoló Csempe-Pempét, Mándy Iván *A pálya szélén* című regényének esett és mégis kitaró hősét, aki nem hátrál meg semmiféle áldozat elől, csakhogy megszerezhesse kedves csapatának a kültelki pályán robinzonádokat produkáló kapustehetséget, s a nézők között felvillan egy pillanatra a felejthetetlen Kormos István képe, aki hajdanában, gyermekkorában, penitencia helyett az akkori Fradi összeállítását mormolta a főoltár előtt térdepelve; „tizenkét évig rúgtam a bőrt a Fradiban” — mondja a kiérdemesült labdarúgó, és az éjszakában hirtelen árnyak kelnek: valahai legendás játékosok kergetik a bőrt a préri határán, s mögöttük zeng-zúg az aréna, amikor egy jó cselt, sikeres lövést lát. Döng a labda és egyre teljesebbé válik a varázslat, mely nosztalgikus árnyakkal ugyan, de visszaidézi az ifjúság felejthetetlen napjait, s megfiatalít középkorút és öregét. Ahogy Jékely Zoltán írja *Futballisták* című versében:

— Mindig lesz a nagyvárosok határán
egy-egy letarolt gyepű rét,
hol hűvös alkonyati órán
hallani e mély dobzenét,

mely mérföldekről mágnesez magához
labdaéhes diákot és inast,
s egy-egy bolyongó, dérütött pasast,
ki eltűnődve dől a kapufához.

Ez a név nélküli futballista, aki itt ballag most a költő oldalán, valaha nagy diadaloknak lehetett részese. Alighanem tagja volt annak a csapatnak, amely bajnokságot nyert s legendás hús perceivel egyszerűen lehengerelte ellenfeleit a második féldőben. Aztán abbahagyta, kiöregedett, karrierje kezdett lefelé eszkesedni, végül egy alsóbb osztályú csapatnál kötött ki, lehet, hogy ő a „dérütött pasas”, aki figyel a gyerekeket, hátha akad közöttük igazi tehetség, de nem elképzelhetetlen, hogy a Mándy-regénybeli Vidához — a hajdani csodacsatárhoz — hasonlóan, biztosítóúval fogja össze viharkabátját, s úgy állingál a kültelki pálya ütött-kopott kerítése mellett. Ez már a homályosan, de kérlelhetetlenül, feltartóztathatatlanul készülő tragédia, melyről Rába György egyik legszebb verse a *Tizenegyes* szól:

Hol a tépett jaj — bíró, bíró —
s a reménységnek szobrot állva
százezer fő, a gyilkos sípszó,
s a győzelem — robinzonáddal...

Tribün ernyője hol maradt már,
térvédő, stopli hova tűntek?
Bakanccsal állja itt a szandál
mindennapi farkasszemünket,

Négyből a lécs alatt-e három?
Keljfeljancsi hoz, Jóska, tűzbe!
Lelkemb, ha rezeg a hálóm,
mintha Kohutnak lengne rüszkje...

S új csapat ontja, mintha vályu
várná, sima, puha pofáit,
s csak verdesek, fekete varju,
kapufától a kapufáig.

Fényképem többé nem ajándék.
Régi király az ócska pénzen,
vagyok ma már kültelki játék
snúrozó csibészek kezében.

De minek is kapura tartó
labdára nyúlni bár egy ujjal?
Várom, hogy a dodgem utolsó
füttye a mérkőzést lefújja.

Aztán egy pult, egy hosszúlépés...
Kifutnék, de nincsen erőm se,
még nő az óriáskerék és
a kastély meg a céllövölde.

Döntött törzzsel futnak a házak
meccs utáni zuhanyozóba,
a pálya, látom már, leszárad,
s mindent elönt a grund homokja.

Bajnokság a BLASZ-ban? Tizenegyeseket háritani az Angol-parkban? Tulajdonképpen egyre megy. A nosztalgia, az egykori nagy csaták és diadalok emléke azért érintetlen marad, mint ahogy a szurkoló is ott őrzi lelkében az érintetlenül és ki-kezdhetetlenül szép emlékeket, melyek az örök ifjú ízeivel kecsegtetik:

Féllába már a sírban,
de nézd csak, másik lába
micsoda gólt ragaszt
Zamora hálójába!
Nem birnak az öreggel:
Zamora mellé állva
őrzi a kaput Platkó,
Zsák, Szabó Tóni, Háda.
Kifut, öklöz, vetődik
mindegyik, de hiába,
megül a labda a felsősarokban.
Es sosc hull le onnan!

(Zelk Zoltán: *Egy öreg szurkoló látomása*)

„S én megyek, mert megfázom” — e szüksézávú tényközlés zárja le a költeményt, visszakapcsolva a már elhagyott, kopni látszó, az emlékek és nosztalgiák fényében sugárzó jelenhez, teljessé téve a vers belső köreit. „De most menjen / mert megfázik” — mondta nem is olyan régen, bár, ki tudja, percek vagy órák teltek-e el azóta? — a költő beszélgető társa, s ő mintegy rárimelve erre a mondatra mégis az ő emlékével, az ő anyás figyelmességének szívet melegítő, emberi gesztusával zárja le költeményét mintegy berekesztve és kiteljesítve az eddig több témából épülő fűgát.

Az első

*Amikor kézen fogva bevezették
az üres nővérszobába,
a fiú tudta, nem menekülhet,
most csókolózni kell.*

*Vékony ajkakon át, ahogy először
szívta a kettős megadás tilalmát,
pilláiban téhénen izzott
a fal, a vásznak, bútorok,
az esendő test oldozó-kötő
gyolcsa: a születés-halál
színe . . .*

*Igen, törvény, hogy éppen itt,
a kórházban esett –
gondolta, aztán pillanatra
átvillant rajta: mégis úgy igaz,
ahogy a moziban mutatják.*

*Rejteni kell a gyönyörű szégyent;
az arc, halánték egymásra sikamlík,
alig tud elszakadni.*

Nélküle

És milyen érzés nélküle?

*Kérdezte tág keretű szemüveg
mögül a barna fiatalasszony.*

*Fejében éppen akkor jött Fülep,
saruban, vászon-löbikében,
a kőtárból a Kanonok-sorra.
Lefeje pillantva megállt:
főlemelt ujja meg-megzökkenő
mozdulatával emlékeztetett
a pécsváradi templom
hegedű-ívű csigavonalára.
Aztán folytatta, miket olvasott
tegnap a szoláris szélről . . .*

*Tenyérrel átfogtam a pohár
harmatvert homorulatát,
s rebbenetlen hangon feleltem:
én,
most is vele vagyok.*

Redivivus

Bertók Lászlónak

*Ahogy az alagutakon
átcsattog újra a vonat,
ahogy a keramit-lapokból
páráll a zsibbadt levegő,
ahogy a bontott vásártéren
csuszkálnak sisteregve
az eldobált újságlapok,*

*ahogy a fáradt, csapzott nyakú fej
némán a sziklák tele fordul:
tíz éve ott álltunk vele...*

*Ahogy a függönyszárnyal verdeső
ablakra rázuhog
a hegyek erdőboronája,*

kísért ismét a hihetetlen:

*medencéből
kibukva látom
a csuklómon telejtett órát.*

*Mozgó vízhólyagok alatt
a mutatók ollója áll.*

(Baranya, 1979)

AZ IDILLTÓL AZ ELRENDELTEKÉIG

Fodor András: *Kélt újra jel (válogatott versek, 1947–1977)*

„Nem az idill családja,
a kert nyugalma vonz...”
(Fodor András: Kert)

„Minden népek, szomorodott szívek,
gyűjletek össze siralomra, gyászra,
hogy kivétessem ebből a kínból,
mert se éjjel, se nappal nincs nyugovásom,
szenvedek szüntelen.”
Josquin des Prez: Vigasztalhatatlan szívek
(Fodor András fordítása)

Fodor Andrásnak minden jussa megvolna arra, hogy – a magyar irodalomban igazán nem hagyománytalanul – idill-költő legyen. S hogy mégsem lehetett zavartalanul azzá, annak nemcsak ez a pásztorjátékot magyarító Balassitól, Zrinyin, Faludin, Csokonain, Berzsenyin át, egészen Radnótiig vezető hagyomány az oka. Pedig ez az örökség igen árulkodó. Megmutatja, hogy a magyar „Árkádia”, a költészet zavartalan öröme, éppen a legnagyobbak életművében hiúsult meg rendre.

Fodor Andrást sem hitegette sokáig az a természeti szép, amelyet a Somogy-ságban, s általában a pannon tájban megismert. Az *árnyak* rávetülnek az emberekre, a vidék meg hiába csábító. „Gyönyörű táj, úgy őrzöm arcodat, / mint élő képet béna foglalat.” (*Táj*). S bármilyen tüneményes is a balatoni felvidék, – mondjuk – Szigligeten, vagy annak égi-földi mása Egry József vásznain; mégis tudomásul kell vennie: a táj, a világ, – ha az ember át nem lelkesítheti –, közömbös, vagyis könyörtelen. „Tehát meghalt a bátyám. / Ebben a percben halt meg. / Itt a szomszéd szobában. / S a világ meg se rezdül. / A tükör érzéketlen / fordítja vissza arcom.” (*Bátyám halálára*).

Az idillt nemcsak a személyes tragédiák törték meg, beléfojtotta azt, – legalábbis egy időre – a történelem. Így a művészet aziluma, (Kodály, Illyés és Fülep Lajos idézése a *Hármas esküben*, s már igen korán az örök hazatalálást jelentő *Bartók*); mindez kevésnek bizonyult. Mert mi adhat enyhületet – például – erre az 1951-ből való *Mementóra*? „Lassít a mozdony, megjöttem haza. / A hársak tömbje baljósan suhog. / A sínek közt a lyukacsos sötétben / tolongó árnyak, síró asszonyok. ... / Miféle vészjel üzenete borzong / sikító gőzben, csörrent kavicsan? / Miféle romlás rettenete, gyásza: / háború árnya, fekete iszony? / / Lelőtt madárként tébolyog a fák közt, / félszárnyon vergődik, alél / a tompa felelet: / – Viszik, viszik Bene Pista bácsit!...”

A költőt csak kis időre kábíthatta el az 1954-ben megindult oldódás. A résznyire megnyílt határok következtében egy varsói út élménye, igaz, az ő verseit is átjárta meleggel, ám ez nem válhatott idillé. A VIT alkalmából felkeresett testvérországban látja a háborús sebeket, csakúgy mint a szívbe markoló szegénységet, s idehaza sem vigasztalódhat igazán. A Bartók-kutató Colin Masonhoz szóló *Vers a távoli barát*hoz csak a múlt szép emlékeiből táplálkozhatik. S ama várva várt, földet, népet, lelket átható *Meleg szél* oly csalókának bizonyult. A *Konok idő* kettébetört

hexameterei, megbicsakló „ál-disztichonjai”, kétségbeesettséget érzetető képei is erről adnak hírt. S a vers végső, dacos reményére is rácaffolt mindaz, ami csakhamar bekövetkezett.

Az *ördög győzelmét* idézi fel Sztravinszkij művéből, (A katona története); s ha korábban volt is egy pillanat, amikor — akárcsak megannyi nemzedéktársa —; ő is hihette; „úgy, ahogy csak ember érzi / ereje termő mámorát, / ujjongva lélegzett köröttem / a testbe formált új világ...” — ám a *Józan reggel*, (a rajongók ébredésének szomorú ideje) így eszméltette:

Ott álltam másnap kint a parton,
a fagyba-dermedt tó felett.
Ragyogtak rám a vízbe rajzolt
gyönyörű ábrák, zord jelek.
S én, mint akit az őrült szépség
örökre józanná vakít,
keserűen csak néztem, néztem
a jégvirágok cirmait.

*

Ha részletes monográfiája lesz egyszer a második világháború utáni másfél évtized magyar költészetének, könnyen elképzelhetünk az 1957-tel kezdődő néhány évet bemutató fejezet fölött valami efféle címet: csend és menedék-keresés. Fodor András menedéke nem tudatos választás, vagy legalábbis nem csak az. Sorsa hozta úgy, hogy éppen ezekben az esztendőkhöz nyílt meg számára Európa. Albion tájai és Párizs költői eufóriába ejtették. *Át a tengeren*, hirdeti a ciklus- és verscím; s régi olvasói bizonyára számon tartják az ugyancsak árulkodó című egykori kötetét: *Tengerek és dombok*. Meg azt az avatott tollra valló ítései véleményét is, amelyet Domokos Mátyás, (Fodor eddigi pályájának legkiválóbb elemzője) írt le utóbb,* s amely mély megértéssel és tapintattal, de nem kevesebb határozottsággal érezte, hogy a költő valamiképpen zsákcúba jutott. Megtehetném, hogy újabb érvek helyett Domokos kritikájához, — és persze egyéb értő Fodor-esszéihez — utaljam az olvasót. (Megtalálhatók *Ugyanarról másképpen* című tanulmánygyűjteményében.) Csakhát amint a költő korábbi, válogatott verseit tartalmazó kötetét, (*A csend szólítása*), meg a mostanit lapozom, úgy érzem, hogy azok az érvek mintha pusztába kiáltott szónak bizonyultak volna.

Domokos annak idején arra figyelmeztetett, hogy bármilyen nagy dolog is a barátság, (Fodor költészetének és egész lényének megvallottan is egyik kulcskérdése), és — tegyük hozzá —, bármilyen szívet dobogtató az utazás élménye, a kitárulkozó világ; úgyis szólván csak ezekre nem lehet versek egész sorát, egész költői pályaszakaszt alapozni.

Igaz, a mostani válogatásban harmincra sem rúg azoknak a verseknek a száma, amelyek ebben a végtelennek tetsző, mégis oly szűk körben mozognak. Csak-hogy ezek közül *A barátság csodája* 74, az *Át a tengeren* 81, az *Aréna* 123, a *Hangverseny Párizsban* pedig 138 sort tartalmaz, (hogy a nem egészen ide vágó, de szintén meglehetősen unalmas, 72 soros *Európa 1959-ről*, meg a 102 soros *A tenger bitófáiról* ne is beszéljek).

Nem akarok olcsó fogásokhoz nyúlni. A verset nem röfre mérik. Lehet, sőt, — ha írói nem élnek vissza vele —, van a hosszú, az ezeknél jóval hosszabb verseknek is létjogosultságuk. De gondolja meg Fodor András, hogy — mondjuk — a *Jónás könyvébe*, (szórakoztató, cselekményes történetbe ágyazva), egy egész költői, filozófiai, esztétikai világkép fért bele. És — néki, a *Szólj költemény* című kismonográfia szerzőjének mondjam-e? — József Attila nem egy töredékébe is. Ha így, és — ami a legnehezebb —, *kívülről* nézi vers-kolosszusait, bizonyára megérzi az aránytévesztést. S azt is, hogy e körben forgó rövidebb versei lénye-

* Tanulmányom elkészülte után jelent meg Csűrös Miklósnak a költőről szóló kismonográfiája. Ennek eredményeit már nem hasznosíthattam.

gesen jobbak, többet mondóak, mint a vég nélküliek. (Még akkor is, ha *A kocsmában* egy sorát, – az orvul italt töltő „Alan a huncut” minősítés miatt –, egy újabb versválogatásra készülve, a költő helyében könyörtelenül átírnám.)

Fodor András maga is érzi, hogy valami az életéből, — helyette írom így — a költővé válás kohóiból kimaradt. — „Hívőnek állítod magad / fejed is félretartod, / az ágak nyíló bimbaira nézel, / mikor a fejsze csattog. // Kapaszkodtál karoddal / mindig valaki másba, — / hogy is tudnád milyen a lét / sivó farkas-magánya? // Mit botladoz megmért szavad / lángforgató viharba, / ha torkod nem a szenvedély / légszomja tépi, marja? // Hogy mersz az igazak közt / beszélni, pártot állni, / ha homlokod malmában nem forognak / a kín és bűn kaszái?! — // Szemembe néz, bólint a bíró: / — Minden vádat megértett. / Hordozza hát el mindhalálig / Elég lesz büntetésnek.” (*Ítélet*) Az olvasó pedig e nélkül az ironikus és kegyetlenül önironikus vallomás nélkül is sejti: ha egy költőnek az ars, a techné, a mesterségbeli tudás ilyen magas fokon megadatott, annak pályája azon áll vagy bukik, hogy tehetségét milyen gondolat- és érzéstartalmak szolgálatába tudja állítani. Magyarán: van-e olyan mondanivalója magáról és a világról, amely e magas fokú techné által közérdekűvé válhat? Fodor Andrásal együtt mondom: „...pedagógiával és hasznossági elvekkel nem lehet összekeverni a költészetet.” S „a közterekre kiálló társadalmi költészetnek” akárcsak ő, — legalábbis a közeljövőre — én sem jósolok sok esélyt. A művészet társadalmi érvényén egyszerűen a befogadást, a mű rezonanciáját értem. Azt, hogy van-e az alkotásnak a művész személyén túli érvénye? Ha — mint az *Ítéletben* olvastuk —, a költő holtáig vonszolná a viviszekció nélküli életet, nem lehetne belőle más, mint mesterségbeli tudással megáldott vagy megvert, némes eszményekért rajongó széplélek. És — megvallottan is — fenyegette ilyen veszély. „Mégis, család a vállalt hit, a jószág. / Nem védenek meg mások gondjai. / Önámítás az emberek szerelme, / ha nem tudok magamról vallani!” (*Kezdeni újra*).

Fodor András akkor kezdte megközelíteni azt a — kortárs líránkban csak igen kevesek által elért — magaslatot, mikor eljutott a viviszekció kényszeréhez. Mikor *kirajzolódott*.

*Éjtél. Megállsz az utcán egyedül.
Emberi arcát hordod az éber pillanatnak.
Kirajzolódasz tisztán és rebbenetlen,
akár az éj gazdátlan üregéből
világító földi ablak.*

(*Kirajzolódasz*)

*

Rokonszenves élveboncolás az, amit a költő újabb verseiben önmagán bemutat. Altruizmusa mit sem változott. Am mások fényében kirajzolódik az *ön-arckép*. Egy varsói lány kézmelegének árama, egy öreg kőműves hozzá húzó bizalma, s megannyi egyéb, mind ezt a másokért is égő szívet táplálja. Mert az csak így képes újabb és újabb dobbanásra. „Mert nő bennünk, rejtve érik / a tárulkozni vágyó tisztaság. / Drótsorok izzó tüskéi között is / robbanva nyitja bimbait az ág... // Suhog, suhog a föld lélegzete. / S az ég tülekvő bójái alól / meleg pillákkal hunyorog a partok / őrző szeme.” (*A szem hatalma – Németh Lászlónak*). S ha mindez továtúnik, ott kísért a magány és „az elmúlás alázata”.

Van valami heroikus abban, ahogy Fodor András, — érezhetően kitaszítva —, harcba száll a szeretetért, a társas életért. Ha nem lehet emberközelen, hát ver-set ír a fűszálról, (megérzékítve benne az emberi létezés hősiességét és tragikumát), vagy — ismét előjön, (de mennyivel bensőségesebben) az úti élmény —, az oroszok háborús passiójáról, (*Leningrádi temető*). A *Bajkál* pedig, súlyos, tömör soraival, képeivel, úgy szólaltatja meg a XIX. századi magyar kései klasszicizmus és a romantika, a később ragyogó versben invokált Berzsenyi és „a férfi Vörös-

marty" hangját, úgy archaizál, mintha ő is — mondjuk — Reziben irt volna bordalt, mint annak idején Juhász Ferenc. „Hegyei kristálykráterében, / hidegen, mégis akárha délen, / tündöklék gyönyörű kéken. // Partjára mintha inni telepedne / valami loncsos őskori medve, / bozontos tajték fagy a kövekre. // Lobog a szél üde szárnya. / Körötte csak a hópor szilánkja. / Nincs semmi pára. // Fény és fagy egymást feszíti, marja. / Milyen örökség szikár birodalma / néz itt a jövővény emberi arcba?... // Nem láthatod se elejét, se végét, / legyen elég, ha sorsodul ítéltek: / szorítsa torkod sose-volt szépség.” — Ez a vers jobban győz meg Fodor András Pannóniájáról, mint — például — a Fülep Lajosnak ilyen címmel írott költeménye. Mert a Bajkál tó partján pannon verset írni nagyobb bizonyosságot jelent a költő hovatarozásáról, mintha otthon tenné ugyanezt. S ezután már az sem különösen meglepő, hogy az *Apostol*ról, (Lenint gyanítom benne), így szól: „Rólad beszéltünk egész este, / s róluk, akik rád fenekednek, / mivel neked a tüzes nyelvek / nem a megváltást hirlélik. ... // Minden terhet magadra vettél, / minden gyöngének adni tudtál, / a helytartó feszengve mustrál, / retteg, fejére bajt hozol. ...” Így, tájban, történelemben rajzolódnak ki a költő „arcának útjai”. És mind mélyebbre vájó, s mindinkább égi hangok felé törő énlírásban. Boncolhatnám elektromos szikrázású erotikus verseit, (*Hajnali örület; Derekad, nyakad oszlopa*), vagy a lélekállapotnak, a lét történéseinek olyan valóságait, mint az *Anyám*, a *Születés*. Mindök valamiképpen egy-egy perbeszéd az Éden elvesztése ellen. Mert ez az, ami a költőt igazán érdekli: a paradicsomkert megőrzése. S az éteri képek, égi hangok láttán-hallatán el tudjuk hinni: Fodor Andrásnak valóban van félténivalója. Csokonai, — mint később Fodor is idézi —, látta „a sápadt időt”. És ő? — „Láttam a napsütést, amelyben / a ragyogás visszajaként / kék pengeéllel benne volt az árnyék. // Láttam a füstcsomós eget / fenyőfák tűhegyén lebegni. // Láttam a völgyben korcsolyázó / gyerekek cikk-cakkja felett, / bujkáló zsibbadt fényben, lompos, / torzonborz hófelhőkön át a / somolygó aggastyán időt.” (*Fehér árnyék* — Jaszna Poljana). Sőt, kora ifjúságára visszarévedve még ezt is látni, érezni vélte:

*Gyertyáikat mind elgyújtogatták a vadgesztenyefák,
fejük felett az orgonasövény hintálta illatát.*

(Künn a fákon...)

*

Ama veszélyeztetett Éden, amelyet a költő nem akar elveszteni, nem más, mint a világ jobbik tartománya, s benne önnön hite az emberekben, a barátságban, a szeretetben. (Későbbi, — némi Pilinszky-hatást sejtető — versében, a *Világ végében* erről Fodor maga is beszél.) S a hatvanas évek végére ez a hite került veszélybe.

„Legalább száz ember sorsával foglalkozom... Ez adja az oxigént az élethez” — mondotta egy interjú során Bertha Bulcsunak. (Jelenkor, 1972. 7—8.) S ugyanott arról is szólt, hogy 1968-ban két kiadó közül a pad alá került, s úgy érezte, mintha teljes emberi, írói létét összeomlás fenyegetné. Így aztán azok a hatvanas évek végén keletkezett versei, amelyeket a *Másik végtelen* című kötetben gyűjtött össze, meglehetősen tárják fel egy fuldokló szenvedéseit.

A verscímek is sokat sejtetnek. *Magány*, *Száműzetés*, *Nyugtalanág*, *Kényszerképzet*, *A merénylő*, *Az idegen*, *A romlás évada*, *A kísértő idő*, *Stációk*, *Életveszély*, *Elállt a szél*, *Szövik az ég*, majd egy kétségbeesett hangú „dátumvers” (1968. június 5.) után: *Az elitelt*. S az akkori költeményekből kimetszett montázs talán mindenfajta elemzésnél jobban érezteti azt a stílusváltást, amely az égi hangot földhözragadttá változtatta; hűen a megváltozott élethelyzethez.

„Roncsoló mérgek, sugarak alatt / hordozhatom-e mégis vakmerőn / halandó sorsomat?” — „az Isten is milyen boldogtalan.” — „Valaki belémköltözött. / Szemem lámpái közt valaki áll. / Megsarcol minden pillanatot, / leperzseli az öröm

virágát, / ünnepi mézét megkeseríti, / idegem ingerét lefojtja, / kiszolgáltat az árvaságnak." – „Folyosók, ajtók, függönyök. / Raktárak börtöne, faládák, / áporodott zugok, sisergő / fehérzománcú kondér, vízcsapok / reves kagylói, szanaszét a szennyes, / tiblából edények. / Senki / sem ütközött belém. Szerencse. / Végre! A szabad ég!" – „Próbálgatom, milyen lesz a nélkülem-világ," – „Esők bicsakló / szálaiba kötve / a végső hit leroskad. / ... Csillagszögek közt / hordja koronáit ártatlan arcom üdvössége." – „Sóvárgó boldogtalanul / csupán a suta kéz / nem tudja elfelejteni, milyen volt / a fogható egész." – „bordák szöges / koszorújában fáj a lélek." – És végül:

*Még vagyok, élek! – kiáltana vissza
a szó végső joga.
Ki hallaná? Pillámra fagy a tó
didergő horganybádoga.*

*

A hetvenes évek elején Fodor Andrást kettős megrázkódtatás éri. Angol Bartók-kutató barátja, Colin Mason házában jut el hozzá atyai barátja, az európai művészetbölcselet óriása, Fülep Lajos halálának a híre. S nem sokkal ezután Mason is meghalt. Kettejük emlékére adta ki akkoriban a *Kettős rekviem* kötetet. Újra olvasva az akkor közreadott – a két tudós személyéhez kötődő – régebbi és újabb verseit, úgy érezzük, hogy Fodor makacs ragaszkodása a barátság eszményéhez, végre a *költő számára is* meghozta gyümölcsét. Míg a hatvanas években retorikusan szólt a barátságról, most *életérzést* sikerült megfogalmaznia vele. Zengővárkony és Írország; Róma, Szicília, London és Buda; Vitéz Mihály, Vörösmarty és Arany; Dylan Thomas és Bartók; mind-mind erről a kettős barátságról, – vagyis Fodor Andrásról beszél. Mert ő a főszereplő. – „Mindig a menekülőkkel, / mindig a fuldoklókkal... / Ennyi sors közt ki fogja megtalálni, / melyik volt az enyém?" – kérdezi egy helyütt. Pedig most már megnyugodhat. Szóljon bármiről; mindig önmagáról beszél. Az egykori, helyenkénti retorikusból végleg lírikussá lett, jó költőből, (pedig ez sem csekélység), – úgy tűnik –, „menthetetlenül" és végérvényesen nagy költővé.

*

Nem könnyű ezt dokumentálni. A *Kettős rekviem* versei úgy kapcsolódnak egymásba, mint a fogaskerekek. Az egész pedig egyfajta belső lélekrajz. Mert ki ismerne például e strófákból valós, azonosítható földi tájra? „Lassan lerakódik az éj / a völgy redőibe, / belesűrül egy lány / bogár hajába. / / Erdők fürkésző illata / türemkedik a levegőre. / Csicsegő patak tapogatja / a vízbedőlő út követ, kavicát." – Pedig ez Zengővárkony, Fülep szűkebb pátériája. A *Hová lett a zene?* szarkasztikus koncert-idézése, vagy a *Tárlat* gunyoros hangja is mintha ürügyül szolgálna a tárgyi világ, (ha tetszik, a külső valóság), és a költő közötti távolság érzékeltetéséhez. S ez a distancia aztán előhív a versekben valami valóban földön túli, s mégis megfoghatónak tűnő szépséget.

*Üznéd mindig a foghatatlant,
s egyszerre itt,
érzéked ujjá közt remeg.
Ős gyökerdők, szénszirtek hasadékan,
ördögtükrökből habzsolod
a titkot, mint a gyerekek.*

*Épp úgy, ahogy a csend, a súly
árnyéktárnáiból kisüt,
fölténylik a Zene,
kínvallató gyönyörrel
ragyog a tetten ért
világteremtés bűvölete.
(Fekete tó)*

*

A *Zene* és a *világteremtés bűvölete*. Ezek már a lábadozó költő szavai. S ez a kettősség járja át Fodor Andrásnak azokat a verseit, amelyeket *Az idő foglya* című kötetében adott közre, 1974-ben.

Irigylésre méltó az a hit, az a derűlátás, amely minden kétség, iszonyat ellenére ezekben a költeményekben megmutatkozik. A majdani nemzethalál bizonyosságával szembenéző Bartóknak Bartókkal mond ellent, Velencében pedig, a halottak szigetén járva, Sztravinszkij sírja előtt még az elmúlás is ilyen sorokra ragadtatja: „Utolszor ő is így jött még, az élő, / míg vont-kemény fejére koronául / a Szent Márk templom kupolái / kagylós falakba csavarodva hordták / a Canticum Sacrum szavát.” – Így lesznek költői hitellel teljesek a Jelenkor-interjúban mondott szavai: „A könyörtelen elmúlással, hiú örökkévalósággal szembenézni, de mégis alkotni, ez több minden transzcendenciánál.”

Ez a „mégis”, ez a világ szebbik tartományába, a természeti szépbe, művészetbe, vagy a társakhoz menekülés elszántsága az, amely Fodor egyéniségét a legmarkánsabb vonásokkal kirajzolja. Erről a megszenvedett gyógyulásról, boldogságról szól az *Ars vitae* önvallomása; az élet folytatásának értelme mellett tesz hitet az *Újszülötten*; másutt apró, intim képek remek együttesével érzékíti meg az evilági otthonlét bizonyosságát, (*A várostól az expresszvonatig*). Mindennek pedig szintézise a mostani versválogatásnak címet adó költemény, a *Kélt újra jel*.

A vers keletkezéséről a költő részletesen beszélt Mezei Andrásnak. Szólt életének megaláztatottságairól, a művet ihlető Josquin des Prez-oratórium, a *Vigasztalhatatlan szívek* véghetetlen szomorúságáról, s önnön hitéről, – nem a pokol üdvében, hanem a seb gyógyulást jelző erejében.

„hangzott valami jel... távolból.” – „Kélt újra jel... távolból.” Az első mondatra fűződik fel, előrevetett mellékmondatok, – zsoldtároló panaszok – indáival, (s az archaikus oratórium-szavakkal harmonizálva) a szenvedések, a megaláztatások története.

*Mikor hánykódó sárga ketrecekben
jártam le-föl, mikor az árulások
kigyait nyelve, émelyegve, fázva
csontom bogáig sajgott a szégyen,
mikor a kárhozat vermében megtagadva
bőrömre is kivetkezett az undor,
mikor már leteküdtem homály és csönd alá
oly moccanatlanul, ne látsszam ki a földből,
hangzott valami jel... távolból.*

S a fölsejlő jelet, — mint a feltámadás hirhozóját —, a költő imígyen értelmezi: „Nem a dob, / inkább ahogy az ér falában üt a lét, / ahogy a szertartást hívó pallos lekoppán, / s föléműszott a kürtök muzsikája.” Majd rövidülő sorok „ellentett dithirambusával” jut el az egyén mélypontjától a közösség, az erkölcsi világrend züllöttségének bemutatásához. E kettős – és mégis egyazon – mélységből kell felemelkednie. A feltámadás kürtszavai, a megtisztulás képei közepette „Kélt újra jel... távolból.” A már megismert jeladás. És a költő a megélt, – életben és ze-

nében megélt – s költői tökélyteliséggel kifejezett dráma katharzisa folytán valóban feltámadt.

*S mert bennem szólt már a zene,
feltámadt.*

*

A gyógyult ember életérzésének lírai dokumentumai azok a versek, amelyek jó esztendeje *A bábu vére* című kötetben kerültek az olvasó elé. Most, az előzményekkel összeforrottan nézve, úgy érezzük, hogy e költemények valóban a feltámadt művész megnyilatkozásai. Mert akibe végzetes elbukások után szállt vissza az élet, akinek ereiben halálos zsibbadtság után indul meg újra a vér árama, az szükség-szerűen másképp látja a világot.

Fodor András, – mint egyik méltatója, Lengyel Balázs írta –, jó megfigyelő. Tegyük hozzá: megfigyelései a feltámadt emberéi. Ezért lesz lírájában oly kitüntetett az ellesett közelkép, és a – Lengyel Balázs említette – megérzőpillanat; legyen szó Balaton menti vendégeskedésről, repülőútról Delhi felé, itthoni betegek vagy indiai szegények elesettségéről, avagy *Álmatlan álomban* felbukkanó ifjúkori emlékekről. – „Most vált a horizont / narancsba és lilába, / felhők az égen szanaszét / borzongó tollpihéék. / S megint a vásártér, a készülődő / cirkusz, a bábszínház, a szappanárus, / *Big Ben London Dry Gin*-plakát, / szantálfafüst és ananász, gyümölcsök / szagorgiája, varroda, borbély, / hazai szentkép glóriái, négyes / szerelmi jelenet agyagdomborzaton, / suvickolt bajszerű félmellig csupasz / izomkirályok...” (*Ünnep Khadzsurahóban*)

Nemcsak a képteremtés, a stílus változott meg. Új kontúrokat kap a költői világkép is. Ő, aki néhány éve egyik pályatársát, (Pilinszky Jánost) *választott* költőnek mondotta, újabb verseiben a lét cleve elrendeltségéről tesz tanúságot. Nem kifejezetten teológiai gondolatokról van itt szó, (bár a kálvinizmustól kapott gyermekkori útravaló, kivált a versben és önvallomásban is felidézett Molnár Albert zsoltárok, *élményként* végigkísérik), hanem életérzésről, a lét költői megfogalmazásáról. „Bábszínpadunkon, ahol eleinte / senki se látta még a mozdulatot, / ő tudta, mily kezekre hurkolódva / rezdül fejük fölött a drót.” (*A bábu vére*) Életének, költészetének tartóelemei, — szerelem, munka, barátság — is *rámérettek*. (*Malom*) Az élet folytatásának értelme pedig *Kegyelem* és elrendeltetés dolga. — „a működés több mint a lét, / a törvény visszaváltja jussát, / folytatja önmagát / úgy ahogy elrendeltetett.” (*Tovább*)

Ez az *evilági* létbe elrendeltetés vezeti vissza a költőt a – minden idillumon túli – kert nyugalmához. Nem önmagába visszatérő kört ír le pályája, hanem megélt, megszenvedett drámát. Megtanulta a *Leckét*, hogy eszményeiért; a barátságért, a szeretetért, a hűségért nap mint nap harcolnia kell. *Ne félj*, – hirdeti a kötetzáró ciklus címe, s az ítézés is csak ezt a felszólítást, önmegszólítást ismételheti.

Ne féljen az a költő, aki az emberség „mégis-morálját” így élte és érezte meg. Aki evvel az erkölcsi tartással a lehetetlent kísértette és győzedelmeskedett. Ne féljen az a költő, aki a képlékeny érzelmektől és az azokat kifejezésre juttató, szépen megmintázott lágy anyagoktól eljutott az érc és a márvány megmunkáláshoz, s tesz ércnél maradandóbb tanúságtételt legfőbb eszményéről:

*Mégis credo quia absurdum,
a hűség törhetetlen.*

Lódenkabát Keleteurópa szegén

lódenkabát Keleteurópa szegén
 sorba mindnyájan belebújunk
 a közös esőben
 hull a szemét a szánkából
 hajunkból a rozsdás szegek
 arcunkról a vakolat
 fejünk felett összecserélhető
 lódenkabát az égen
 összecserélhető sorsok térképei
 összecserélhető halálok
 összecserélhető hitek rézgombjai
 összecserélhető népek belei
 összecserélhető szerelmek rúzsoltjai
 összecserélhető kampók kiakasztott
 lódenkabátok a szélben

Kardvirágos tankok

ez a nyár dögtáviratokkal
 kihült halállal a tiéd
 kikönyökölhetsz szememen
 beköltözhetsz testem bőrtönébe
 készül már a vásári kirakat
 próbababákkal ellenünk
 ha akarod bunker leszek
 a lecsapó repülők hasa alatt
 elbújtatlak a merénylő szemek elől
 a hússzagú éjszakába
 be a szerelem barlangjába
 kifosztott asztalok alá
 lángolnak az abroszok is
 kiszaladunk az esőbe
 mezítelen talppal
 dinnyét eszünk kócosan
 aszfaltra ülve
 nézzük a kardvirágos tankokat
 a mentőautók halotti vonulását
 ha igazoltatnak én te vagyok
 te én
 így talán életben maradunk
 a föld kopasz koponyáján

Nézd ezt a sivatagot

*nézd ezt a sivatagot
ott kezdődik ahová nem ér el a kezéd
fonnyadttá leszorított csecsemők utaznak
akár a bőröndök a nyárban
cédulával a csuklójukon
összecserélhetők
kismamák keresik őket forogva
a szélben – bádogszalagok
kibomlott hajuk szalmavirág
mosolyuk helyén tövis
gyalulatlan deszka a hátuk
hegyes hasuk sem az övék
készpénzzel eladhatók
csattan a pénztár ablaka
kikiáltják a vevőket
jönnek a csecsemő-űzérkedők
fehér mosollyal jóltáplált cipőben
ujjukon himbálják a táskát
ki ne nyújtsd a kezéd ki ne nyújtsd
lekaszálják
jaj ki ne nyújtsd
ez a hóhérsivatag nem a tiéd
ellened indul a koporsók kopogása
mint a novemberi eső
ellened indul a csecsemő-katonák
idomított szívdobogása
ellened nyit bogáncsot a nyár
jön csábító napragyogással
de mint a rádió recseg
védd magad verd le az áruló napot
húzd fel az ősz lobogóját
vess hurkot ökörnyálból
szántsd fel a sivatagot
ültess ártatlan paradicsomot
vezesd elő a simaképűeket
a szakállt eresztő csecsemők elé*

Lágyan világított a nap

– fejezet egy emlékiratból

Akkor már olvadt a hó, s bár féltem a kutyáktól, inkább az erdőn át indultam haza az iskolából.

Itt csak óvatosan lehetett lépni, mert a súlyosan agyagos talajba taposott ösvény meredeken ereszkedett alá a göcsörtös törzsű, fagyöngyös koronájú öreg tölgyek kígyós gyökerei és a csupaszságukban is áthatolhatatlannak tetsző bokorcsoportok, vadrózsák, bodzák és galagonyák között s az olvadásban tocsogóssá nedvesedett vastag avar az agyag zsirosan sima felszínén minduntalan megcsusszant a talpam alatt, a medret kereső erecskék pedig itt, az ösvény közepén egyesültek és vájtak maguknak utat: kis patak volt ez, kristályosan és erőszakosan siklott sötétsárga vájatában, az ösvény szeszélyes kanyaraiban kitelt, majd duzzadtan, zubogva ömlött át a fehér köveken, csörgött; aztán messzi erdőket, vad hegyi zúgókat képzelve magam köré, már szökkentem patakom két kis partja közt, az ösvény egyik oldaláról az ösvény másik oldalára, oda és vissza, keresztlépésekben cikázva, és testem súlyát valamiképpen a lejtő vonzására bízva; mert jól éreztem, hogy minél merészebbre engedem ugrásaimat, tehát minél rövidebb ideig és minél erőteljesebben érintem a bizonytalan talajt, miközben egyetlen pontos előrepillantással kikeresem a következő dobantás helyét, annál biztosabb lehetek magamban, annál kisebb a valószínűsége annak, hogy elcsúszom vagy felbukok; repültem, zuhantam.

Az erdő alján az ösvény egy hófoltos tisztás széles lapályára ért, megpihent; a tisztás túlfelén valaki állt a bokrok között.

Nem fordulhattam vissza, nem menekülhettem el, csak a lélegzetemet kellett volna valahogy lecsillapítanom, ne lihegjek, ne szuszogjak, ne higgye, hogy miatta vagyok ilyen izgatott.

Kilépett a bokrok mögül, elindult.

Teljesen nyugodtnak és kimértnek akartam látszani, mint akit semmilyen tekintetben nem érintett ez a véletlennek is nevezhető találkozás, de a futástól kellemetlenül lucskos lett a hátam, a hidegben nevetségesen kivörösödött, égett a fülem, s a lábam ügyetlenül rövidnek és merevnek tetszett hirtelen: mintha az ő szemével láttam volna most magam.

Az ég pedig tiszta volt fölöttünk, nagy kétség, messzi és üres. Az erdő mögött, a fák bogos koronáiba akadva, lágyan világított a nap, a levegő azonban élesen hideg maradt, varjak károgtak, szarkák cserregtek a halotti csöndben, és érezni lehetett, hogy amint a nap lemegy, ismét minden megmered.

Lassan közeledtünk egymás felé.

Hosszú, sötétkék kabátján aranygombok csillogtak, fekete, puha bőrből készült táskáját, ahogyan szokása volt, hanyagul átvette a vállá fölé és a hátán cipelte, s így ferdén kellett tartania hosszú nyakát, kissé meggörnyedt,

ám járása olyan előkelő volt és olyan laza, mintha mindig valami gondtalan lágyágban ringatózna; fejét pedig magasan fölvetette; figyelt.

Nagyon hosszú volt ez az út; mert attól a pillanattól kezdve, hogy a bokrok mögött észrevettem, legellentétebb és legtitkosabb érzelmeimet kellett elrendeznem és fegyelemre intenem: „Krisztián!”, szerettem volna meglepettségemben kiáltani, már csak azért is, mert nevében, melyet még kezdődő s hirtelen megszakadt barátságunk idején sem volt elég bátorságom kimondani, s ezért csak magamban mondogattam, ugyanazt a finom választékosságot éreztem, amit egész lényében, a neve is azt az erős és leküzdhetetlen vonzást gyakorolta rám, aminek semmilyen formában nem volt merszem átengedni magam; ha a nevét hangosan kiejteném, akkor az olyan lenne, mintha meztelen testét érinteném; s ezért inkább elkerültem, mindig megvártam míg másokkal indul haza, hogy ne arra vagy ne vele menjek, sőt az osztályban is vigyáztam, nehogy véletlenül a közelébe kerüljek, nehogy lehetőségem legyen szólni hozzá vagy valamiféle véletlen kavarodásban a testének ütödni; ugyanakkor mégis állandóan figyeltem, árnyékként kísérttem, a tükör előtt utánóztam a mozdulatait, s különösen fájó élvezetet okozott az a tudat, hogy miközben én meglesem, titokban utánózom s ezáltal megpróbálom felidézni magamban azokat a rejtett tulajdonságokat és jellemvonásokat, amelyek azonnossá tehetnének vele, ő erről mit sem tud, nem tudja, nem érezheti, hogy mindig vele vagyok s mindig velem van, pillantásra se méltat, olyan vagyok neki, mint egy közömbös tárgy, valami, aminek hasznát nem veszi, teljesen fölösleges és érdektelen.

Józanságom persze arra intett, hogy szenvedélyes érzelmeimről magam se vegyek tudomást, mintha két lény élne bennem, egymás mellett, egymástól teljesen függetlenül, mintha azok az élvezetek és szenvedések, melyeket pusztá létével okozott, szóra sem érdemesíthető játékok lennének csupán, hiszen énem másik fele éppen úgy gyűlölte és megvetette őt, ahogyan ellentétes fele tisztelte és szerette; s mivel igyekeztem elkerülni, hogy akár a gyűlöletnek, akár a szeretetnek bármily látható jelét is adjam, valójában én tettem úgy, mintha közömbös tárgy lenne nekem; szeretetem túlságosan is vágyakozó és szenvedélyes volt ahhoz, hogy beleavassam, ehhez teljességgel ki kellett volna szolgáltatnom magam, gyűlöletem pedig olyan erkölcstelen ábrándokba kergetett, melyeket féltem volna megvalósítani, s ezért nem ő, hanem én tettem úgy, mintha megközelíthetetlen és még véletlen pillantásaitól is érinthetetlen lennék.

„Szeretnék valamire megkérni, Simon!”, mondta tárgyilagos hűvösséggel a szemembe nézve, mikor nem volt már közöttünk nagyobb távolság egy karnyújtásnyinál, s mindketten megálltunk, „És nagyon leköteleznél, ha teljesítenéd, Simon.”

Éreztem, hogy arcomba szökik a vér.

Amit majd ő is rögtön észrevesz.

Mert az a kedves természetesség, amivel kiejtette a nevem, s tudtam, hogy ezt csak a kifogástalan stílus kedvéért teszi, megsemmisített: most már nemcsak rövidnek éreztem a lábam, hanem mintha egyetlen nagy fej lennék, valahogy közvetlenül a föld fölött lebegve; aránytalanul csúnya kis féreg; s zavaromban olyasmi csúszott ki a számon, amit magam se akartam: „Krisztián!”, mondtam ki hangosan a nevét, s mert ez túl lágyan hangzott, majdnem ijedten, de mindenképpen alázatosan, és egyáltalán nem volt illő ahhoz a kemény elszánáshoz, amivel ő arra kényszerítette magát, hogy megvárjon

engem, sőt, kérjen tőlem valamit, mint aki rosszul hall vagy mint aki nem hiheti, amit hallott, magasra vonta szemöldökét és segítőkészen felémhajolt, „Tessék? Parancsolsz?” kérdezte, én pedig váratlan és kellemes élvezetet találva zavarodottságában, még lágyabbra, még kedvesebbre hangoltam magam, „Semmi, semmi”, szoltam csendesen, „csak egyszerűen kiejtettem a neved. Nem szabad?”

Vastag szája elnyílt, pillája megremegett, arcának világosan barnás bőre mintha a visszafojtott izgalomtól sötétedett volna el, szemében beszűkültek a fekete pupillák, ami által még tágabbra látszott nyílani a halványzöld iris; azt hiszem, nem is annyira arcának formái, a széles és könnyen ránduló homlok, a vékony orcák, a gödrös áll és az aránytalanul kicsi, majdnem hegyes s talán még kialakulatlan orr gyakorolta rám a legmélyebb és legfájdalmasabban szép hatást, hanem a színek: a bőr barbáran érzéki barnájából elővilágló szem zöldjében volt valami elvontan légies és magasbatoró, míg a száj cserepes vöröse és a fészülhetetlenül göndörödő hajtömeg feketéje a mélybe vont, sötétbe; pillantásának állati leplezetlensége pedig azon régi, meghitt percekre idézte vissza, mikor egymás nyílt ellenségeskedéstől és rejtett szerelemtől sem mentes tekintetbe feledkezve pontosan érzékelhettük, hogy kölcsönös vonzalmunknak tulajdonképpen semmi más alapja nincsen, csupán a fékezhetetlen kíváncsiság, s az, hogy egymásra vagyunk kíváncsiak, csak valaminek a látszata, ez azonban összekapcsol és összevon, ez a kíváncsiság mélyebb minden néven nevezhető veszélyes érzelemnél, mert céltalan és kiélégíthetetlen, ám éppen a pupillák összehangolt szűkülése és az iriszek tágulása nyit meg valamit mindkettőnk szemében, ami nyersen és közvetlenül teszi tapinthatóvá a meghittség, és a kapcsolódás érzetének kegyes csalását, azt ugyanis, hogy bennünk minden különböző s nem vagyunk összebékíthetők; mintha nem is valakit láttam volna, hanem két rémisztő varázsgolyót; most azonban csak nagyon rövid ideig tudtuk egymás tekintetét tartani, mert nem tértünk ki ugyan, nem néztünk félre, sem ő, sem én, pillantása mégis megváltozott, szeme elvesztette önmagáért való ragyogó nyíltságát, belső célokkal és megfontolásokkal telítődött s ezért felülete is elhomályosult, hárttyát kapott, rögtön fedezékbe vonult.

„Simon!”, mondta halkan, de élesen, s nehogy véletlenül ismét közbeszóljak, közelebb lépve durván megmarkolta a karom, „Arra kell kérjelek, de egyáltalán nem gyávaságból, hogy ne tégy feljelentést ellenem vagy ha már megtetted, akkor próbáld, ha vissza lehetne, próbáld meg visszavonni!”

Ajkát minduntalan beharapta, a karomat cibálta és hunyorgott, hangja pedig elveszítette a biztonság lágy mélységeit, úgy lökte ki magából a szavakat, mintha el akarná kerülni, hogy akárcsak fuvallatuk is érintse az ajkát, ki akarta lökni ezeket az utált hangokat, ki kellett löknie magából, mert érezni szeretne volna, hogy mindent megtesz, habár saját szavainak hatásában legalább oly kevés reménye lehetett, mint amennyire az én hajlíthatóságomban sem bízhatott, s ezért sem hiszem, hogy kíváncsi lett volna rá, mit fogok válaszolni, függetlenül attól, hogy azt sem lehetett pontosan tudni, hogyan képzei el gyakorlatilag a feljelentés visszavonását; azt hiszem, hogy előre tudta, milyen bizonytalan területre lép; nézett, de talán túlságosan is nagy erőfeszítésbe került, hogy ilyen alázatosra vékonyítsa hangját, és valószínű, hogy az arcomat se látta, bizonytalanságban szétfoszló folt lehettem a szemében.

Pedig nekem a fölény érzete és élvezete, soha nagyobb biztonságot nem adott.

Egy kérést terjesztettek eléem, s hatalmamban állt teljesíteni vagy visszautasítani; elérkezett a perc, mikor bebizonyíthatom fontosságomat, mikor kedvem és akaratom szerint megnyugtathatom vagy megsemmisíthetem, mikor egyetlen szóval megtorolhatom minden titkos sérelmemet; a sérelmeket, melyeket végeredményben nem is ő okozott, hanem vele kapcsolatban én okoztam saját magamnak; a mellőzöttség fájdalmait, amelyeket vétlenül és ártatlanul váltott ki belőlem: azzal, hogy élt, mozgott, szép ruhája volt, másokkal játszott és másokkal beszélt, míg velem nem tudta vagy tán nem is akarta megtalálni a kapcsolódásnak azon formáját, amelyre olyannyira vágytam, s amelyről magam sem tudtam, milyen lehetne; és hiába volt csaknem egy fejjel magasabb nálam, most én néztem le rá; undorítónak találtam a mosolyt, amit magára erőltetett; testem pedig nemcsak visszanyerte természetes arányait, hanem a biztonságnak abba a könnyed állapotába került, amikor a tudat nem játszik és nem harcol tovább, megadja magát és felelőtlen vállrándítással vállalja az összes ellentétes érzelmeket, ami aztán a külső formákat és formásokat is lényegtelené teszi, mert immár nem érdekelt, hogy milyen vagyok, nem akartam tetszeni; éreztem ugyan a hűlő izzadság hideg hártáját a hátamon, lukas cipőmben a lucskot és a combomra tapadó ócska posztónadrág kellemetlen szúrásait, fülem égését, kicsinységemet és csúnyságomat, ám ebben nem volt már semmi bántó vagy megalázó, mert a testi érzékelés örökös nyomorúságának ellenére voltam szabad és hatalmas; magamban és magamnak; tudtam, hogy szeretem, s hiába tesz bármit, nem tudom nem szeretni, teljesen védtelen vagyok, amit megbosszulhatok vagy megbocsáthatok, s a kettő között nem lenne nagy kü'önbség; bár most egyáltalán nem láttam olyan szépnek és vonzónak, mint mikor képzelődtem róla vagy mikor hirtelen eléem került és megrendültem attól, hogy láthatom; barna bőre sárgásra sápadt; mintha valami fokhagymásat evett volna és most nem volt kedvem belélegezni lehelletének szagát; mosolyában pedig oly torz és túlzó volt az alázat, ami árulkodott: félelme bármennyire is valódi, azon igyekszik, hogy ne mutasson belőle semmit, büszkén őrzi, leplezi, színlelt alázattal helyettesíti, így akar hízelegni és egyben megtevesztetni.

Elpirultam és a markából kirántottam a karom.

Akkor mégsem választhatok, nem válaszolhatok önkényesen; érzelmeim számára minden felkínálkozó lehetőség zsákutca marad: nekem nem jutott eszembe, hogy följelentsem, de ha mégis megteszem, ha most megteszem, akkor végleg eltávolítom magamtól, talán el is viszik; ha viszont úgy teszek, mintha kérése győzne meg, akkor ügyetlenül játszott alázatból engedem tévútra vezetni magam; győzelme túl könnyű lenne, hogy szerethessen érte; pirulásomat nem szégyelltem, sőt kifejezetten kívántam, hogy vegye észre, hiszen semmi másra nem vágytam jobban, mint arra, hogy leleplezze érzéseimet és ne tiltakozzon ellenük; és mégis, pirulásom érzete tette most már teljesen nyilvánvalóvá, hogy nincsen semmi, ami segíthetne rajtam; bármit tennék, bármit mondanék, ismét kicsúszik a kezemből; nem marad más, mint egy újabb tisztázatlan pillanat, amit nem érthet, és meddő ábrándjaim; akkor meggyőződéseem szerint kell döntenem, kegyetlenül és józanul, gondoltam hirtelen; ez a lehetőség viszont apámhoz és anyámhoz kötött, mégha ekkor nem is ők jutottak eszembe, hiszen bármennyire szerettem volna is, meggyőződéseem, ha volt egyáltalán, akkor sem teljesen a sajátom, a helyzet pedig

túlságosan kivételesnek és rám szabottnak mutatkozott ahhoz, hogy akár az arcuk, akár a testük megjelenjék és olyan kimondható szavakat súgjanak a fülembe, amelyeket a szajkó biztonságával ismételhettek; mégis, az otthonosság meleg erőszakosságával rejtőztek gondolataimban, ugrásra készen, s ezért tudtam, hogy létezik a magatartásnak egy olyan formája, amely képes mindenféle érzelmi szempontot kirekeszteni magából, s csupán azon elvek alapján cselekedni, melyeket meggyőződésnek neveznek; csakhogy nekem az érzelmeimet nem volt erőm megfojtani.

„Igazán nem magam miatt kérem!”, mondta még élesebben, s a keze, amelyből kirántottam imént a karom, még a levegőben tétovázott, hosszú ujja, finom csuklója volt, de nem engedtem, nem akartam, hogy befejezze, nem akartam ilyennek látni többé, közbevágtam: „Először is jól lenne, ha különbséget tennél bejelentés és följelentés között!”

Am ő, mintha nem is hallaná, folytatta a megkezdett mondatot: „Az édesanyámat szeretném megkímélni ettől az újabb kellemetlenségtől.”

Egymás szavába vágtunk.

„Mert ha úgy gondolod, hogy spicli vagyok, akkor kár bármiről beszélnünk.”

„Láttam, hogy óra után fölmentél a tanáriba, láttam!”

„Azt hiszed, hogy mindig csak veled, éppen veled foglalkozom?”

„Mert tudod jól, hogy az édesanyám szívbeteg.”

Fölnevettem. És ebben a nevetésben volt erő.

„Amikor vállalnod kéne a szavaid következményeit, akkor szívbeteg!”

Szemébe visszatért a fény, mintha egy hideg villanás belülről világítaná, ordított s a szavak fokhagymás lökései az arcomba csaptak: „Akkor mit kívánsz? Mit? Ha akarod, a seggedet kinyalom!”

Valami mozdult, s mindketten önkéntelenül oldalra kaptuk a fejünket: a hófoltos tisztáson egy nyúl futott.

Nem a nyulat néztem, a rét szélére érve bizonyára eltűnt a bozótban, hanem őt; észrevétlenül kerültünk ilyen közel, dühünkben, s ha figyel rá, akkor érezheti, hogy leheletem, hiába is fegyelmezem, a nyakába fúl; csikos sáljának puha csomója meglazult, ingjének felső gombja talán nyitva volt, gallérja pedig a pulóver kivágása alá csúszhatott, mert finom félrehajlásában különös meztelen tájként tárult elém hosszú nyaka: a megfeszülő inak és izmok ágyában a sima bőrön átderengő ütőér egyenletesen lüktetni látszott, s a gyengéden előreugró ádámcsutka hegye kiszámíthatatlan ritmusban, de meghatározott körön belül fölfelé és lefelé mozdult egy kicsit; arcából az ordításban föltoluló vér lassan visszasüllyedt, előttem nyerte vissza eredeti színét; vastag ajka ismét elnyílt kissé; tekintetével a nyúl útját követte s mikor egy ponton megállapodott, tudhattam, hogy eltűnt a nyúl.

Szemének zöldjén átsütött az erdő mögött lebukó nap sápadtsárga fénye, s mintha a szarkák kitartó cserregése, a varjak szüntelen káromgása, a levegő szaga és az erdő minden kis nesze is ugyanabból a tapintható bizonyosságból lenne, mint az arca: éles volt, mozdulatlanul is mozduló, kemény; nem tükröződött benne semmiféle érzelm: létezett; egyszerűen és könnyedén adta át magát a látványnak, s számomra talán nem is annyira szépsége, színeinek és vonásainak harmóniája volt most olyan irigylésreméltó és lenyűgöző, mégha látszólag erre vágytam is, hanem inkább az a belső képesség, amivel minden pillanatnak vonakodás nélkül és teljességgel át tudta engedni magát; ha tükörbe néztem, hogy összehasonlítsam vele magam, akkor látnom kellett,

hogy én sem vagyok éppen csúnya, bár olyannyira szerettem volna reá hasonlítani, hogy azt akartam, éppen olyan legyek mint ő; szemem kék volt, tisztának és átláthatónak tűnt, szőke hajam lágy hullámokban borult fehér homlokomra, de arcom puhán érzékeny, sérthető és törékenyen érzelmes vonásait mégis megtévesztően hazugnak éreztem, mert miközben mások kifejezetten kedvesnek hitték, szerették tapogatni vagy végigsimítani, én durvának, közönségesnek, sötétnek és alattomosnak tudtam magam; nem volt bennem semmi kedves; nem tudtam magamat szeretni; mintha saját valódi lényemen idegen álcát hordanék; s hogy ne okozzak túlságosan nagy csalódást, olyan szerepeket kényszerültem játszani, mely külsőmnek sokkal inkább megfelelt, mint az érzéseimnek; kellemesen figyelmes, megértő, légiesen mosolygós és behizelgően nyugodt igyekeztem lenni, holott valójában komor voltam, ingerlékeny, minden érzékemmel nyers élvezetekre vágytam, indulatos voltam és gyűlölködő; legszívesebben mindig lehajtottam volna a fejem, ne lássak és ne is lássanak, és csak azért néztem mégis nyíltan az emberek szemébe, hogy pillantásukon ellenőrizhessem alakításom hatását; csaknem mindenkit sikerült megtévesztenem; és mégis csupán akkor éreztem igazán jól magam, ha egyedül maradtam, mert azokat, kiket könnyedén léprecsaltam, kénytelen voltam lenézni butaságuk és vakságuk miatt, míg azok iránt, akik gyanút fogtak, nem voltak hiszékenyek vagy egyszerűen nem engedték át magukat soha senkinek, olyan mértéktelen figyelmet és gyengédséget tanúsítottam, ami minden lehetséges erőmet és energiámat igénybe vette, ilyenkor képtelenül kéjes ájulás környékezett s ezért éppen azokban az esetekben érzéltem legélesebben ravaszságomat, képlékenységemet és hatalomvágyamat, amikor végül is azokat sikerült meghódítanom, akik egyébként teljesen idegenek, talán éppen gyűlöletesek vagy távolian közömbösek voltak nekem: azt akartam, hogy mindenki szeressen és senkit nem tudtam szeretni; éreztem a szépség kábító csalását, azt, hogy aki ilyen megszállottan csak a szépségre vágyik, csak a szépségre figyel, az képtelen szeretni s azt szeretni nem is lehet, ám erről mégsem tudtam lemondani, mert úgy éreztem mintha szépnek mondott arcom nem lenne az enyém, ám e szépség mégis használhatónak tűnt a csaláshoz, a család az enyém volt és hatalmat adhatott; kifejezetten idegenkedtem a sérültektől és a csúnyáktól, ami nagyon is érthető, hiszen hiába mondták, hogy szép vagyok, hiába láttam, ha a tükörbe néztem, ha mégis csúnyának és taszítónak éreztem magam, önmagamat nem tudtam becsapni, érzelmeim pontosabban sügták, hogy valójában milyen vagyok, mint külsőm bájjával nyert hatalmam, s így olyan szépségre vágytam én, melyben a külső és belső formák azonosak, melyben a küllem harmóniája nem egy nyomorék lélek zűrzavarát, hanem a jóságot és az erőt takarja; tökéletességre vágytam tehát; vagy éppen belső azonosulásra önmagammal, a tökéletlenség szabadságára, arra, hogy határtalanul rossz és gonosz lehessek; ő pedig nem hagyta magát.

„Én egyáltalán nem akartalak följelenteni téged!”, mondtam nagyon halkán, de ő nem mozdította meg a fejét, „És ha mégis följelentenélek, akkor is nyugodtan letagadhatod, hiszen gondolhattál éppen a kutyátokra is, bár nehéz lenne kimagyaráznod, de gondolhattál akár a kutyátokra is.”

Suttogásom nem volt erősebb, mint a hideg fényben kirajzolódó párafelhő a szám előtt; minden szavam mozdulatlan arcához ért; ennél ravaszabbul okos nem lehettem, fenntartottam annak lehetőségét, amit nem volt szándékomban megtenni, az enyhe fenyegetés ellenében azonban felkínáltam rögtön

egy kézenfekvő ötletet, amivel kibújhat a hálóból, amit reá vethetek, így viszont a saját feltételezett meggyőződésemet árultam el, mert igenis fel kéne jelentenem; csak akkor lehetnék erős és kemény; s talán meg is teszem; mélyebbre nem tudhattam süllyedni már; nem éreztem magam, magam fölött lebegtem, de lenn.

Semmi nem volt fontosabb, teljesen lényegtelenek voltak a szavak, csak a pára, amit kilehelek és a bőréhez ér, de úgy látszik ez nem elég, mert valahogy függőben maradt a tekintete, nem nagyon érthette, mire gondolok.

„Nekem eszembe se jutott, higgyed el!”

Végre felém fordította a fejét s láttam a szemén, amint gyanakvása eltűnik.

„Nem?“, kérdezte és ő is suttogott; a szeme ismét olyan lett, nyitott és áthatolható, olyan, amilyennek szerettem, „Nem!“, suttogtam határozottan, bár nem is tudva már, hogy ez a tagadás végeredményben mire is vonatkozik, mert végre beléphettem oda, nem kellett játszanom, érezhettem amint az én szemem is kinyílik, és ez volt a fontosabb, „Nem?“, kérdezte ismét, de most már egyáltalán nem bizalmatlanul, hanem inkább úgy, mint mikor saját szerelméről akar valaki megbizonyosodni és a szó párafoltja érintette a számát. „Nem, egyáltalán nem!“, suttogtam; aztán hirtelen csend lett közöttünk; néztük egymást, közel voltunk, olyan közel, hogy a fejemet alig kellett mozdítanom; szájjammal megérintettem az ajkát.

Anyám, akit három napja hoztak haza a kórházból, otthon is feküdt, s amint később egyedül maradtam, mert Krisztián eltűnt a bokrok között, ez jutott először eszembe, az anyám, ahogy nagy ágyában fekszik, és meztelen karjával nyúl felém.

Még éreztem a számon az ajkat, éreztem az idegen bőr cserepeit, a száj húsának puhaságát és szagát, rajtam maradt, a számon, még éreztem a két ajak finom rebbenését, szétnyílását csukott szám alatt, majd a lassú kilégzést, ami az enyém lett és a mély belégzést, amit tőlem vettem el, s bár e tény elmentmondani látszik nekem, mégis úgy hiszem, hogy nem volt ez csóknak nevezhető, s nem csupán azért, mert a szájunk éppen hogy érintkezett, vagy nem is csak azért, mert az ajkak érintkezése mindkettőnk számára olyan mélyen ösztönös megnyilvánulás maradt, melynek céltudatos, mondhatnám szerelmes alkalmazását még egyikünk sem ismerhette pontosan, de legfőképpen azért nem, mert ez esetben a szájam nem volt más, mint a meggyőzés utolsó eszköze, az utolsó szótlan érv, ő pedig a félelmét lehelte ki rám, s a bizalmát lélegezte belőlem magába.

És tulajdonképpen azt sem tudom, miként váltunk el egymástól, mert a pillanatnak bizonyára volt egy olyan mérhetetlen töredéke, amelyben teljesen átadtam magam ajka érzékelésének, érezvén, hogy lélegzetével ő is teljesen átadja magát nekem, s ennek tudatában egyáltalán nincsen szándékomban azt állítani, hogy érintkezésünk vagy mondjuk kölcsönös érvelésünk nélkülözött volna minden érzékiséget, hiszen nevetséges is lenne ilyesmit állítani, nem, ez az érintkezés nagyon is érzéki volt, de tisztán volt az, ez hangsúlyozandó, mentesen minden olyan hátsó gondolattól, amivel a felnőtt szerelem a csókot a maga természetes módján kiegészíti, ugyanis a mi szánk a lehető legtisztább formában arra szorítkozott, amit függetlenül minden előzménytől és függetlenül minden következménytől egy pillanat töredéke alatt két száj egymásnak adhat, beteljesülést, enyhet és feloldást, s ekkor hűnyhatam le a szemem, akkor amikor már semmiféle látvány és körülmény nem

számíthatott, de ha erre gondolok, mégis meg kell kérdeznem önmagamtól, hogy mi más és mi több lehet a csók, ha nem így és nem ez?

Mikor a szemem kinyílt, ő már beszélt.

„Te tudod, hogy hol laknak télen a vadnyulak?”

S a hangja hiába hatott most még mélyebbnek és a szokásosnál talán érdeesebbnek, nem volt benne semmi sietség, olyan magátólértetődő természetességgel kérdezett, mintha a nyúl nem is percekkel előbb, hanem éppen most futott volna át a réten s a két idő között nem történt volna semmi sem; amint néztem az arcát, a szemét, a nyakát, azt a számomra most nagyon is távoli látványt, amit az opálosan ragyogó és ágakkal, fakoronákkal csipkézett háttér előtt nyújthatott, egy pillanatra fel kellett támadjon bennem a végletes és helyrehozhatatlan tévedés rettenete, mert a kérdés egyáltalán nem azt akarta jelenteni, hogy természetszerű és szinte kötelezőnek érezhető zavarában egy közömbös téma fedezékébe vonul, sem a tekintetében, sem arcának vonásain vagy testtartásában nem lehetett felfedezni a zavar leghalványabb jelét sem, épp oly finoman kiegyensúlyozott, magabiztos és némiképpen hűvös maradt, mint máskor, vagy talán ez esetben helyesebb lenne azt mondani, hogy féltelmeitől a csók által megszabadulva lett ismét elérhetetlenül önmaga, ami közel sem azt jelenti, hogy közömbös vagy éppen közönyös lett volna azokkal az eseményekkel szemben, melyek vele történtek meg, hanem ellenkezőleg, olyan mértékben volt kiszolgáltatott léte minden pillanatának, mindig annak a pillanatnak, amely benne éppen élni kényszerült, hogy egyformán kiszorult belőle minden elmúlt és minden sejthető jövő, azt a látszatot kölcsönözve, mintha ő saját testi jelenlétén is kívül állna, mintha valahol, ahol lennie adatott, mégse lenne ott; én azonban mindig az elmúltak foglya maradtam, mert egyetlen hangsúlyos pillanat olyan mennyiségű szenvedélyt és szenvedést volt képes felverni bennem, hogy a következőre már nem is igen juthatott magamból időm, s így maradtam kívül azon, amin ő máshogyan; nem tudtam követni.

„Egyáltalán nem tudom”, morogtam kedvetlenül, mint mikor valakit felriasztanak.

„Talán a földben laknak.”

„A földben?”

„Valami ügyes csapdával biztosan el lehetne kapni egy egész nyúlcsaládot.”

Csendesen, sietség nélkül nyithattam ki az ajtót, s minden bizonnyal a táskámat sem ejtettem ki úgy a kezemből, mint máskor, nem csattant a kövön, a súlyos ajtó nem dőndült utánam, aminek következtében senki nem vehette észre érkezésemet, az előtérbe vezető fényes tölgyfalépcsőn sem futottam fölfelé, ám e sajátos változásnak avagy hiánynak nem voltam a tudatában, azt pedig egyáltalán nem sejthettem, hogy ezután mindig sokkal óvatosabban és halkabban fogok mozogni, lassabb, elgondolkodóbb és még magamba fordulóbb leszek, ami persze nem akadályozhat meg abban, hogy a környezetemben zajló eseményeket tudomásul ne vegyem, sőt talán élesebben is lássak, csakhogy mindent a részvétlenség távlatából; az ebédülő szárnyas üvegajtaja nyitva állt, az edények finom csörrenéséből bizonyára megállapíthattam, hogy elkéstem, már csaknem végeztek az ebéddel, ami egyébként a legkevésbé sem érdekelt, mert az előtérben jó sötét volt és kellemes meleg, csupán az ajtó rekeszes opáltábláin szűrődött ki némi késődelutáni fény, a fűtőtest néha percegett és bugyborékkolt, aztán mindig egy fémcs,

visszhangos kattánás a csövekben; sokáig állhattam itt a frissen sütött fasírt súlyos illatában és a földig érő öreg tükörben láttam is magam, de a szőnyeg bíborának tükröződése most sokkal fontosabb volt, mint az arcom vagy a testem, a tükör ezüst csillogásán puhán elmerült a fekete körvonal.

Értettem, miért is ne értettem volna, hogy valami közös vállalkozás lehetőségét villantja fel ezekkel a csapdába ejthető nyulakkal és pontosan érzékeltem azt is, hogy ha válaszra vár, akkor tulajdonképpen arra vár, hogy összeszedjem magam és a normális kapcsolódás megszokott formáiba visszalépve esetleg nekem is legyen egy épkezláb ötletem közös vállalkozásunkat illetően, ami természetesen lehetett volna bármi, nem kellett volna föltétlenül ezekhez a hülye nyulakhoz ragaszkodunk, bármilyen vállalkozás, ami erőt és ügyességet kíván, s így megfelel a férfiasság követelményeinek, de számomra ez a türelmes lovagiassággal felkínált lehetőség túlságosan is egyszerűnek, bizonyos értelemben nevetségesnek tetszett a történetekhez képest, s nem csupán azért, mert nem nagyon illett már az életkorunkhoz, hanem mert éppen gyermetezségével árulta el önmagáról, hogy nem más, mint a védekezés túlzottan sietős ötlete, ami arra szolgál, hogy a történetekről ne kelljen többé tudomást vennie, fedés, kitérő, az érzelmek eltérítése tehát, ami végül is persze sokkal józanabb megoldásnak mutatkozott, mint amire én az adott helyzetben képes lettem volna, csak hogy abban a pillanatban és abban a helyzetben tőlem semmi nem állt távolabb, mint hogy józan legyek; feloldoztatásom öröme úgy áramlott ki belőlem, mintha kézzel is megfogható anyagból lenne, fodrozódva terjedt, valami el akarta érni őt, ami a testemből áradt, s nem volt más vágyam, mint ebben az állapotban megmaradni, megmaradni egy olyan állapotban, amelyben a test teljességgel kiszolgáltatotta magát mindannak, ami ösztönös, érzéki és indulati benne és így annyit veszítve súlyából és nehézkedéséből, amennyit a felszabadult energiák nyomnak, meg is szűnt annak a testnek lenni, amit nyűgnek érzünk; ezt az állapotot óhajtottam tartósítani, kiterjeszteni érvényességét minden elkövetkező pillanatomra, áttörni hát mindazon gátakat, a megszokást, a neveltetés beidegzettségét és az illemet, mindazt, ami hétköznapi pillanatainkat elrabolja tőlünk, mert nem engedti, hogy lényünk legmélyebb igazságait adjuk át, s így aztán nem is mi vagyunk az időben, hanem helyettünk van az idő, üresen és szabályosan; s miközben csökönyösen és hajlíthatatlanul, teljesen képtelenül arra, hogy valami normálisnak és hétköznapiinak nevezhető hangon megszólaljak, arra törekedtem, hogy megtartsam magam e pillanatnak, éreznem kellett, hogy hozzá mindebből semmi nem érhet el, s ahhoz hogy e fékevesztett vágyakozás láttán mégis nyugodt és türelmes maradjon, bizonyára minden emberiesnek tekinthető lelki készségét igénybe kell vennie, ugyanis sima falnak mutatkozott, amelyen mindaz, ami belőlem áramlott felé, közömbösen megtört, visszacsapódott, és nem őt, hanem engem ölelt körül, beburkolt, egy olyan burrokba vont, melynek nincsenek pontos határai, mégis bizonyos védelmet ad, mert azonos velem, ám hiába lebegek benne oly kellemesen, a legkisebb óvatlan mozdulat szétfoszlátja, elég egy hangsúlyos szó, s mindaz ami a testből kitért, széteszik a levegőben, mint leheletünk párafoltja; nézett, egyenesen a szemembe nézett, s nem is láttunk mást, csak egymás szemét, de mégis egyre messzibbre távolodott, míg én ugyanott maradtam, mert ott is akartam maradni, ott és úgy, ahogy voltam; csak ebben az örülten kiszolgáltatott állapotban éreztem magam, sőt, mondhatnám azt is, hogy itt és így éreztem először a bennem tomboló érzékek nagyszerűségét, szépségét és veszélyességét,

ez voltam igazán én, nem az a bizonytalan körvonal, amit a tükör arcként vagy testként mutathatott, hanem ez; távolodását észre kellett vennem, előbb azt a futó megütközést, ami minden jószándéka és fegyelmezettsége ellenére is az arcára íródott, majd azt a kis mosolyban jelentkező buta fölényeskedést, amivel a megütközés gyengédségét legyőzve sikerült olyan messzire távolodnia, ahonnan már némi részvétellel teljes kíváncsisággal pillanthatott vissza rám, de nem szóltam és nem tettem semmiféle mozdulatot, számomra a lét ebben a szótlan állapotban volt most beteljesülten tökéletes, s olyannyira fontos voltam magamnak, hogy még az sem zavart, amikor arcáról még ennek a mosolynak az árnyéka is eltűnt, s élesen érzékelhető lett a csend, a csendben pedig ismét hallhatóvá vált az erdő, a szarkák cserregése, egy távoli ág nyiszorgása a szélben, az éles köveken átcsördülő víz és a saját lélegzetvételelünk.

„Majd gyere át”, mondta valamivel emeltebb s némiképpen elvékonyodott hangon, ami egyszerre nagyon sok mindent és nagyon is ellentétes dolgokat jelentett; a természetellenes hangsúly fontosabbnak tetszett, mint a mondat értelme, mert jelezte, hogy zavarban van, semmi nem olyan egyszerű, mint ahogyan azt gondolni szeretné, s tekintetével bármilyen távolságra tornázta is magát tőlem, még mindig fogva tartom, éppen némaságom készített olyan engedményre, amit különben eszébe se jutna megtenni, habár a hangsúly természetesen jelzi, hogy békülésünk nem lehet komoly, tehát nekem eszembe se juthat ezt a határozatlan meghívást elfogadni, sőt, inkább udvarias figyelmeztetésnek kell felfognom arra nézvést, hogy ezután legalább annyira nincsen jogom betenni a lábamat a házukba, mint ezidáig; a mondat mégis elhangzott, s arra a délutánra vonatkozott, amikor az anyja az ablakból kiáltozott és én a kezemben tartottam két diót.

„Krisztián! Krisztián, hol vagy? Krisztián, miért kell itt ordítanom? Krisztián!”

Ősz volt, álltunk a diófa alatt, csendesen pergett az eső, a páraktól súlyos szürkületben sárgán és vörösen izzott a kert, nagy lapos követ tartott a kezében, az imént még diót tört vele, s annyi időt se hagyott magának, hogy fölegyenesedjen egészen, ami miatt nem lehetett eldönteni, hogy a következő pillanatban nem az én fejemre fog-e süjtani a kövel.

S ebben igazán nem volt semmi, ami mulatságos lehetett volna, mégis nevettem.

„Ezt a híres házatokat ti loptátok azoktól, akikből éltetek, s a tolvajtól egyáltalán nem bűn visszalopni, amit lopott, mert a tolvajok ti vagytok!”

Amíg mindketten fölmértük az elhangzott szavak következményeit, eltelt valamennyi idő, ám bármily csiklandós élvezetet okozott is ezeket a szavakat kimondani, éppen az ő dühéből, s az én nyugodt, de valamelyest rajtam kívül álló élvezetemből volt érezhető, hogy ez nem más, mint boszszú, megtorlás azokért a szinte észrevehetetlen sérelmekért, amelyek rövid, ám annál hevesebb és viharosabb barátságunk idején halmozódtak fel bennünk, akkor már hónapok óta a napnak szinte minden óráját együtt töltöttük, s az egyenlőtlenségeken mindig átfőkött a kíváncsiság, az összekoccanás tehát mintegy ennek a közelségnek a szükségszerű kifordítása, a visszája volt, csak hogy hiába is találtunk volna elégséges magyarázatot, ez a váratlan kitörés ugyanis mindkettőnket olyan messzire vitt, ahonnan már

nem létezett visszaút, s hiába volt is valószínűtlen amit tettem és teszek, a két diót vissza kellett pottyantanom a földre, toccsant a nedves leveleken, az anyja még mindig kiáltozott, s elindultam a kapu felé, olyan elégedetten, mint aki valamit végleg elrendezett.

A szemembe nézett, várt.

Az utolsó kísérletként elhangzott, oly kétesen fogalmazott mondat engem is eltávolított valamelyest attól a pillanattól, amelytől egyébként nem tudtam és nem is akartam elszakadni, a távolodást tehát nem csupán az ő szemén, hanem magamban is érzékelni voltam kénytelen, mégha e kitérőnek látszólag nem is volt nagyobb érvényessége, mint egy futó emléknek lehet, akár egy rövid villanás, semmi más, fürge hal, amint a pillanat mocsanatlan felszínére löki magát, lélegzetet vesz az idegen elemből és néhány gyorsan csillapodó gyűrűt hagyván maga után, ismét visszamerül a némaságba, az emlékeztetés mégis megkötött, kijelölt egy pontot, s a pont olyan határozott és hangsúlyos volt, olyan erővel figyelmeztetett arra, hogy ami most történik velünk az nem más, mint egy régebbi történés vonatkozása, s ugyanúgy fog vonatkozni mindarra, ami elkövetkezik, mint ahogyan utalás egy még régebbire, hiába vágyakozom tehát, fölöslegesen erőszakoskodom, mert képtelenség megmaradni abban, ami örömet, kéjt vagy akár boldogságot okoz, hiszen pusztán az a tény, hogy ilyen kényszerű módon át kell élnem saját boldogságom átfutását és elfutását, arra utal, hogy hiába kötöm magam hozzá, már nem is ott vagyok, már kiléptem belőle, már csak gondolkodom felőle, ám válaszolni mégsem tudtam neki, holott testtartásában még mindig jelen volt a készség, hogy elfogadja a válaszom, és most már szerettem volna is, mert éreztem, hogy e válasz nélkül nem létezhetem: úgy állt előttem, mint aki lépni készül, aztán a vállára dobva táskáját megfordult hirtelen és elindult a bokrok felé, vissza, abba az irányba, ahol megjelent.

Velazquez: Szent János Patmos szigetén

*„Ez a János a Patmos szigetén
nagyon reális. Buta feje van,
együgyűen néz egy határtalan
kis jelenésre. Lábán nagy az ér.*

*Spanyol feje inkább viadalokra
vagy óriási mellekre gondolna,
kis bajsza van, az arccsontja kiáll.
Sörte hajjal benőtt a homloka
s nyitott szájjal hajol oda
hol fény lebeg... Hülyébb, mint egy király.”*

*Nagy hálóingbe burkolózva ül,
lerdén teszi térdére a papírt.
Egy tollat fog irtózva a kezében,
és úgy tartja, mint aki sose írt.*

Mantegna: Getsemáni kert

*Nem hallatszik már semmi más
csak horkolás csak horkolás*

*Tüdejük mint a fűjtató
csak a horkolás hallható*

*A mellkasuk le-től mozog
és horkolnak a horkolók*

*Hevernek mint a fadarab
és horkolnak egy fa alatt*

*Judás jön ágon varjú ül
a horkolás lebeg körül*

*A karjuk egymáson hever
horkolnak alva mint a tej*

*Péter tején kis glória
fáradt muszáj horkolnia*

*Nyitott szájjal horkol Jakab
száján lebeg a nyál a hab*

*Lábuk kintyúlik mint a sás
nem hallatszik csak horkolás*

*Jézus nyüszít – „A poharat...”
A horkolás az megmarad*

*Az egyikükön saru van
az horkol ilyen hangosan?*

*A horkolás árad-apad
teljes erőből alszanak*

*Szájukon boldog nyál csorog
horkolnak az apostolok.*

HERCEG ÁRPÁD

A szavak mögött

Az az igazság – – –

*De mindegy, már nem úgy van,
és minek erről beszélni,
az ember csak nézi, nézi
a bicepsz vitathatatlan jogát.
Hisz már a gondolat is késve jött,
s a lenyelt szavak mögött,
mint tömegzárkába zárt:
maroknyi magam vagyok.*

*Csak a rabok
igazán halhatatlanok.*

Történelem

*a forrásnál álltam a vízbe
láttam: itt minden kristályosabb
a halászok szeme is
csak azt nem értettem
miért vannak itt halászok
este aztán kiderült
harci indulókat
győzelmi dalokat énekeltek
s körülugráltak néhány megkötözött
mocsarasszemű
iszapszínű
tengerszagu öregembert*

Kirepül a madárka

6. fejezet

KIREPÜL A MADÁRKÁ

Forgó meg se várta, míg védenice eltűnik a sárga ház kapuján; az irányból a célra következtetve, megfordult, s erőltetett menetben bicegett haza. Jelentést tett a rémült asszonynak, katonásan. Pár perc múlva együtt indultak a Bástya utca felé.

A sarkon konflisba ugrottak-kapaszkodtak. A kocsist busás baksis ígéretével vad hajtasra nógatták. A járókelőktől ekként elszigetelődve, küldetésük sorsdöntő voltának tudatában, valóságos kisistennek érezték magukat.

Forgó a ház előtt leugrott, az asszonyt lesegítette, s némán a két ablakra mutatott. A kocsist gavallérosan kifizette, s meghúzódott a szemben levő sötét házacska egyikének kapujában.

Fel se merült már benne, hogy diákjai, tanártársai esetleg megpillantják: sokkal nagyobb dolgok forogtak kockán, mint az ő erkölcsi feddhetetlensége, jóhíre.

Gréberné úgy rohant, hogy kettesével vette a lépcsőfokokat. Most leszámol a leányával, le a csábítójával! Az Isten irgalmazzon nekik!

A kémlelőlyuk ablaka időközben a huzattól teljesen kinyílt. Gréberné belesett rajta.

Lily kabátjának látványa a fogason, a fényes férfi bőrkabát mellett, még jobban fejébe kergette a vért.

Nem csengetett, rögtön dörömbölni kezdett.

Pár pillanat múlva Erszéni borzas feje megjelent a lyuk előtt.

– Te strici! – köpte arcába az asszony s villámgyorsan belekarmolt.

– De asszonyom! Kihez van szerencsém? – kapdosott levegőért Erszéni. Jól tudta, kit tiszteljen látogatójában, de húzni akarta az időt.

– Botrányt akarsz? Hát majd csinállok! – rikácsolta az asszony s olyan vadul rugdalta az ajtót, hogy a lépcsőház megszásszorozva visszhangozta az ágyúlövésszerű dördüléseket.

A szomszéd lakásokból kíváncsi alakok vonultak ki a folyosóra: egy szobalány, egy öregasszony, egy mankós hadirokkant férfi, s néhány kamasz. Viselkedésük elárulta, hogy egytől-egyig a felháborodott anyának adnak igazat.

Erszéni belátta, hogy látogatója parancsát teljesítenie kell. Ajtót nyitott, s beengedte az előszobába.

Gréberné, mint a fúria, lökte félre, s rontott be egyenest a szobába. Lily ott állt a kályha sarkába húzódva, sebtiben magára rántott kombinéban, kigyúlt arccal, borzasan.

– Hát csak ezt akartam! – sziszegte az anyja. – Hogy így lássalak, te

világkurvája! Hogy többet ne hazudhass nekem! Szedd össze a culibulidat s indulás!

Összekapkodta s odacsapta a harisnyát, a többi ruhadarabot Lily arcába.

– Hol van az a gazember? Beszélni akarok a fejével. – Kiordított az előszobába:

– Ne bujkálj, te piszok! A kezemben vagy. Ezt a büntanyát a fejedre gyújtom!

Erszényi közben rendbehozta magát a fürdőszobában s cinikus mosolyt erőltetve, vállát sűrűn vonogatva állt Gréberné elé.

– Inkább egy cigarettát, asszonyom! – tolta az orra elé az egy szál Chesterfieldet.

Gréberné kipofozta a kezéből.

– Fölényeskedsz, disznó? Kikaparom a szemedet! Elcsábítottad a lányomat!

– Kikérem magamnak – hebegett Erszényi s már-már azon volt, hogy Lilyt kiszolgáltassa, azonban betyárbecsülete felülkerekedett.

– Te utolsó strici! – emelt rá kezét az asszony.

– Nem tűröm ezt a hangot – ugrott neki a lovag. – Mindjárt megmutatom, kivel van dolga! – s Grébernén nagyot lódított.

Gréberné megtántorodott, de volt ereje körülnézni, lerogyott egy székre, hápogva, nyögve levegő után kapdosott, majd arcát kezébe temette s ugató zokogásban tört ki.

Erszényi megkönnyebbülten sóhajtott fel. Megfordult a hadihelyzet! Taktikát kell változtatni.

– Egy pohár whisky, asszonyom? – udvariaskodott, hajlongott előtte.

– Ha van magában egy szemernyi becsület, tudja, mi a kötelessége! – mondta csukladozva az asszony, s reszkető kézzel nyúlt a pohár után.

– Tudom. Lily a menyasszonyom! – jelentette ki Erszényi s haptákba vágta magát.

Lily felszisszent; attól félt, hogy Ludmilla a sutbadobott képen megelevenedik, s menten kikaparja a szemét.

– S ezt ilyen körülmények közt kell megtudjam, én, az anyja!

– Jobb későn, mint soha – hetvenkedett Erszényi; érezte, hogy csatát nyert, s az asszonyt hamarosan szépszerével kitéssékelheti.

De az felpattant, szeme szikrát szórt, s a poharat az asztalhoz koccantotta.

– Gyalázat! Jössz, vagy nem jössz, te szörnyeteg? – förmedt rá a lányára.

– Csak menj, édesanyám! Én maradok – válaszolta keserű megvetéssel. Hol volt már attól a negédeskedéstől, hogy anyját „memikémnek” szólítsa! Kiállt az ablakba, a tükröző ablakszemekben haját igazgatta, és kiha-jolt az utcára, mint akinek nincs miért bujkálnia.

Forgó későn ugrott be a kapualjba; szemük egy pillanatra találkozott.

– „Ezek szövetkeztek ellenem!” – döbrent rá Lily a valóságra, s most már gyűlölettel mutatott utat anyjának:

– Menj már innen! Odalent vár a fullajtárod!

Gréberné arca megvonaglott. „Az a barom Forgó! Elárulta magát és engem is elárult!” – szerette volna ordítani, de fogcsikorgatva hallgatott.

Erszényi kíváncsiságtól égve trappolt az ablakhoz. Forgó éppen akkor igyekezett behúzódni egy másik kapumélyedésbe.

– Hm – pattintott az ujjával Erszényi –, bácsikám, a vén bolond? Hát ez is benne van a pakliban? – S ő is rávicsorgott Grébernére. – Ezt jól megszervezték! Mért nem hozták mindjárt a néprendőrséget?... Van még valami óhaja, a *nagyságos asszonynak*? – nyomta meg a szót.

– Vigyázzon az irhájára, fiatalember! – emelte fel az ujját Gréberné. – Maga nem ismer engem, de ha akarja!...

– Nem, isten őrizz... Legfeljebb, ha más hangon kezdi!... Akkor lehetne még velem beszélni, a *nagyságos kisasszony* érdekében... – mondta Erszényi, s az asszonyt a vállánál fogva, gyilkos előzékenységgel, szinte ölelgetve sodorta kifelé; a küszöbön áttuszkolta, az ajtót bezárta s visszatrappolt.

– Te... Te kis ártatlanság! – Közeledett sátáni vigyorral Lilyhez.

– Csak nem gondolod, hogy a nyakadba akarom varrni magam? – lihegte Lily a toporzékoló, ölni készen rámeredő görcsös arcba.

– Nagyon kedves! – sziszegte az a foga közül, s a lány hajába markolt, fejét a kályhához koppantotta. – Négykor feljössz a lakásomra, négy óra öt perckor lefekszel nekem, négy óra húszkor beállít az anyád! Vizsgarendezés volt! De ne félj, gondoskodom róla, hogy ne dicsekedj vele a színházban!...

Lily reszketve, halottápadtan támaszkodott, két tenyerével is, a kályhához. A langyos csempék túlvilági jóságot, békességet kínáltak ezekben az embertelen pillanatokban. Ártatlanságának, a kitervelt színezetű helyzetben való ártatlanságának tudatában emelt fővel nézett farkasszemet – talán a hóhérjával.

– Ölj meg! – suttogetta. – Verd szét a fejem, vagy lőj agyon! Ne csak szavakkal gyilkolj! – és térdre vetette magát Erszényi előtt.

– Menj, s anyád előtt térdelj! Az az örült most végigkürtöli az egész városban!

– Persze, persze!... Milácska is megtudja és oda a *becsületed*!... – mondta Lily s feltápáskodott. Érezte, hogy vére szivárog, fájdalmai is voltak. Odaimbolygott a karosszékhez, melybe ruhadarabjait s retiküljét tette volt.

Erszényi némán figyelte minden mozdulatát. Megszánta volna? Vagy megijesztette az alvajáró lomhaság? Hangot változtatott, vagy taktikát? Oda ment hozzá s megsimogatta a haját.

– Hagyjuk a jelenetet! Beszéljünk okosan! – kérlelte.

– Ne nyúlj hozzám – lökte el magától Lily, s hátralépett. És indult volna a fürdőszobába, ennek legfőbb idejét érezvén...

– Ó, az istenedet – állította meg Erszényi hangja. – Vigyázhattál volna, ha tudod, hogy... – de nem mondta ki, amit akart. Félt kimondani.

Lily Erszényi tekintetét követte s meglátta a tenyérynyi sötét foltot a szőnyegen.

– Ne haragudj – mondta, vére látványától megriadva, nagyon kislányosan.

– Eredeti kásmir, a múlt héten szereztem! Gondolhatod, hogy nem bagoért. Most aztán nézhetem – méltatlankodott a lovag, az asztallapnyi szőnyegen esett szeplő miatt.

Lily szemében már olyan rémület üveglett, mint a verébfiókáéban, mikor a ketrecben, csőrét csattogatva indul felé a bagoly... S közben érezte, hogy a lábaszárán az a meleg erecske tovább folydogál.

– Ne mászkálj, mindent összevérzel nekem! – parancsolta Erszényi. – Hozok valami rongyot a fürdőszobából – mondta s kirohant.

Lily retikülje néhány karnyújtásnyira volt az asztalon; zsebkendőért nyúlt – de alighogy a zárat kikattintotta, észrevette a széktámlára akasztva Erszényi oldaltarisznyáját. Alvajáró bizonságával nyúlt bele s azt a hideg, cigaretta-tárca tapintású tárgyat két ujjal kiemelte, s mélyen a maga táskájába süllyesztette. Zsebkendőre, úgy érezte, már nincs szüksége...

Erszényi, ha csak egy másodperccel hamarabb lép ki a fürdőszobából, a kis hall nyitott ajtaján át tettenérhette volna.

Kezében rózsaszínű, talán lábmosáshoz használt kis törülköző, s egy jó marék vatta.

– Intézd el itt! A fürdőszobát nem fogod összemaszatolni. A törülközőt aztán dobd be a kályhába!...

És magára hagyta. Nem titkolhatta, hogy zavarban van. A rohanó öt-hat perc elég volt, hogy többszörös megbánás, lelkipurdalás kerekedjen felül aranyifjú cinizmusán. Kiment a konyhába. Tett-vett, csörömpölt, talán italai közt válogatott.

Lily olyasmit érzett, mintha a sorsot, női mivoltának legfőbb áldozata árán, végre maga felé hajlította volna, s ezentúl mindennek úgy kell történnie, ahogy ő akarja. Nincs többé anyja, nincs szeretője – a maga ura. A Frommer-Stop is, lám, az ő kiszolgálására készülődött már időtlen-idők óta, éppen csak a kezét kellett érte kinyújtania.

De mégis olyan szemérmes, zavart kis mozdulatokkal, szinte lopakodva törölgette magát, mintha kaján bámészkodóknak közszemlére téve, pel-lengéren állna. A vattát, ahogy csak tudta, beszorította combja közé, s óvatosan felöltözködött.

– Kész vagy? – harsant a konyhából érdesen, sürgetőn.

Lilyt, erre a hangra – mert benne kíméletlenséget, szándékos durvaságot érzett – egy pillanatra a gyilkosság gondolata szállta meg. De csak egy pillanatra. Józsága felülkerekedett: a hideg, feketefényű szerszám kezeléséhez nem ért. Mi történik, ha ráfogja megtiprójára, de a ravasz nem kattan el?... Az nekiugrik, a fegyvert kicsavarja a kezéből, s akkor *eredeti* elhatározásának befelelgett!

– Kész – válaszolta megadóan. Ez a szó sokmindent sűrített. De Erszényi csak a maga számára fontosat hallotta ki: azt, hogy a leány elkészült a toalettjével, tehát a szűrét végre kiteheti. Ludmilla, vagy akár a rendőrség, nyugodtan zörgethet aztán lakása ajtaján.

Kedveskedni próbált: Lily arcát mosolyogva két tenyerébe fogta.

– Örülj neki, csacsikám, hogy túl vagyunk rajta! – és meg akarta csókolni.

– Le vagy... vágta képébe Lily, s szó nélkül, összeszorított lábszárral igyekezett a kijárat felé. Kabátját leakasztotta, hóna alá fogta, s keze a kilincsen volt már, amikor Erszényi útját állta.

– Ne izélj már!... Így nem mehetsz el, mindenki utánad fordul. Autóval viszlek a színházba – mondta és nyúlt volna a fogashoz, bőrkabátja után.

– Az autód is le van... szaladt ki Lily száján másodszor is, de még

keserűbben, s hogy el ne gáncsolhassák, vissza ne ránthassák, villámgyorsan, háttal fordult ki az ajtón.

– Ha neked így jobb, te kis mafla!... hallotta még lovagja búcsúszavait a leső ablakból, aztán az is bekattant mögötte.

* * *

Forgó az utca felső végében állt lesben. Amikor Lilyt észrevette, meghozza Erszéni nélkül, kióvakodott a kapu mélyedésből s léptei ütemét Lilyéhez mérve, némileg megnyugodva szegődött a nyomába. Hogy a járókelőkben, vagy netán ismerősökben a legcsekélyebb gyanút se keltse, botja propellerszerű forgatásával és füttyörészéssel mimelte a gondtalanul sétáló úriembert. Csakhogy Lily hol sietős apró léptekkel, hol támolyogva, szinte dülöngve haladt, mintha részeg volna. Feltűnés nélkül követni egy nőt, ilyen állapotban, nem volt kockázatmentes vállalkozás. Egyébként is, bal lába nyilallásai minduntalan gonosz görcsbe rántották az arcát...

Lily lehorgasztott fővel imbolygott egyik utcából ki, másikba be. A járókelőknek csak a félarcát látta, ha egyáltalán rájuk nézett; s mintha egy merőben ismeretlen városnak össze-vissza épült ház sorai dülöngtek volna körülötte. Térde meg-megcsuklott, halántéka lüktetett, hogy olykor a falnak kellett dőlnie. Különös alakú és tapintású csatorna-csőveket, száraz és érdes faderekakat, nyirkos, mohos kőfalakat érintett. Itt voltak ezek eddig is? – álmélkodott s nem ismert rá semmire. De a legfurcsább és leggyötrőbb az volt, amikor közvetlen közelről, szinte orrával az orrán, szájával a szájá előtt, rávigyorgott Erszéni farkaskutya arca.

Forgó fel nem érthette ésszel, mi baja lehet. Leitatta volna, s talán durván bántalmazta is az a gazfickó? – keresett magyarázatot, s hogy-hogy nem, eszébe jutott a „bukott angyal” kifejezés. De honnan akkor az a glória-szerű, alkonyati fénykoszorú Lily feje körül?...

Lily, ereje fogytán, s már-már ismeretlen járókelők segítségével folyamodva végre bekanyarodott a Színház utcába. Ezt az útszakaszt még meg kell tennie, ha másként nem, folyton a falakat, a fákat súrolva, ha kell, négykézlábra ereszkedve is! Aztán elkerülhetetlen egy-két kellemetlen találkozás, szóbaelegyedés: a porta körül mindig lebzsel néhány kotnyeles alak; vagy a fülkében a portásné friss lángosát majszolják, s isszák a savanyú szilágysági vinkót...

De szerencséje volt: csak a portást kellett üdvözlőnie. Egy pillantást vetett a próba-táblára: hátha mégis ott a neve, a régebben neki ígért két szerep valamelyike mellett?... De megnyugodva látta, s úgy érezte, ez másként nem is lehetett volna, hogy *Seurette*-et is, *Rose-t* is azok a kolléganői alakítják, akiknek hangját a próbaénekléskor a karnagy megfelelőbbnek találta...

Forgó, az utcasarkon megtorpant, s tehetetlenségét átkozva, botjával a levegőt csapkodva, megsemmisülten bámult a színészbejáron eltűnő „bukott angyal” után: A színház az ő birodalma, mint víz a halé, levegő a madaré. Magafajta halandónak tilalmas, ismeretlen borzalmakat, fertelmeket rejtő tartomány...

* * *

Lily rendetlenül kalapáló szívvel, személyiség-vesztő kábulatban, arcán furcsa kis mosollyal, a korlátot szorongatva vánszorgott fel az emeleti öltözők folyosójára. Az esti előadás – a Corneville-i Harangok – szereplői tarkabarka, sallangos kosztümjeikben mint álombeli alakok sürögtek körülötte. Mintha ezek maguk is, egytől-egyig valami révületben leledztek volna... Egy kardos dalia, nagy, tollas kalppal a fején, hangját bőszen köszörülgetve robogott el mellette. A nyitott ajtón át láthatta a primadonnát, amint kapkodó kézzel kenceficéli magát: ügyet sem vetett reá. Már mindenki értesülhetett gyalázatáról, megcsúfolásáról, s azzal, hogy észre sem veszik, jótéteményt gyakorolnak. A balett-öltözőben tudott egy rozoga, bőrhuzatú díványt, melyről sok pajzán legenda keringett, valamiért ez vonzotta: hanyatt feküdni, szemét behunyni s mindent felejtetni, mindörökre!... Az ajtó nyitva volt. Besurrant, kabátját maga alá terítette, s végigdőlt a nyikorgó, recsegő, félig kifordult belü alkotmányon. Nemsokára vad csivitolással rontott be öt-hat leány.

– Ne is törődjetelek velem – háritotta el szeles érdeklődésüket – pihenni akarok.

A balett tündérei voltak; jelenésük után kibújtak pásztorleány kosztümjükből s énekelve, zsinatolva, félmeztelenül ugrabugráltak az urasági kukorica-górénál is hosszabb és szellősebb helyiségben. Aztán felöltözködtek, kosztümjeiket sorra a középen álló hosszú lábas-fogasra akasztották, majd egyenként az óriási tükör elé vonultak és utolsó simításokat végeztek polgári, nagyon evilágból való toalettkéjükön.

Azt hitték, irigyelt és csodált, prózai szerepekben egy csapásra feltűnt kolléganőjük alszik, nagy-tapintatosan még köszönéssel sem háborgatták.

Lily végre egyedül maradt. A színház zengett és lüktetett; hol erősebb, hol gyengébb muzsika-foszlányok hatoltak fel az öltöző csendjébe, olykor egy-egy csengő szoprán-akkord. Harangok csengtek-bongtak; hangjuk már egy álombeli tájból érkező hívás, üzenet.

Lily tagjait ölmos zsibbadás bénította meg. Ha valaki elkiáltja magát, hogy ég a színház, akkor se tudott volna megmoccani. Ő, ha ez már a halál bódulatának szellője volna, és sohase kellene többé feltápáskodni, emberek közé menni, szegyenkezni és hazudni!... Láta, amint Forgó hórihorgas árnyék módján kalimpál utána az utcán. Anyja is megjelent, mézes-mázosan csalogatta haza, s minduntalan Erszéni lehellete csapta meg, lihegést-sutogást hallott s egészen közletről villogott rá a fiú ragadozó-fogsora... Aztán autóban száguldott, folyóparton, széles országúton, a távolban mesés rózsás párában tündököltek Buda várának csak egyszer, 14 éves korában látott tornyai, ahogy Toldi is láthatta három napi bolyongás után... És boldog volt, mint aki hamarosan célhoz ér, új életet kezd és múltját senki se lobbantja szemére...

Felocsúdott, szemét kinyitotta; fogalma se volt róla, hol van e pillanatban. A félhomályban óriási álló tükör verte vissza az utcai lámpa fényét; különös, fodros női ruhák, selyem, bársony kosztümök suhogtak, imbolyogtak, s egy levitézlett, görög drámákban szolgált maszk talányosan vigyorgott rá a gardero-b-szekrény tetejéről. Felült, kisimitotta nedves arcába tapadt haját; csak ebből döbbsent rá, s csak mostan, hogy sírt, méghozzá sokat.

Most már tudta, hol van s azt is, mi hozta ide.

A színházban már csend volt, mint valami templomban éjnek idején. Az

utcán elkocogott egy lovaskocsi; a távolodó, elhaló lódobogás megnyugtatóan példázta minden földi láрма elmúlását...

Felkelt, kezébe vette táskáját és menten odaállt a tükör elé. Gyűrött, pöffedt pillájú, karikásszemű arc, borzas fej bámult vissza rá.

Nem, ezzel a fúria-arccal nem adhatja át magát az enyészetnek! Ha már a halála pillanatát megválaszthatta, mért nem használhatna utolsó maszkjához illatos és drága szépítőszereket?

Lázás sietséggel előszedte pudrióját, rúzsát, kölnivizes flaconját s a tükör előtt kínos műgonddal, percekig kendőzte magát. Haját aprólékosan, ujját meg-megnyalazva rendezte el a homloka fölött s a halántékán.

A fogas feldobált, tarka jelmezei hívogatóan néztek rá vissza a tükörből. Hozzájuk lépett s remegő ujjakkal végigtapogatta őket. – Mennyi szerep! – lelkendezett. – Isten veletek hercegnők, pásztorlányok, midinettek és műlovárnők, találjátok meg másban méltó gazdátokat! Isten veletek, álomruhák, a magunkból-kibújás, a boldog hazugság és átváltozás szívrepeső percei! Tapsok és virágcsokrok, lámpaláz, siker, és dicsőség! – Isten veled, Színház!

A legszebbiket kiemelte – tán egy elátkozott királykisasszony csipkés-gallérú, rózsaszín köntösét, aki egyik szemével sír, a másikkal nevet – utcai ruháját egy székkarfára lóditotta s nyakába kerítette az izzadság- és porszagú nehéz selyem-damaszt ruhát. Sokáig imbolygott benne a tükör előtt, előre-hátra fordult, oldalról is megvizsgálta a hátát. Amíg a nyakszirtjén begombolta, s a csipkegallért megigazította, karja elzsibbadt – de begombolta, hogy öltöztetőnő se jobban. Aztán benyúlt a táskájába s kezében a jéghideg, súlyos, csiszolt ércdarabbal, – melyről remélte, hogy Sors-kellékes előírásosan adta kezébe – szorosan a tükör elé állt. És következett arcvonásainak lehető legtökéletesebb elrendezése...

Sokáig kísérletezett. – Nem, amúgy is előreálló metszőfogait nem mutatja, abból baj származhatik – csupán egy virágot kereső lepkeszárny csiklandására támadt gyermekmosoly a szája körül, csak ennyi kell. S főleg akaratérő, amelyből odaátra is futja, hogy a Végítélet napján se kerüljön le az a mosoly! Hogy arcát a halálnak semmiféle görcse, kínja el ne torzithassa!

Amikor a lepke mosoly felülmúlhatatlanul tökéletesnek látszott, boldogan állapította meg, hogy lámpaláza minimális, éppen annyi, amennyi nélkül elképzelhetetlen a becsületes színészi munka, s hogy a megtalált mosoly a hideg, idegen test érintésétől sem torzul el, sőt, talán még bővösebb belső ragyogással állandósul!

Noha egy pillanatig úgy érezte, hogy e játékot szívesen folytatná akár a világ végéig: mielőtt keze el nem zsibbadt volna, – és azt a mosolyt csodálatos lelkierővel állandósítva – megrántotta a ravaszt.

Elomlott a tükör előtt és eltűnt a talpig érő kék selyem-damasztruha fodrai közt; mintha lelkével a teste is elillant volna.

* * *

Forgó nyolc óra tájban egyre magabiztosabban állapította meg, hogy közbelépésüket siker koronázza: lám, a fránya zöld autó ma már nem koslat Lily után. Leshelyéről, a százéves juharfa reves odvából, mind merészebben dugdosta ki az orrát; még füttyűrészett is egy-egy dallamot a Corneville-i Harangok gazdag választékából: ifjúkori bódulások és kísértések dalla-

mai! Valami boldogsággal határos megkönnyebbülést észlelgetett magán: mintha szívét hirtelen elengedte volna az a görcsös kéz, mely Lily megismerése óta egyfolytában markolta s egyetlen nyugodt lélegzetvételt sem hagyott neki...

A Sétatér lassan kicserélte vendégeit, pesztrák és tisztiesen botozgató öregurak eltűnedeztek, s helyüket a padokon s a bokrok alatt elfoglalták a szerelmesek. Forgó bajszát pödörgetve, saját vakmerőségétől meglepődve, mustrálgatott meg egy-egy kackiásabb fehérszemélyt. Semmi kétség: közel az idő, amikor ő is így fog sétálni Lilyvel, édes kettesben, a százesztendő, mindentudó fák alatt, mint ezek a dürrögő párocskák...

Ilyenformán nem csoda, ha egyre kellemesebben telt a várakozás. Lelke az ébredező emlékektől, a jövőendő színezgetésétől egyre gazdagabbá vált. Percenként egy-egy esztendő fiatalodott...

Végre, kilenc óra tájban a közönség tódulni kezdett kifelé, az emberek egymás hegyén-hátán özönlöttek, – de Lily nem volt sehol. Forgó hiába meresztette szemét, és hamar visszaesett krónikus szorongásos állapotába. Úgy látszik, a leányzónak van még valami elintéznivalója odabent – de mi, vajon mi, az Ég szerelmére? – igyekezett a késésre magyarázatot találni, s már botja acélhegyével hessegette-hajkurászta szeme előtt a sűrűsödő rémeket.

Aztán a színház egy varázsütésre elcsendesedett, a fények rendre-rendre kialudtak – s Lily még mindig sehol, sehol!

Márpedig innen – hacsak szárnyai nem nőttek – az ő bukott angyalkája el nem illanhatott! Több gonddal kellett volna a zsinórpaddás ormótlan burkát, a szelelő nyílásokkal tagozott kupolát figyelnie – hátha ott szállt ki előle a vesztébe rohanó leány...

A kihalt terecskén átvádolva, odasettenkedett a színészbejáróhoz, s megpróbálta a kiskaput. Semmi nyomásra sem engedett, s hiába feszegette szeges botjával is. Aztán a főbejárathoz lopakodott s ott zörgött-matatott a rézfogantyúkon. Belülről keresztvassal voltak bezárva.

Végül a Szamos-part felől, a betonkerítésen átvergődve próbált szerencsét. A szűk, keskeny udvaron, melyet töredezett kőfal védett a hullámoktól, kimustrált színfalak és díszletek tömkelegében találta magát. Ezeken átsörtetett s nekirontott egy kicsi, elfelejtett vasajtónak.

Be volt szegezve. Hiába kaparta, szaggatta, rázta. Hogy a szájába csapódott portól, faltörmeléktől szabaduljon, kivergődött a díszletromok közül s leroskadott egy deszkából ácsolt dór oszloptalapzatra; bánta is ő, hogy antik tragédiában vagy komédiában szolgált-e valaha, mielőtt kidobták volna, díszletül...

7. fejezet

KÁRHOZAT ÉS ÜDVÖZÜLÉS

Egy csepp életerőt, egy szikra életkedvet sem érzett. A halál barlangszagú fuvallata soha ilyen közletről nem zörgetett száraz leveleket körülötte. A támlát kínáló deszka-alkotmányon hátradől, fájós lábát kinyújtotta. Minden tagját, minden érzékét zsibbadás járta át – s szinte boldog volt a tudattól, hogy talán már a következő percben nem él.

De még sok-sok percnél kellett leperegnie, és számtalan száraz levélnek táncolnia körülötte, amíg teljes kábulatba merült.

S egyszersak mit lát?

Vele szemben, a Fellegvár mögül özönlő holdfényben kétfelé nyílik a zsinórpádlás templom-kupolányi fedele! Muzsika zendül, számtalan orgonásip visszhangos vizesés-zúgása, s a tető-nyílás peremére kiröppen egy nagy, karcsú ezüstmadár. Madár, nem angyal. Szárnyat bont, próbálgatja, emelgeti, kétszer-háromszor is int, vagy suhint feléje, majd eleinte tétován, s fokról-fokra könnyedebben, hullámvonalban emelkedik s száll-száll, távolodik és tűnik el az aranyló holdfény-pallón.

– Lily! Lily! – kiáltja kétségbeesve, s repülni szeretne utána – de mozdulni sem tud, mintha földbe gyökerezett volna a lába...

Borzongató hidegre ébredt; néhány pillanatig azt sem tudta, hol. Egy oldalfélt pislákoló, pókhálós burájú villanykörteének hála, nagynehezen azonosította környezetét: a Színház folyópart felőli, lomtár-szerű udvara. Felnézett. A hatalmas zsinórpádlás kupolája alig látható a holdtalan, sűrű éjszakában.

Dagadt bokájú, előrenyújtott lába, mint egy méterfa, hevert előtte, s akkorát nyilallt, hogy felszisszent, mihelyt megmozdította. A városrészben csend, csak a folyó zúgott, morajlott, a váltakozó szélirány szerint, a közeli gáton átzuhogva.

Hol a botja? Hol a kalapja? – Feltápaszkodott, körülbotorkálta a díszletromokat – hiába. Amíg aludt, életformájának, magatartásának talán legfőbb, jelképszerű kellékeitől: a vastag, acélvégű sétatobtól, a divatjamúlt keménykalaptól fosztották meg holmi garázda éjjeljárók, lelkiismeretlen korhelyek. Magukkal vitték volna? Vagy rossz tréfaként, fogták, s behajították a díszlet-maradványok közé? Esetleg, a düledező palánkon át, egyenest a Szamosba?...

Forgó hazatámolygása a Malomárok mentén, hol széles, hol keskeny utcák hosszán, a kihalt városban, valóságos kálváriajárás volt... A Széchenyi téren, egy tükröző kirakatkól vonagló, imbolygó, óriástermetű, halál-fő arcú kísértet meredt rá. Irtózáttal hunyta be a szemét: a kísértet ő maga volt... Egy keresztutcából, mikor lakásától már csak egy-két ház választotta el, autódurrogás ütötte meg a fülét. Beállt a közeli kapumélyedésbe: hátha most hozza haza Lilyt alávaló csábítója, megrontója? – Most leszámol vele! – határozta el – s jobbjá görcsösen rándult markolásra. De botja fogantyúja helyett a semmit markolta, hogy körmei a tenyerébe váltak.

Nem, nem a békazöld géphüllő robogott át a kis hidon! Közönséges, özönvíz előtti, ütött-kopott fekete Fordocska volt.

Fellélegzett... Lily talán már rég hazaért, s az igazak álmát alusza. Tovább indult. Alig lépett kettőt-hármát, valami zörrenést, pendülést hallott a feje felett. Felnézett. Hát valaki integet, zsebkendőt vagy mit lobogtat s püsszeg az egyik emeleti ablakból. – Professzor úr! – hallja – s Gréberné hangjára ismer. Az egész ház, s minden ablak sötét, csak az integető, borzas árny-alak mögött pislákol valami virrasztó lámpa. – Lemegyek, kaput nyitok! – suttozza az asszony s feje eltűnt az ablakból. És Forgó most döbrent rá, hogy nincs nála kapukulcs! És elcsigázott, bolygó kísértet-állapotában, átmelegedő szívvel, végtelen hálát érzett háziasszonya iránt: lesz fedél a feje felett; mert ő inkább megfagyna, semhogy bárkit is háborgasson éjjeli nyugalmaiban...

– Jézusmária, mi történt magával? – meredt rá Gréberné, ahogy a kapuban megpillantotta.

A kísértet csak legyintett s fejét rázta, ezzel jelezve, hogy amit átélt, emberi szó ki nem fejezheti.

– Lily? – kérdezte rögtön, s jobb tenyerével a szívetáját dörzsölte, nyomkodta.

Az asszony mindent eláruló s mindenről lemondó sóhajjal felelt. És előre indult a lépcsőn; Forgó a nyomában.

Akármilyen homályos volt is a lépcsőház, s bármilyen lelkiállapotban leledzett is a kísértet, a háziasszonyon esett egynémely változást már ott észre kellett vennie... Az ismert, lányával közösen viselt rózsaszín pongyola helyett, világoskék, kötött hálórékli rajta, alóla a fehér hálóing a térdéig kilóg; meztelen lábán tollpamacsos selyemtopánka... És ahogy, ott a lépcsőn, előtte szökdélcselt fölfelé, olyan illatfelhőt árasztott, mint egy virágzó mandulafa; sőt, arra is volt gondja – s Forgó, amint fújtatva, szimatolva követte le nem vette róla a szemét – hogy formás lábikráját minduntalan mutogassa a mögötte kaptatónak.

– De hát mi történt magával, az isten szerelmiért? – kérdezte újra az asszony, mihelyt az előszobába értek, s az ajtó bezáródott mögöttük. A választ meg sem várva, tessékelte Forgót befelé, a szobájába.

Forgó ott találta magát hirtelen, ahová, talán nem is tudatosítva, évtizedek óta kíváncszott... A vetett ágy aransárga paplana, az elszórt női ruhadarabok, rekamié-főn, székeken; a budoár-asztalka ovális tükre, előtte hajkefék, pudriék, kenőcsös tégelyek, fésűsdoboz, az éjjeliszekrény rózsaszín selyem-búrák olvasólámpája: olyasmire vallott, hogy a Gondviselés a földi mennyország pitvarába kalauzolta. A diáktanyák, internátusi tanár-szobák, kaszárnyák, laktanyák, barakkok, albérletek, vaságyas, csizmahúzos, gyalulatlan deszka-asztalú, suvick- és formalinszagú bagolytanyáihoz képest – az is volt mennyország, ez a hálószooba!

– Hol van Lily? – kérdezte csakazértis Forgó, s hogy ne kelljen semmi mást látnia, Gréberné szemébe nézett.

– Lily volt, Lily nincs! – hangzott a válasz, olyan riposztízűen, mintha jólelőre begyakorolta volna. – Pontosan éjfélre vártam, le se hunytam a szemem. Dehiszen látja... – s bontatlan fekhelyére mutatott.

Forgó nagyon óvatosan, csak szeme sarkából mert az aranyló-sárga paplanos, rózsaszínű párnás széles nyoszolyára sandítani.

– Még hazajöhet! – mondta, s közben olyasmit érzett, mintha már nem is nagyon bänná, ha nem jönne haza.

– Mikor az éjfelet elütötte – magyarázta Gréberné, s jelentőségteljesen a faliórára tekintett, melynek mutatója már fél egy felé közelgett, – erős elhatározással örökre kizártam a szívemből! De a lakásomból is! Ő akarta ezt... Ha neki így jobb!...

– De drága asszonyom, – próbálta Forgó szavakba önteni zavaros gondolatait – nincs elveszett lélek, s amint az Írás mondja, egy megtért bűnös száz büntelennél többet ér...

– Nekem ő örökre elveszett! – jelentette ki az asszony és két karját olyan mozdulattal ejtette le, mint ahogy talán valamely nemrég élvezett szindarab anya-szerepének nagy jelenetében látta.

Ez a hatásvadászó mozdulat egyszersmind hálóréklijének szétnyílása-

ra is szolgált. Forgót a látnivaló – a duzzadó keblek az átlátszó fehér ing alatt – mágnesezni kezdte. S most az asszony hirtelen felzokogott.

– Nincs többé leányom! – mondta elcsukló hangon, s arcát két tenyérébe temette.

Forgó együttérzése a lányát elveszettnek nyilvánító anyával egészen szokatlan, ismeretlen érzéssel vegyült, mely a részvétet egyszersmind közböcsítette. Voltaképp természetes érzés volt. Forgó Géza, életének 47. évében először érezte férfiasságát tettekrelesnek – női lény közelében.

– Maga az egyetlen, drága professzor út, aki átérzi: mi az: lányomat, akiért egész életemet feláldoztam, egy kapcabetyár, egy bandita bűntanyáján tudni!...

Gyanította-e a ravasz, vagy ösztöneiben tökéletes javakorabeli nő, mit él át egy bolondul szerelmes öregedő férfi, amikor szíve választottját oda-képzeli veszedelmes, fiatal vetélytársa karjaiba?...

Ebben a pillanatban autó-pöfögés hallatszott. Gréberné felugrott s az ablakhoz suhant. Kinyitotta, kihajolt. Forgó, lebíráhatatlan kényszer hatása alatt, szorosan mögéje zárkózott, és áthajolt a vállán. Néhány másodperc telt el így... Az asszony közben úgy izgett-mozgott, hogy testének minél nagyobb felülete tapadjon a „drága professzor” derekához, ágyékához, lábszárához.

A hídon ezúttal egy rozoga, jeepszerű katonai jármű zötyögött át.

Ott maradtak az ablakban, de már szemtől szemben.

– Nem ő! Megint nem ő! – sóhajtotta az asszony, s aztán, két kezét a halántékára tapasztva, s talán a szerepből kiesve, s talán őszinte fájdalommal: – Nem így képzeltem, hogy kirepül egyszer az én kismadaram!... És zokogva borult Forgó vállára, a nyakába kapaszkodott, kezét a tarkóján összekulcsolta.

Egy pillanatra, s először, amióta álomlátásából a színház udvarán felriadt, Forgónak megjelent az az álomkép: nagy, karcsú ezüst madár száll ki a színház kupoláján, s eltűnik a holdfényben. De csak egy pillanatra... Az összefüggést Gréberné kismadara és a nagy ezüstmadár közt már nem volt ideje észrevenni. Az asszony, mintha ájulás környékeznél, belecsimpaszkodva vonszolta fekhelye felé; nyögései, lihegése, kapaszkodása, a testéből özönlő illatpára megtette hatását: kikapcsolta, kimasszírozta, meghozzá egyidejűleg, mind testi, mind lelki gátlásait. Máglya lobogott, parázslott, s Forgó bódultan, az üdvözülés mámorában, hagyta, hadd perzseljék, emésszék, égessék hamuvá a lángok.

(Budapest, 1947–48.)

Kicsorbult évszakok

*Elhagyják fészüküket a madarak,
el az erdőt az őzek,
vonulnak maguk se tudják hova,
az égboltot belepi a moha –
és jönnek olyan tavaszok,
avar fakad az ágon.*

Este

*Most fogja meg vagy most engedi el
kezem az Isten?*

Üzenet Kormos Istvánnak

*Az egykori labdarúgó és a
mindenkori költő Kormos István
nem láthatta szíve csapata
mint hengerli hét egyre a Dózsát . . .*

*Látod István milyen oktalanság
olyan gyorsan kilépni a létből!*

VERSRŐL VERSRE

ZELK ZOLTÁN: AZ ISMERETLEN NAGY LAJOS

A VERSRŐL ZELK ZOLTÁNNAL DOMOKOS MÁTYÁS BESZÉLGET

(Elhangzott a Magyar Rádióban. Szerkesztő-rendező: Lajta Kálmán)

AZ ISMERETLEN NAGY LAJOS

*Az ágaskodó, egészséges fák
s a padokon a korhadt betegek,
kisért a kapuig a kórház-kerten át,
én: Szervusz Lajos, ő: Isten veled,
aztán a döbbenet,
mikor a kávéház és a szegénység
paradicsomából kiűzetett
görnyedt lelkű öreg
a tülemhez hajolva súgta meg:
Mert én már imádkozom is...*

*Két év színültig tele félelemmel.
Hetvenhez még ennyit kapott.
Rettegéseiből nőtt istenénél
két évig minden éjszaka
jelentkezett: Vagyok.*

*Te aki vagy ha vagy
Add hogy ne bántsanak
Aki a földön laknak
Taposd el oktalan tüzeit
Az ellenem gyújtott haragnak
Add szívemre kezed
Hogy behegedjenek
Rajta a teméntelen sok sebek
Adj alvást ébredést
Adj nyitott ablakot
Adj ablakomba lármás napsütést
Ne számold a napot
Ha adta rám az öregséget
Úgy add hogy ne kurtára mérjed
Add meg Add meg ha adni tudsz -*

Nem adta meg.

DM: Az ismeretlen Nagy Lajos – nem az egyetlen és nem az első verse Zelk Zoltánnak, amit öreg író-barátjáról költött, akihez évtizedeken át tántoríthatatlanul ragaszkodott – 1975-ben megjelent verseskönyvében olvasható. Ahogy a *kötéltáncosok*: ez a címe ennek a verseskönyvnek. – De mikor írta igazában ezt a versét Zelk Zoltán? „Napi huszonöt órát töltök ébren / és nem tudom, hogy nappalom vagy éjem / az a huszonöt óra?” – olvashatni legújabbán megjelent kötete, a *Min-*

dennapi halálom egyik szösszenetében. Nos, erre a három sorra (*Megint kórházban*) hivatkozva, azt is mondhatnám, s bizonyára nem kerülnék nagyon messze az igazságtól, hogy abban a bizonyos huszonötödik órában írta ezt a versét is „az ismeretlen Nagy Lajosról” – mint minden versét, mert ez a közönséges földi halandók számára nem létező óra egy költő életében mindig a csoda, a kegyelem, vagyis a költészet órája. S korunk lírájának egyik szép csodája, hogy Zelk Zoltán legalább másfél évtizede, a *Tűzből mentett hegedű* (1963) versei óta tulajdonképpen mindig ebben a huszonötödik órában is él, a folyamatos kegyelem, az állandó ihlet állapotában, mert bármiről is ír verset, mindig remeklés, amit ír, összetéveszthetetlenül az övé; mint egy tűzből – csorbitatlan épségben – kimentett mesterhegedű szívig érő hangja. De Zelk Zoltán életében, sajnos, ez a huszonötödik óra jó-néhány éve már nemcsak a költészeté; mint ahogy a nap többi, közönséges huszonnégy órájában, a folyamatos kegyelem a folyamatos szenvedéssel osztozik ezen az órán. Azért-e, mert esetleg titkos összefüggés volna a szenvedés és a kegyelem között? Ki tud, ki merhet erre válaszolni. Betegágyánál én is csak annyit kérdezek most tőle: emlékszik-e arra a huszonötödik órára, amikor ezt a verset írta? Mikor volt az? Mire emlékszik: mit tud elmondani a vers születésének a körülményeiről?

ZZ: – Domokos Mátyás szép költészetét vissza kell rántanom prózába. Pontosan emlékszem rá, hogy ezt a verset 1973-ban, Hajdúszoboszlón írtam, a gyógy-szálló kávéház-nagyságú presszójában. Lehet, hogy a kávéház-nagyságú terem és a feketekávé szaga készítetett versírásra. Mégsem véletlen, hogy éppen Nagy Lajosról írtam a verset. Órája, másfél órája bámultam depressziósan magam elé, s mikor golyóstollat fogtam, azt hittem, afféle önarcképet írok. De hirtelen visszaemlékeztem arra a percre, mikor a kórterem ajtajában állok, s látom asztalnál ülni s leejtett fejjel maga elé bámulni Nagy Lajost. Mikor beléptem a terembe, ő fölre-zent depressziójából. Különös érzéke, mondhatnám, nagy gyakorlata volt ahhoz, hogy a depresszióból az ellenkezőjére, viccelődésbe, tréfálózásba váltsón. Mikor elköszöntem tőle, azt mondta: „Várj, elkísérlek.” – Nem tudom miért, de nagyon hosszú volt az út, ahogy mentünk a János kórház kertjében, ahogy a versben írom: „Egészséges fák és korhadt betegek” között. Nehéz volt elbúcsúzni tőle. Ő is így lehetett ezzel, mert nemcsak kezet fogott velem, hanem megölelt, s úgy mondta: „Isten veled!” Aztán hirtelen a fülemhez hajolt és azt súgta: „Mert én már imádkozom is.” Ezekből a fölembe súgott szavakból született a költemény.

DM: – S mint Proust regényét a teasütemény: a kávé szaga hívta elő benned Nagy Lajos emlékét...

ZZ: – A magamfajta kávéházi költőnél persze hogy a kávé szaga is. De még inkább az, hogy betegségem hat esztendeje óta én is hajlamos vagyok a depresszióra. Ha egyedül vagyok a lakásban, órákig ülök a fekhelyemen, bámulva magam elé. Talán különös, amit mondok, de néha az az érzésem, hogy a depressziót Nagy Lajostól tanultam.

DM: – Mikor ismerted meg Nagy Lajost?

ZZ: – 1928-ban ültem este a Simplon kávéházban, s egy külföldi képeslapot nézegettem. Emlékszem a képre: egy építkezés állványain betűnagyságú emberek álltak. S a vállam mögül egy ujj rábökött az egyik figurára, s hallom: „Ezt az embert ismerem.” Nagy Lajos volt.

DM: – Ezzel a játékossgal győzte le a depresszióját? Vagy: palástolta?

ZZ: – A tréfálózás spanyolfala mögé bújt félelmeivel. Szegényre de sokszor ráolvasták, hogy kávéházi író. Petőfitől József Attiláig, Szabó Lőrincig, Illyés Gyuláig de sok kávéházi író volt Magyarországon! Az igaz, hogy ő volt a legkávéházbibb író. Nem érte be a reggeli és délutáni törzskávéházzal. Ötvenéves koráig, míg meg nem nősült, mintha inspekciót tartott volna, éjszaka sorra járta a kávéházakat.

DM: – Amikor Nagy Lajosról faggatlak, egyszersmind nyilvánvalóan a versedről is kérdezlek, hiszen versednek ő a tárgya, témája és ihletője: egy másik ember, másik élet, akihez téged, a költőt, nem fűz se vérségi kapcsolatot, se szere-

lem, tehát olyan kapcsolat, amilyen a költőket, mondjuk, Júliához vagy Lillához, vagy „a jó öreg kocsmáros”-hoz szokta fűzni. Olyan kapcsolat, ami ősidők óta természetes ihletője egy másik embert megéneklő versnek. Persze, a költők a mitológia vagy a történelem hőseiről és szörnyetegeiről is írtak és írnak verset, és művészekről is, a művészet nagy alakjairól, de ezek rendszerint egy eszmét, jelképet, ars poetikát, művészi, erkölcsi hitvallást fogalmaznak meg. A te verseidben azonban Nagy Lajos mindig a maga hétköznapi mivoltában jelenik meg; nem hőrosz, de nem is deheroizált alak; kávéházi író társ, esendő, beteg öregember, s így tud állandó ihletője lenni költészetednek. Mi volt az, ami téged ennyire foglalkoztatott és izgat még ma is, és költőileg is, Nagy Lajos emberi-írói lényében? Mi a jelkép mögötte?

ZZ: – Egyetlen mondatban ezt felelhetném: mélységes szenvedése és mélységes humora. Dehát ez jellemzésnek kevés. Tersánszky mellett ő volt az a nagyon nagy író, akinek asztalához bármikor leülhettek a fiatalok. S annyira elnéző volt, hogy néha arra méltatlanokat is asztalához engedett. Vallo! tovább. Tizennégy éves voltam, amikor meghalt édesapám. Mindig vágytam valaki idősebb emberre, akibe belé kapaszkodhatok. Kamaszkoromban Szatmárnémetiben nem egy atyai barátom volt a vagongyár munkásai között. S férfikoromban ilyené vált számomra Nagy Lajos. Nemcsak kávéházban találkoztam vele. Bejáratos voltam híressé vált könyvesboltjába a Nagymező utcában. Illyés Gyula ír megilletődve, de tréfásan Nagy Lajos rendkívüli fizikai erejéről. Nekem is van ilyen emlékem. A könyvesbolt mögött volt egy sufninagyságú helyiség, abban egy kis vaskályha. Nagy Lajos felesége, Szegedi Boris arra kért, aprítsak fát. Tíz-szer-hússzor nekirugaszkodtam, s nem boldogultam a fatönkkel. Aztán megérkezett Nagy Lajos, egycsapásra kettévágta a tönköt, s felaprította...

DM: – ... birkózónak készült fiatalkorában!

ZZ: – Valóban, imádta a birkózást. Meg is haragudott rám, mikor én megmondtam neki, hogy a profi-birkózás előre kitervelt család. Úgy fogadta ezt a közlésemet, mintha valami nagyon szép ifjúkori emléket sérteném. Nemcsak birkózóbajnok lehetett volna ifjúkorában, hanem operaénekes is. Voltak is, akik biztatták erre annak idején. Esténként, ha megfelelő társasággal sikerült kávéházzá átalakítani lakását, gyakran énekelt. Hetvenéves korában is gyönyörű énekhangja volt.

DM: – Sakkmester is lehetett volna, mert nemcsak imádta: tudott is sakkozni!

ZZ: – A sakkozást csak élete utolsó évében hagyta abba. Akkor már nem érdekelte semmi. A sakkújságot sem olvasta. Tréfái is fogytak, de ennek okáról talán majd később.

DM: – De vegyük közelebből is szemügyre most a vers szövetét, fogalmazásmódját. Az *ismeretlen Nagy Lajos* harminc sora úgy hat rám, szerkezetileg, mint egy négy tételre tagolt rövid zenemű, melynek első tétele, ami belőled is kiváltotta a verset: az utolsó találkozás emlékképe...

ZZ: – ...nem utolsó találkozásunk volt. Hatvannyolc vagy hatvankilenc éves volt akkor.

DM: – Akkor a versbeli leírás módja sugallja ezt! Ahogyan ábrázolod ezt a búcsút, abban van valami megfellebbezhetetlenül végleges és változtathatatlan. Nem lehet elhessenteni a tolakodó közhelyet, dehát valóban úgy hat, mint egy költő által fogalmazott, s márványba véssett sírfelirat. Tudatában vagy ennek?

ZZ: – Nem voltam tudatában, de most elhiszem neked. Ha negyedszázadon át látom egy embernek a mérhetetlen, senki máséhoz nem hasonlítható szenvedését, aki a nála huszonnégy évvel fiatalabb barátunk fülébe súgja: „Mert én már imádkozom is”, akkor az erre emlékező vers már valóban sírfelirat.

DM: – Még mindig ennél az első tételnél ragadva: azt írod egyik sorában: „...a szegénység paradicsomából kiűzetett”. – Lehet-e ezt éppen Nagy Lajossal kapcsolatban – jellemzésül – leírni, aki – s ezt te nálam sokkal jobban is tudod!

– nem érezte soha paradicsomnak a szegénységet? Szenvedett tőle. Fojtogatta. Hogyan kell értelmezni ezt a megfogalmazást?

ZZ: – A versben minden szónak van mögöttes jelentése is. Nem tehettem meg versírás közben, hogy magyarázkodjak, hogy teljes sorsát megírom egy embernek. Szokás nálunk a halott írók portréját ábrázolni, letörölni homlokukról a kételyt, eltüntetve arcukon a vívódás ráncait. Nagy Lajossal különösen ez történt. Igaz, hogy elkötelezetten baloldali volt, igaz, hogy vállalta az ezzel járó kitaszítottságot. De annyira igazmondó, szinte rögeszmésen igazmondó volt, hogy nemcsak a kiadók, az olvasók se tudták elviselni. A megalázkodó, hunyász szegényeket éppúgy megvetette, mint a kispolgárokat és a nagygazdagokat. Ez volt az oka mérhetetlen szegénységének, annak a megalázó életformának, hogy napi két-három pengőket kért kölcsön kávéházi ismerőseitől. Így élt a fölszabadulásig. Így alakult ki, ezzel az életformával gondolkodásmódja, írásmódja. Próbált ő vitatkozni a nem-szeretem dolgokkal 1945 után is, de elég hamar értésére adták, hogy nem lehet. Valaki egyszer azzal vigasztalta, miért szomorkodik, hiszen olyan szép kertés ház földszintjén lakik a Pasaréten. Igen – mondta ő –, ha lenne szemben egy kávéház, és annak ablakából kinéznék, azt mondanám: de szép kertés házban lakom...

DM: – Amit mondasz, abba az a szörnyű igazság van belezárva, hogy az a sors, amelytől Nagy Lajosnál jobban senki nem szenvedhetett, az tette egyszermind íróvá őt: nagy íróvá. Az írónak volt szüksége arra, amiből az ember, mint egy égő házból, kimenekült volna – ha tehetne volna. S amit ennek a rettenetesen erős embernek, rettenetesen erős léleknek a szabadságáról, igazságszomjáról mondasz, s arról, hogy a szegények hazugságaival és önáltatásaival szemben sem volt elnéző, valamiképpen Kassákkal rokonítja őt. Kassák meg is írta, mennyire megveti azokat a szegényeket, akik sunyin és szolgamód belenyugszanak sorukba, nem lázadnak ellene.

ZZ: – Nem érzem találónak a hasonlítást. Kassák a szegényekről szóló véleményét levélformában írta meg s küldte el Déry Tibor 60. születésnapjára. Déry élt a szép lehetőséggel s gazdagította önéletrajzát Kassák levelével. De Nagy Lajosnak talán egész életművére jellemző ez a magatartás. Legyünk őszinték: Nagy Lajosnak ma sincsenek olvasói, Nagy Lajos ma sem kell az olvasóknak. Sem a módos embereknek, sem a szegényeknek. Neki, szinte egyedül neki, nem bocsájtják meg, hogy nem tudott hazudni. Móricz sem hazudott, Krúdy sem hazudott, de tudtak szépen beszélni. Akár azt mondhatnám Móricz és Krúdy stílusára, hogy ostya, amellyel le lehetett nyelni a keserű orvosságot. Nagy Lajos a szó köznapi jelentésében nem tudott szépen beszélni. „Csúnyán” kimondta az igazságot. Milyen nagy író az, aki ezt a csúnyán beszélést olyan szuggesztivitással, olyan kikezdhethetetlen erővel művelte, mint ő! De ki vette észre ezt a kikezdhethetetlen erőt? Íróársai. Babits Mihály s Karinthy Frigyes. S amikor a *Puszták népé*-t azzal dicsérte valaki, hogy az első jelentős irodalmi szociográfia, Illyés Gyula sietett megírni a *Nyugat*-ban, hogy az első jelentős irodalmi szociográfia a *Kiskunhalom*.

DM: – S úgy tudom, József Attila is olyanformán vonzódott hozzá, mint te; Nagy Lajoshoz ragaszkodva valamiképpen egy apát is keresett.

ZZ: – Valóban, József Attila úgy vonzódott Nagy Lajoshoz, akárha apjához. Sajnos, Nagy Lajos egy kicsit türelmetlen volt hozzá. Nagy Lajos szeretett hallgatni, József Attila pedig mesélni s vitatkozni szeretett. Szomorúan, szinte bűnbánóan írja Nagy Lajos önéletrajzában, hogy türelmesebbnek kellett volna lennie hozzá, hogy néha meg kellett volna simogatni az arcát.

DM: – Mindenki azt mondja, hogy Nagy Lajos kicsit gyanakodva tekintett a költészetre. Miért?

ZZ: – Igazad van, kissé gyanakodva nézte a költőket. Az ő számára Petőfi volt a költő, Petőfi műve a költészet. Ebben furcsamód bennerejlik az ő kávéházi nomádsága is, az, hogy ez a nagyon budapestivé vált parasztfiú nem tudta elképzelni a vidéki életet. Mondogatta néha: bámulja, hogy Petőfi Szalkszentmártonban is remekművet tudott írni, tréfásan hozzátette: Én ha kiteszem a lábamat Budapestről, rögtön tíz perccel butább vagyok...

DM: – Talán azt érezhette gyanúsna – ő, a rettenetes szókimondó – a költészetben, hogy a kifejezésnek ez a lehetősége, a költészetnek a Múzsája jobban csábít (s könnyebben el is csábít) a valóság megszépítésére, mint a próza.

ZZ: – A kortárs költők közül Illyés Gyulát szerette igazán. Nemcsak a barátot, a verseit is. S hadd mondok meg, hogy a költőket, illetve egyes írásait, szadistáknak tartotta. Ennek bizonyítására mindig tudott kirívó sorokat. Egyszer aztán én idéztem:

Lamberg szívében kés, Latour nyakán
Kötél, s utánok több is jön talán,
Hatalmas kezdesz lenni végre, nép!
Ez mind igen jó, mind valóban szép,
De még ezzel nem tettetek sokat –
Akasszátok föl a királyokat!

– Petőfi is szadista volt! – ütött szomorúan az asztalra. – Öt percre kiabándultam Petőfiből. – Lehet, hogy igazad van, lehet, hogy a műfajra is gyanakodott, hiszen konok volt puritánságában. De ismétlem: rajongott Petőfiért, szerette Illyés Gyulát, s emlékszem rá, szerető figyelemmel kísérte Juhász Ferenc indulását.

DM: – Visszakanyarodva versedhez, annak is második tételéhez, ahol ez olvasható: „rettegéseiből szőtt istenénél” jelentkezik naponta, két éven át, Nagy Lajos... Hadd kérdezzek meg: mit gondolsz, milyen istene volt, milyen istene lehetett ennek a puritán és illúziótlan szellemnek?

ZZ: – Amilyen Istent szeretett volna, amilyen Istent ő alkotott magának. Akitől azt várta, hogy a földi élettől ne múljon el az élet. Nem ismertem embert, aki annyira meg lett volna verve halálfélelemmel, mint ő. Talán jellemző, amit most mondok: Kosztolányi temetéséről jöttünk, s ő mutogatta a sírfeliratok évszámait: 36... 47... 58... S szinte reménykedve állt meg egy sírkőnél, amilyen azt olvashatta: 79... Ismétlem, ő alkotta meg istenét, de kétségbeesve hitt benne. Nem ő az egyetlen a magyar irodalomban, aki Istent alkotott. Ő halálfélelmében tette, József Attila pedig azért, hogy találkozhasson édesanyjával.

Édesanyám, egyetlen, drága,
te szüzesség kinyílt virága,
önnön fájdalom boldogsága.
Istent alkotok (szívem szenved),
hogy élhess, hogy teremtsen mennyet,
hogy jó legyenek s utánad menjek!

DM: – Versed harmadik tételében, amely a beteg ember lázas és könyörgő zihálása, az elképzelt ima: azért rimámkodik ilyenformán, halálfélelméből szőtt istenéhez Nagy Lajos, mert a szituáció lelki igazságához, kegyetlen őszinteségéhez hozzátartozik annak a beismerése, hogy az ember nem a jó halálért imádkozik, hanem valamilyen – akármilyen – életben maradás lehetőségének a reményéért?

ZZ: – Órá különösen igaz ez. Ő nem hitt a jó halálban. Ha az Isten egyszer megjelent volna neki s azt mondja: Ne félj fiam, nincs halál, csak változás, evilági és túlvilági lét. Ne félj, odaát tovább fogsz élni... – Nagy Lajos azt felelte volna: Köszönöm Istenem, de hadd maradjak még a földön húsz-harminc esztendeig...

DM: – Dehát nem adta meg Isten neki ezt a húsz-harminc évet, képletesen sem, abban az értelemben sem, hogy elcsitította volna benne, akárcsak egy percre is, ezt a rettenetes halálfélelmet. S versednek is – „Nem adta meg” – ez a három szó a végső tétele. Úgy zuhan le a három szó a vers végén, úgy vágja el az emléket, az elképzelt imát, az egész verset, mint egy taglót, mint egy guillotine. Ez a három szó, mint a vers befejezésének a megoldása, rögtön megvolt neked? Micsoda ökonómia, micsoda ösztön az, amelyik meg tudja érezni, hogy

itt vége van mindennek, hogy a szöveg folytathatatlaná vált, mert ehhez képest s ez után már minden csak „lírázás” volna – ahogyan Pesten mondanák. Hogyan találtál rá erre a befejezésre?

ZZ: – Van olyan versem, amelyiknek előbb tudom az utolsó sorát, mint az első. Ez a most említett három szó, ez a versbefejezés olyannak látszik, mint egy kompozíció előre kitervelt lezárása. Nem az. Éreztem, hogy a vers az imával még nincs befejezve. Nem három szó, hanem három vagy harminc kötet hiányzik még. Hiányzik a nagylajosi sors fölmutatása. S nekem megadta Isten azt a három szót, amely ebben az esetben – ismétlem, csak ebben az esetben – talán fölér ama három vagy harminc kötettel.

DM: – Nagy Lajost – esett már róla szó – mindenki rettenthetetlenül erős embernek és rettenthetetlenül erős jellemnek ismerte. Versedben viszont leplezetlenül esendő mivoltában mutatkozik meg, mert olyan küzdelemben ábrázolod, amely csak vereséggel végződhet, s ennek senki nincs jobban tudatában, mint éppen ő, Nagy Lajos. Ezért olyan szívszorító az ő elképzelt imája, rimámkodása. Joga van-e a költőnek, hogy így mutassa meg a másik embert, s éppen azt, akit annyira szeret, mint te, Nagy Lajost? S egyáltalán: körül kell-e keríteni spanyolfallal a költészetben az emberi gyengeséget, esendőséget?

ZZ: – Mondtam már, hogy szokás nálunk a halott írók arcképét retusálni. Néha odáig fajul ez, hogy a hűséges, mondjuk ki csak, a realista ábrázolást mondják tekintélyrombolásnak. Nem véletlen a vers címe: *Az ismeretlen Nagy Lajos*. Aki az elmúlt negyedszázadban ismerkedett meg Nagy Lajossal, nem műveivel, hanem a róla írt ünneplő cikkekkel, szoboravatással, dísz-szónoklattal, annak valóban ismeretlen Nagy Lajos. Az a Nagy Lajos, aki egy fillér nélkül beült a kávéházba, de megrendelte a komplett reggelit, a reggeli mellé kedvenc cigarettáját, tudta, mindig jön valaki, akire, ahogy ő mondta, „kivetheti” két-három pengő „adóját”. Aztán elkezdte az életében való ünneplés korszaka is, amit Illyés Gyula nyitott meg a *Szabadság*ba írt, Nagy Lajost „fölfedező” írásával. S jött a Kossuth-díj, a kertes lakás, négy-öt olyan esztendő, amikor a nagylajosi boldogtalanság csupán belülről, szívéből, halálfélelméből, üldöztetési mániájából fakadt. Nem tudom, milyen lelki radarja volt, de már 1951-ben tudta azt, amit mások csak 54-ben vagy 55-ben. Hadd mutassak föl egy retusálatlan nagylajosi napot: hetvenedik születésnapját. Várta szegény az ünneplést, előre megfogalmazta a válaszbeszédet, amiben benne volt az is, hogy „köszönöm pártunknak és a kormányunknak.” Az ünnepi vacsorát az Írószövetség rendezte a Gellért szállóban. Csak a barátok jöttek el. A párt és a kormány nem képviseltette magát. Mikor asztalbontáskor fölálltunk, rám nézett és azt kérdezte: „Ugye, ez nagyon nagy mellőzés volt?” Másnap megjelent a *Szabad Nép*ben a hír: Rideg Sándort ötvenedik születésnapján kitüntették. A 70 éves Nagy Lajosról egy betű sem. Nehogy valaki is félreértsen, Rideg Sándort megillette az elismerés, de Nagy Lajos húsz évvel idősebb volt, és jelentősebb író, nagy író. Akkortájt szinte minden nap találkoztunk, láttam hirtelen öregedését, meggörnyedését, láttam, ahogy lassan, előre hajolva megy az utcán – nem tudok szabadulni attól az érzéstől, hogy az a születésnap mellesleg siettetten a halálát. Említetted, hogy szeretett sakkozni. Valóban szenvedélyesen szerette ezt a játékot. De az utolsó évben már nem sakkozott, nem járatta a sakkújságot, nem olvasott napilapot, elmaradtak az esti tizfilléres ultizások, nem érdekelt semmi. Mert a felesége ellenezte, titokban szökdösött át a közelben lakó Szabó Lőrinchez, aki írt is ezekről a találkozásokról: „Mint roncs a ronccsal” – írta kettejük találkozásairól.

DM: – Mostanában olvastam Hubay Miklós *Napló nélkül* című, új könyvében egy 1957-ből származó bejegyzést, amely ugyancsak őrzi ennek a születésnap mellesleg elmaradásának emlékét. „Amikor Bartha Lajos 75 éves volt, szóltam a Csillagnál, hogy írni kellene róla. Lehet, mondták, de három flekknél többet ne. S magyarázatul még hozzátették, tavaly is kikaptunk, hogy Nagy Lajossal túl sokat foglalkoztunk a jubileumán. (Érdemes lenne utánanézni, mennyit is foglalkoztak vele, mi volt az, ami már túl sok volt.)” – Hát abból, amit elmondtál,

el lehet képzelni... Igazi író számára mindig megadatik az az írói elégtétel, hogy a pályatársai viszont – protokolláris terjedelmi korlátozás nélkül – megőrizték emlékét, de igazában azt kell mondanom, hogy művükkel és emberi lényükkel az idő fölött állandóan foglalkoztatják írotársaikat. Te is említetted, hogy Illyéssel mennyire vonzódtak egymáshoz; Illyés legalább négyszer írt tanulmányt róla, meg verset is, a *Viribus Unitis* címűt, amely a *Dőlt vitorlában* található, s egyik írásából kiderül, hogy éppen Nagy Lajos temetésekor jutott el saját halálfilozófiájának a megfogalmazásához, illetve a halál nézőpontjából szemlélt élet értelmének a megfogalmazásához. Mintha Nagy Lajos ereje költözött volna bele: bátran, rettenthetetlenül szembenézni a rettenettel. Eszmeifuttatását egyébként azzal kezdi ő is, amiről te is beszéltél, hogy Nagy Lajos „vágyódott az emberek közelségére, az elismerésre, a szeretetre, ha adódó esetben a maga gunyoros módján fogadta is. Neki gratuláltam Zelk oly időben érkezett verséhez.” – Ez nyilván a *Nagy Lajos a kávéházban*, ugye? – melyért egész irodalmunk hálás lehet, ha csak olyanformán is, mint a bűnös a véletlen adta alibiért. Hogy az öregségéről, árvaságáról szóló vers Lajost is megthotta, azt csak ezzel a mosolyba burkolt mondatlal fejezte ki: – Én meg az ő betegségéről írok majd novellát hozzá.”

ZZ: – Szerencsére még életében megírtam a *Nagy Lajos a kávéházban* című versemet. Németországban, a Harz-hegység egyik üdülőjében írtam. Hazajövet rögtön föl hívtam Nagy Lajost, s köszönés helyett a telefonba mondtam: „Nagy Lajos a kávéházban.” – Csak akkor kaptam észbe, hogy tapintatlan vagyok a lekávéháziírózott emberhez, mikor ingerülten megkérdezte: „Mi az, kérem?” – Bocsáss meg, Lajos, ez egy vers címe. Fölolvashatom? – Olvasd! – S a vers föl-olvasása után megkérdeztem; hová adjam a verset? A *Csillagnak* vagy az *Új Hangnak*? A *Csillagnak* – mondta ő, kedves hiúsággal – annak nagyobb a példányszáma. Készülve a veled való beszélgetésre, elolvastam ezt a verset, s ne vedd hivalkodásnak, úgy érzem, ebben a költeményben már jelen van mindaz, ami *Az ismeretlen Nagy Lajosban*:

NAGY LAJOS A KÁVÉHÁZBAN

Látom, kilép a kávéházból,
a Műhelyből, ahol
száz és néhány esztendeje
ott forr, zúg, zakatol,
szívben, elmében ott lobog
a láz, az indulat,
mely hajdan élni szólta,
talpra, a rab magyart.
Ahová Vajda hozta be
magánya erdejét,
égig sötétlő fák alatt
– vad szikla – itten élt.
Hol rang, becsület, női báj
hányszor portéka volt,
de néhány gyönyörű homlok
a márványra hajolt –:
Ady! Krúdy! s a többiek,
kiknek szép, keserű
szívéből örök szikraként
pattant, kiszállt a Mű!
S ki modern alkimistaként
e füstös menny alatt
görnyedt új rovasok fölé,
s megszületett a Lap:
Osvát! Azok a lelken is
átparázsló szemek!

Érzem most is... pirulok és
 boldogan rettegek...
 S itt szólt, itt írta verseit
 s ha már dúlt-betegen,
 akkor is csillag volt szava
 egeden, Értelem:
 a Tündöklő Szavú, aki
 a város peremét
 azt látta innen is, Csepel
 füst-marta fellegét!
 S ki itt él köztünk mostan is,
 bár évekre apánk,
 aki e Műhely ajtaját
 már ritkán nyitja ránk:
 fáradt, törődött és beteg –
 hetven év nem kevés.
 S milyen gondok tégláiból
 épült e hetven év!
 Milyen gondok tégláiból
 s micsoda talajon
 épült, mit ő emelt-rakott –
 de áll Kiskunhalom!
 és Tizenkilenc májusa!
 és mennyi, mennyi még!
 szikrázik, mint a téli fény:
 Humor és Bölcsesség.
 Ragyog, időt verve, a Mű,
 úgy világítva át
 múltunkat, miként a röntgen a
 betegek mellkasát.
 Róla szólok. Most lép ki a
 kávéház ajtaján,
 künn zúg a déli áradat,
 hullám hullám után!

Látom, elindul lassudan,
 a kocsiján át –
 intsétek le a gépkocsik
 zúgó áradatát,
 míg általér! – kiáltanám...
 de bög, de kavarog
 az ár. S ő megy, megy öregen,
 hullámok közt, gyalog.
 (1954 augusztusában)

DM: – A kötetben, amelyből *Az ismeretlen Nagy Lajos* származik, s azóta megjelent újabb köteteidben is feltűnően sok versed idézi a gyerekkort, amely „az istennél is halhatatlanabb.” És rengeteg vers a betegséget, a halál félelmét. Mitől érintkezik egy költő szívében, a te szívedben a halál a gyerekkorral?

ZZ: – Mert mind a kettő egyformán távoli és közeli. Énnálam különösen az. Hallgatag, búskomor gyerek voltam, aki ha egyedül maradtam a lakásban, úgy ültem, asztalnak támaszkodva, mint egy depressziós felnőtt. Egyetlen kapaszkodóm édesapám volt. Az emberek úgy beszélnek gyerekkorukról, mint az élet legfényesebb szakaszáról. Én azt hiszem, hogy a felnőttek emlékeik töredékeiből képzik egy fényesre síkolt gyerekkort. Nem hiszem, hogy a felnőttek igazi gyerekkorukra emlékeznek. Ami igazán gyerekkor, az éppen olyan ismeretlen az ember számára, mint a halál. Így találkozik a kettő.

KÉT EMLÉKÍRÁS

1.

FEHÉR LAJOS: ÍGY TÖRTÉNT

Politikusok, hadvezérek többnyire akkor fogalmazták emlékiratukat, mikor már végképp lezárultnak tudják pályájukat, már nyugalomba vonulva; igazoló szándékkal vagy kritikusan még egyszer visszanéznak múltjukra, a történetekre, resignáltan, vagy elégedetten, de mindenképpen mint visszahozhatatlanra. Fehér Lajos emlékirása — *Így történt* címmel jelentette meg a Magvető Könyvkiadó — más: még cselekvésre kész lelkelettel, perlekedőn beszél, múlt időt használva ugyan, de még a jövőt is alakítani kívánó lázzal. Emlékirata anyaga is nagy mértékben jelenidejű: azok az események, amelyekről szól, többnyire ma is meghatározózzák a magyar történelmet, azok az emberek, akikről beszél, nagyobb részt még élnek — éljenek még sokáig, erőben egészségben —, s akik már elköltöztek, még azoknak is érezzük a kézfogásuk melegét. Apáink voltak, sőt testvérbátyáink; ha az idő és a történelem irgalmasabb, még szinte valamennyien élhetnének.

Mintha egymást követő nemzedékek közös családi krónikáját írta volna meg Fehér Lajos a szabad, független Magyarországért folyó sok száz esztendő s küzdelem egyik legszebb, felszabadulás előtti szakaszát. Úgy olvastam magam is emlékirását, mint a maga familiájáról és szellemi családjáról beszélő képeket szokta nézegetni az ember: még meg sem sárgultak, még az üzenet ott fénylik a szemükben. Ilyen például a Szabad Szóról, az egykori hetilapról írt fejezete is az írásnak. Fehér Lajos fiatal tanárként és újságíróként munkatársa volt ennek a lapnak, a kommunista, népfrontos eszmék egyik érvényesítőjeként. Magam akkor csak mezitlábos kisiskolás voltam, kapás parasztnak, juhászoknak, cselédeknek olvastam a lap írásából a dűlővégeken, de szinte minden írójának a nevére emlékszem még ma is. Nemcsak a magyar írás itt is megszólaló óriásaira, Illyés-re, Szabó Pálra, nemcsak a tudósokra, politikusokra, Erdei Ferencre, Mód Aladárra, Donát Ferencre, Kovács Imrere, de a tollforgató parasztnak is, Hegyesi Jánosra, Nánási Lászlóra, Turczi Józsefre, kispasztokra, kubikusokra, földmunkásokra, s a külpolitikai összefoglalókra és a parasztegység körüli vitákra is, amelyeket jórészt — most tudtam meg — a fiatal Fehér Lajos írta, már akkor is kommunista meggyőződéssel. S ilyen családias érzéssel nézegetjük Fehér Lajos könyvében a közölt fotókat is. A szülők, a rokonság képét a bubos kemence körül, a szeghalmi tanítók és tanárok portréit, a márciusi front debreceni fiataljainak arcképeit, a Györffy kollégisták és az ellenállást szervező kommunisták — többek között Donát Ferenc, Iliás Ferenc, Zöld Sándor, Pálffy György, Sólyom László arcképeit. Ez az arcképcsarnok maga is egy darab magyar történelem.

Fehér Lajos tudja: „az emlékirat írása könnyű is, nehéz is.” Könnyű, mert szubjektív, mert a szerző saját élményeit mondja mindenekelőtt, de nehéz is, mert az emlékezet olykor pontatlan s átszínezheti a rég történt mozzanatokat. Az emlékezetet viszonylag könnyű ellenőrizni: az egykorú dokumentumok, a kortársak vallomásai és a történettudományi kutatások elégséges fogódzót adhatnak az emlékirónak. Fehér Lajosnak adtak is. Szüntelenül pontosítja, ellenőrzi emlékezetét, nagy mértékben merít — olykor talán még a szükségesnél erősebben is — a szakirodalomból és a kortársak, a harcostársak emlékezetéből.

Emlékiratának fogalmazása közben lehetett egy másik nehézsége is. Természete szerint elsősorban politikus, akinek — mint egy legújabbkori tűzcsiholónak — egyetlen rohamban télt az eddigi élete. Nemigen volt még érkezése, szüksége se igen, hogy tüzetesebben visszanézzon a maga korábbi életére. Előre, mindig csak előre nézett: árkokon, földhányásokon, lehetetlen akadályokon, történéseken át — mindig csak a jövőért rohamozott. S ehhez még azt vegyük hozzá, amire maga is utal könyvében: sohasem volt igazán vallomások természetű. Az emlékezés — maga is tudja — tartalmaz mindig bizonyos „önvetkezés féle” követelményt, — de ő ebben a vonatkozásban tartózkodó. Mint az Alföld parasztjai — maga hozza a példát —, akik egykor hosszú vászon gatyában vagy térdig érő alsószoknyában ültek a Bereg fürdő meleg vizében, mert nem akarták a világ szeme előtt magukat mutogatni.

Ez természetesen csak a személyes életre vonatkozik. Fehér Lajos kemény természetű; magánéletéről, érzelmeiről alig beszél, mindeneke előtt a történelemre, a mozgalomra figyel, a független Magyarországért vívott harc mozzanataira. Szól persze, hogyne szólna személyes érzelmeiről is, de mindig csak röviden, családjáról, barátairól, segítőitársairól is, a hála és tisztelet hangján, de vigyázva, óvatosan, nehogy véletlenül is lírára tévedjen. Kemény lélek fegyelmezi a lágy képzeletet, olykor szándékosan keményre kalapálja még a halk fényeket rejtő mondatokat is. De ez is alkatából, életének természetéből ered: személyes életének értelmét is elsősorban a mozgalomban tudta. Kétely nélkül dolgozott minden posztón, ahová a párt állította; legalábbis az emlékiratban jelölt időkben.

A felszabadulás előtti évek történelmével szemben ma sincs erősebb kérdőjele Fehér Lajosnak; a Horthy-korszakot, a Kállay-kormány működését nagyjából olyannak látja, mint már az iskolai oktatás is. A merevségtől, az önigazolástól azonban az általa jól ismert kérdésekben mindig megóvja protestáló igazságszeretete. Még Kovács Imre kérdésében sem hajlandó például elhallgatni az általa igaznak tartott tényeket: ragyogó tollú publicista volt, a földműves népért, a földreformért folytatott küzdelem következetes és kiemelkedő harcosa; személyes véleménye szerint a felszabadulás után „ő lett volna legmegfelelőbb földosztó miniszternek”.

Ugyanilyen igazságszeretettel mutatja fel a Márciusi Front debreceni szárnyát, a fiatalok munkájában az ősi kollégium ihletét is az albigensek, a husziták, a gályarabok továbbélő örökségét; a Bolyai és a Győrffy kollégisták történelmi szerepét, akiknek az a külön hivatásuk is lett volna a felszabadulás után — akkor Révai József is úgy fogalmazta —, hogy a forradalmi elméletet összeötvözzék a hazai történelmi tradíciókkal, a népnemzeti hagyományokkal. Fehér Lajos emlékirásában kapja meg a Szabad Szó is politikustól a legteljesebb méltánylást — az illegális kommunista párt egyetlen legális sajtó-támaszpontja volt a parasztság irányába —, s Fehér Lajos rajzol egykori részvevőként leghitelesebb képet a magyar ellenállásról is. Meggyőzően igazolja: a leigázott országban igenis volt ellenállás. Minden erő, minden érték a felszabadulásra készült.

Hogy a felszabadulás megérkezett, s a szabadság adta lehetőségekkel a magyarság élni tudott: abban Fehér Lajos munkájának is része volt: az érdemes jövőért igaz kommunistaként küzdött. Munkájával, amit a Márciusi Front, a Bolyai, a Győrffy kollégium, a Szabad Szó házatáján és a magyar antifasiszta ellenállás vonalán kifejtett, igazán elégedett lehet. „Ha most valaki azt kérdezné tőlem, — írja az *Így történt*-ben — hogy mai fejjel és újra elkezdéném és végigcsinálnám-e az akkori ténykedéseimet: határozott és lelkes igennel válaszolnék.” Boldog ember lehet Fehér Lajos: ifjúi hitéből még most sem, hatvanadik éve körül járva sem adott fel semmit. Ma is kész az újabb küzdelmekre.

BALOGH EDGÁR: SZOLGÁLATBAN

Emlékirás, önéletrajz minden időben született, de annyi talán sohasem, mint mostanában, különösen a romániai magyar irodalomban. Volt esztendő, amelyet az emlékiratok évének mondhatott a kritikus. Emlékeit írta a politikus és a költő, a munkásból lett közéleti férfi és az özvegyen maradt parasztasszony. Tamási Áron testvéröccsének, Tamási Gáspárnak a szép könyvétől, a *Vadon nőtt gyöngyvirágtól* Demeter Jánosnak, a jogtudósnak, Kolozsvár egykori polgármesterének az emlékirásáig, idézhetnénk hosszú sorban a műveket, így a Győri Kláraét, a széki parasztasszonyét, a Kemény Jánosét, az egykori erdélyi fejedelem leszármazottjának életrajzát, s a költő Bartalis János, az epikus Nagy István s a munkásmozgalmában nevelkedett Veress Pál könyvét.

S nemcsak az emlékirások sokasodtak; az emlékezések olvasóközönsége is gyarapodott. Akik emlékeiket írják, — politikusok, írók, kétékezi emberek — estéjükhez közeledve, dolguk végeztével — vagy időnap előtt perifériára szorultak — igyekeznek számot vetni az életükkel. S a megélt történelemmel. A szándék többféle: van, aki örökséget akar átadni, tanulságokat, mások meg nem adott kérdésekre kívánnak figyelmeztetni, ismét mások csak a maguk kicsi életét óhajtják felidézni. De bármi is a szándék, és bárki is az író: a történelem rázásáról beszélnek az emlékezések. Olyan időről, olyan sorsokról — Illyés Gyula szavait hadd kölcsönözzük —, amelyre ma sincsen ige. S azt szeretnék leginkább az emlékezők érteni: mi történt velük és körülöttük.

Az olvasóknak is ez a kérdése: mi történt az egyes emberrel, a történelem szélvésésében. Ezért is nőtt úgy meg az emlékirások olvasóinak a tábor. A szaktudomány is beszél a történelemről, de természeténél fogva elsősorban a nagy folyamatokra figyelve —, gyakran előzetes elképzelésekhez igazodva —, az olvasó azonban az egyes ember sorsának az alakulásában is szeretné mérni a történelmet: miként sodorta az a bizonyos történelmi szél — vihar a levelet — az egyeseket, az emberi személyiséget. Azt az embert, aki maga is próbálkozott a történelem irányításával, s azt is, akin — a sokaság fiaként — mindig csak átgázolt a történelem. Az emlékezések persze nagymértékben szubjektívek — az egyes ember sorsának az alakulásában is sok lehet a véletlen — de az emberiség mégiscsak egyesekből tevődik össze, s a nagy történelem is — hitünk szerint — az emberért volna. S a történelem milyenségét az ember sorsának az alakulása jelzi a legteljesebben.

Minden emberi sors történelem; Balogh Edgáré különösen az. Kelet-európai történelem. Ha csak a pusztá életrajzát írná: abból is a kelet-európai sors beszélne. Született Temesvárt, még az osztrák—magyar monarchia idejében, katonatiszt fiaként, mint diák, már kisebbségben élt, a szocializmus vonzásában eszmélkedett és dolgozott, Csehszlovákiában, Pozsonyban és Prágában, innen utasították a szülőföldjére, az időközben Romániához kapcsolt Erdélybe. De még tovább is labdázott vele a történelem: Erdély ama része, ahol megtelepedett, pár esztendőre ismét Magyarországhoz, majd újra a demokratizmus útjára lépő Romániához került.

A kelet-európai sorsról már ezek a lexikonadatok is bőségesen beszélnek. S Balogh Edgár nemcsak egy volt a sokaságból. Jelentékeny történelmi személyiség, aki ifjúságától kezdve kelet-európai hivatást vállalt. Eszményeket fogalmazott; a magyar, szláv és román testvériség jegyében. Embereket, erőket mozgósított, négy ország java magyar ifjúságát, mindig balra és mindig előre. Eszmeadó, gondolkodó, tudós és író; emberi természete szerint is összekötő személyiség. A múltat idézve is jövőt sürgető.

Emlékirása már csak ezért is történelmi levegőjű; személyességében is történelmi érvényű. Az volt már a *Hétpróba* is, amelyben ifjúságáról, csehszlovákiai munkásságáról, a Sarló küzdelmeiről beszélt. Abban élete első 29 esztendejét

mondta el; új könyvében tovább mondja az életét 10 esztendővel: miként folytatta küzdelmeit a romániai, az erdélyi részeken. Új hazában; új munkaterepen.

Szolgálatban — írta könyve homlokára. Találóból címet elképzelni is nehéz volna: szolgálat volt életének ez a 10 esztendeje is; Kelet-Európa népeinek a szolgálata. Folytatódtak a próbák. Csehszlovákiában — ifjúságában — erőket ébresztett, eszméket érlelt, most, — érett férfiként —, „társadalmilag, nemzetileg is minden hatalom nélkül” — a viharban kellett helytállnia. Új terepen szembenézni a valóság és irodalom feladataival. Tömöríteni — a fasizmussal szemben — minden lehetséges erő, a népfront szellemében.

A sárkánylő szent Györgyöknek is elég lett volna ennyi feladat. Balogh Edgárnak pedig lova sem volt, dárdaként csak a tollat forgathatta; de még azt se mindig. Prága modern ipari társadalmából, ahol a cseh munkásosztály és értelmiség már egy új korszak emberségéért küzdött, Kelet-Európa mélyére került. A polgári Csehszlovákiából, mint kommunistát és másutt születettet, kiutasították; Romániában bizonytalan volt, mi vár rá. Csehszlovákiában egy ifjúsági mozgalom indítója, vezére volt, — Romániában egyelőre állampolgársága sincsen. Rokona se, személyes ismerőse sem. Egyetlen irattáskában elfér minden vagyona.

Nehéz helyzet, de Balogh Edgár ebből is értéket teremtett. Frissen érkezésként olyan dolgokra is felfigyelt, amelyeket észre sem vehetnek azok, akik bele születnek egy helyzetbe. Amit meglátott, s honosodása során megélt, s most emlékezetében megírt Balogh Edgár, — szinte határtalan gazdagságú. Gazdagabb Erdély-képe nem is igen lehet senkinek.

Bakaként, mozgalmi kisémberként, hányodó publicistaként dolgozott az első 10 esztendőben, sokszor eleve nem lehetett a szerepe több az egyszerű résztvevőnél; mindig alávétett állapotban volt, — az államfők, a miniszterek, a diplomaták sürgés-forgásáról mit sem tudhatott — de a mélység életét, a föld alá szorított magyar s román dolgozók sorsát megismerte, s élte, s a maga közirói munkaterepén keresztül a nagy történelem minden hozzácsapódó áramlásáról és tünetéről számot adott. Egykori magát emlékirásában is gyakran idézi; négy évtizede sárguló újságkivágásokból. Teheti: ugyanaz a véleménye, mintha se a hitén, se az ítéletén nem változtatott volna, semmi lényegeset, az elfutó idő. Emlékezete is friss: az egykori pillanatok benyomásaiból mintha mit sem mosott volna el a négy évtized; még azt is tudja, milyen rendben ültek az egykori barátok az asztal mellett.

Balogh Edgár nem regényt írt, életének még a legregényesebb fordulatainál sem időzik, azokat csak epizódoknak tekinti. A tényeket akarta rögzíteni, egy férfikorba érkező nemzedék sorsát, de — szerencsére — az írás természeténél fogva mégsem kerülhetett el teljesen a személyes vallomást. Amit Erdélybe kerüléséről, honosodásáról, bakaidejéről, házasságáról ír: szépirodalomnak is remeklés. Tömör arcképei, Gaál Gáborról, Józsa Béláról, Kurkó Gyárfásról, a gondolkodó és író erejét egyszerre hirdetik. Szinte sajnáljuk, hogy nem írt még többet barátairól, honosodásáról, bakaidejéről, házasságáról ír: szépirodalomnak is remeklés. véletlen hullámverésén át is a közösség sodrába jut.” Balogh Edgár életére ez még fokozottabban érvényes: ő mindig szolgálatban élt. Szolgálatban ma is. Kelet-Európa népeinek szolgálatában. A néptestvériség szolgálatában. Bethlen Gábor-i vágyakkal. Még a koponyák hegyén is jövődöt álmódva.

EGY NOMÁD A HUSZADIK SZÁZADBAN

Csoóri Sándor tanulmányai

Makacs és kínzó lelkiismeret-furdalást érzek. Innen-onnan húsz éve, hogy Csoóri Sándorral először találkoztam. Az úgynevezett belvárosi társaság összeverődésének, egymásra találásának az ideje volt ez. A vidékről Pestre látogató szerkesztőt (a csaknem egy Berzsenyi körülményeskedésével és aggályoskodásával érkező utast) baráti szó, megértő szemvillanás fogadta. A hatvanas évek elejéről egy rádióműsor számára kéziratot kérő levelét is őrzöm valahol. Emlékszem rá: úgy kért, hogy valójában ő adott. A két évtized alatt nemzedéktársaimról, a baráti társaság több tagjáról, Sükösdről, Gyurkóról, Tornairól, Fodor Andrásról, Hernádiról — van, akiről többször is — írtam már. Csoóri könyvei is itt állnak a polcomon. De a beszámoló, a kritika valamiképpen mindig elmaradt.

Lelkiismeret-furdalást nemcsak a hallgatás miatt érzek. Sokkal inkább azért, mert Csoóri gyakran helyettünk állt a golyózaporban. (Persze nekünk is kijutott egy és más.) Sőt nemcsak megélte, végigkínlódta az elmúlt két évtizedet, hanem meg is írta. Húsz éve, amikor találkoztunk, „volt egy szent szándékunk, gyönyörűket írni”. Egy óhaj fűzött össze akkor bennünket: „modernnek lenni.” Két évtized alatt, ha különféle, eltérő utakon is, a hajdani „társaság” tagjai közül számosan eljutottunk többé-kevésbé ugyanazokhoz az újabb fölismerésekhez, mint Csoóri. De az ő teljesítménye annyival több, hogy a megfutott utat, a megharcolt harcot, a kiküzdött gondolati eredményt eszméltető írásokban az olvasó elé is tárja. Mi kinjainkat magunkba temettük, vagy áttételes műfajokba rejtettük, ő a szívét mutatja föl, eleven, vérző életét.

Az elmúlt nyáron aztán keresztülutaztam faluján, Zámolyon. Az autó szélvédő üvegén fölillantak élete első tizenkét évének tartozékai, díszletei: a fehérre meszelt református templomtorony, az útmenti fák, a poros árokpárt, a vakolatot vedlő házak. Ellenállhatatlanul tört rám a gondolat: írnom kell új könyvről.

A gátlás persze nem múlt el egészen. Egyrészt vitára kész, lefegyverző szelleme zavarba hozza a róla szólót: Csoórinak nincs jó véleménye kritikusairól, a kritikáról. Másrészt varázslatos, elbűvölő, metaforikus stílusa könnyen arra csábítja a könyvről szólót, hogy mércét látva benne, valami hasonlóval próbálkozzék ő is: képekbe rejtse gondolatait.

A Csoóriról való további hallgatásnál csak az volna vele szemben nagyobb udvariatlanság, ha valaki valóban utánózni akarná stílusát.

A *Nomád* napló csakem félezer lapon, három korábbi prózai kötetéből közöl válogatást, valamint egy ciklusnyi újabb tanulmányt, esszét tartalmaz. Szám szerint hatvan rövidebb-hosszabb írást. A legrövidebb két nyomtatott oldal, a leg-hosszabb meghaladja a százat. Miért ír Csoóri prózát, tanulmányt, esszét? A kérdést önmagának is fölteszi, s a könyvben két helyen kétféleképpen válaszol. A kötet legelső írásában azt mondja: „legszívesebben tanulmányokat írnék mindenről [...] Mindenekelőtt azért, mert a tanulmány s az esszé számomra nem a költészet vagy a próza kiegészítője, hanem előkészítője. Megfogalmazza azokat a kérdéseket, amelyekre a végleges választ versben, prózában, vagy amihez egyre nagyobb erő sodor: drámában kellene megadni.” A Döbrentei Kornéllal folytatott beszélgetésben viszont azt olvassuk: „Műveltségem eléggé szakadékos, és tanulmányt azért írok, hogy azt, amit nem tanultam meg idejében, háztáji szorgoskodással utólag bepótoljam.” Csoóri túlzottan szerényen fogalmaz akkor is, amikor a tanul-

mányírást a vers előkészítőjének, akkor is, amikor — a Németh László-i igénnyel egyberimelve — a „tanulás iskolájának” nevezi. Esszéinek nemcsak közvetett, kérdéseket megfogalmazó, verselőkészítő, műveltségpótló jelentősége van. Ezek az írások önmagukban is teljes értékű alkotások, a magyar gondolati próza legjobb teljesítményeihez, Németh László, Illyés Gyula tanulmányaihoz mérhető, költői lendületű és igényű szövegek. Semmiképpen se játsszuk ki őket a Csoóri-versek ellen! Világosan látható, hogy Csoóri költői életművéhez képest sem másodlagos, alárendelt szerepű alkotások. Annak idején Németh László az *Iszony* európai sikeréről hallva fáradtan legyintett. Odaadta volna, ha tanulmányai mélyebben belegyökereznek a honi szellem talajába. Ki tudja, egy-egy verselőkészítésnek, műveltség-gyarapításnak szánt Csoóri-tanulmány nem fogalmazott-e meg egy kérdést és egy választ sokkal tökéletesebben, véglegesebben, szuggesztívebben, mint az „utána következő” költemény.

Milyen a tanulmányíró Csoóri indulatának természete? Nyugtalan, türelmetlen, rácsodálkozó alkat, feszültséggel teli, kérdező, kételkedő elme. Írásai rokonszenves gondolati meditációk, mindig egy gondolkodási folyamat föltárói, egy helyét kereső, helyét nem találó ember töprengései, nem leszűrt eredmények summázatai. Jól tudja, kérdezni mindig nehezebb, mint válaszolni, s azt is tudja, hogy csak a kérdezés, a kételkedés, a kíváncsiság viszi előre az embert, s nem az előre kész, patentra járó bölcsességek ismételtetése. Nyugtalan, „harapós hűségű” szellem, kérdező, választ kereső ember. Nincsenek számára elintézett kérdések: régi eszméket újra elővesz, körbejár; lefutottnak mondott jelenségeket megvizsgál, átértelmeztet; ismert gondolatokat újrakezd, továbbszó. Nem akar mindenen meghökkenni, lenni, gondolatai nem annyira eredetiségükkel fognak meg, hanem azzal az új megvilágítással, „fényudvarral”, amit Csoóri szellemi műhelyében az író személyiségétől kapnak.

Csoóri az önértelmezésnek, az önelemzésnek a mestere. Kitűnő szóválasztása, „elszólása” a nomád. Az ő szóhasználatában mindenekelőtt kötetlenséget jelent, szabadságot, végtelenséget: a madár szabadságát, a puszta határtalanságát. S jelenti a fétisek, a mítoszok korát, de nem megbilincselő, lefegyverző, hanem föl-szabadító értelemben. Az igényt, nomádnak lenni, így értelmezi: szabadnak lenni, forradalmárnak lenni. A forradalmi gondolkodás hive, s ez elsősorban a viselkedés forradalmát jelenti számára. „Nyers, mellbevágó kihívásokat” keres, a támadókedv tetszik neki, a firtok. Nem tiltakozik a vád, a gyanúsítás ellen: „már megint a zürzavar dicsérete?” Válasza: „engem mindig lefegyverzett azoknak a kísérlete, akik a saját válságba került életük révén próbálták megismerni az adott világ, vagy tágabb értelemben, az emberi lét lehetőségeit.” Szinte kulcsszavaként térnek vissza írásaiban ezek a fogalmak: egyéniség, személyiség, szabadság, forradalom, munka. Az egyéniség kalandjai az emberi felszabadulás lehetőségét nyitják meg... A jövő embere csak a teljességet akaró ember lehet... A szabadságnak nagy korlátozó ellenpárja a szegénység...

A kérdező értelmiségi ember hivatástudatával ír. Esszéi valóban gondolati kísérletek. Azt elfogadjuk, tudomásul vesszük, hogy a természettudományok területén kísérletekre van szükség. Azt is, hogy a kutatónak, aki a századik kísérlettel megtalálja egy betegség gyógyszerét, nem lehet azt mondani, miért végzett kilencvenkilenc fölösleges kísérletet. Kísérletekre, gyakran elrontott, kudarcra végződő kísérletekre a gondolkodás, a szellemi tevékenység egyéb területein is szükség van. Amit Csoóri egyhelyütt Németh Lászlótól idéz, rá is érvényes: „a szellem embereit, akik folyton a jövő bizonytalan anyagában dolgoznak, mint a tudomány kísérletezőit, nem tévedéseik, hanem eredményeik alapján kell megítélni.” Ez adja meg a műfaj, a Csoóri testére szabott kifejezési formának, az esszének a létjogosultságát is.

Miről szólnak Csoóri gondolati kísérletei? Önmagáról, természetéről, alkatáról, a költészetről, írói „műhelytitkokról”, esztétikum és politikum viszonyáról, elődökről és mesterekről, Petőfiről, József Attiláról, Illyés Gyuláról, Németh Lászlóról, Veres Péterről, a „megmaradás írójáról”, pálya- és nemzedéktársakról, Nagy

Lászlóról, Szécsi Margitról, Tornai Józsefről, irodalmi művekről, József Attila *Téli éjszaka* című költeményéről, Kosztolányi „hőemberéről”, Radnóti „szülőházáról”, képzőművészeti alkotásokról, Orosz János képeiről, Szervátius Jenő és Szervátius Tibor szobrairól, honiakról és külföldiekről, Eluard-ról, Jeszenyinnről, a népdalokról és a népballadákról, a népi kultúra és a modern világ kapcsolatáról, a „bartóki modellről”, a nyelvi és a képi kultúra különbözőségéről, ütközéseiről, Rózsa Sándor sírjáról, az anyanyelvről, a határokon túl élő magyarság sorsáról, a jó idegállapotról, egy cigánylányról, aki azt kéri, hogy ruhátlanul fényképezzék le, az autó szélvédő üvege mögött egy mozdulatról, gyermekkori emlékekről, apja hajdani puskájáról... Akár a téma, akár a terjedelem, akár a mondandó okán igazságtalanság lenne egyiket is, másikat is kiemelni a többi rovására. Mert szép az Illyés-portré, Veres Péter megközelítésének többször is nekirugaszkodik, nagyon szép, amit az anyanyelvről ír, miniatűr remeklés a kérdőjelekről szóló írás, alkotás!élektani szempontból is figyelemre méltó, amit a költői munkáról mond. Elemzése a megértés iskolái, lírai vallomások. Ha festőről szól, akkor sem a festészet szűk szakmai kérdései, hanem az alkotás egyetemes problémái izgatják. Legyen bármennyire kézzelfogható (pl. egy egér) írásának tárgya, amit hozzáfűz, mindig költészet és filozófia. Alig kever epikus elemet írásaiba. Önismeretet, etikai igényességet, gondolati tisztaságot szorgalmaz. Annak a nemzedéknek a tagja, amelynek ma is József Attila költészete az eszménye. Vállalja a makacs folytatást, a szerves kapcsolódást a múlthoz, a hagyományokhoz, a magyar irodalom századaihoz. Két írását mégis külön ki kell emelnünk. Az egyik az *Utazás, félálomban*: egy jugoszláviai utazás „rajza”, háttérben a háború emlékével, a modern szegénység nyomasztó terhével, a megkészettség gondolatával. A másik a kötetzáró nagy tanulmány, okos és tanulságos írás, a *Tenger és diólevél*: a „bartóki modell” fölismerésének eszme- és élettörténete, beszámoló a költőnek a népi kultúrával való találkozásáról, összekapcsolva az elmúlt két évtized magyar líratörténetével.

Milyen a tanulmányíró Csoóri módszere, gondolkodásának metódusa? Megközelítése alapvetően lírai: legtöbbször önmagából, napi tapasztalatából, megfigyeléséből, a szemléleti valóságból indul ki. Harminckilencedik születésnapja van, arcfotót készítenek róla — kezdi az egyik írást. „Két lány ment át a Margit-hidon, s mire a pesti oldalról Budára értek — kitavaszkodott” — így indítja egy másik írását. A harmadikhoz egy újsághír olvasása ad lökést. A negyedikben az éjszakai szoba csöndjét fölverő égérmocorgás indítja el gondolatait. A jelenséget aztán önmagával, emlékeivel szembesíti. Csak kinéz az ablaka előtt sudarasodó két jegenyefára, s már íródik is az emlékezés az otthoni jegenyékről. Ezen a ponton aztán az írás átlendül a gondolati asszociációk világába, játékosan szökdécsel, kérdőjelről kérdőjelre lép, néha bukfencet vet, kihívja a képtelenség, az abszurdítás lehetőségeit. A lírai elem azonban továbbra is jelen van az írásban, s ezáltal a szerző és a tárgy közt a megszokottnál kisebb a távolság. Csoóri hatásának titka: a személyesség beáramlása a tanulmányba, a prózába. A személyesség azonban nemcsak önéletrajziséget jelent, hanem a megközelítés mikéntjét is; az önéletrajzi elem itt a személyiség önkeresése, és nem pusztán tényfelidézésként van jelen. Bármennyire furcsán hangzik, írásainak legközelebbi műfaji párját a népballadákban véljük fölfedezni. A tanulmányokat a balladisztikus előadásmóddal rokonítja az időszerű témaválasztás (csaknem mindegyik mögött fölismerhető valamely személyes és konkrét impulzus), a koncentrált, nem részletező megközelítés, valamint a drámai dialógusra emlékeztető fölépítés (a kérdés-állítás, kérdés-állítás láncolatából álló forma). Kevés, s talán csak néhány korai írás az, amelyben a személyesség túlzottan rátelepszik a közlendőre, ahol nem érezni még az egyéniség hitelesítő pecsétjét, a magánközlést és a közérdekű mondandót egyensúlyban tartó erőt. (*Könyörgés agyonveretésért* — már a címben is van valami kihívó, túlzó; s amit az olvasó gondol az írás végére érve: bizony jobb lett volna, ha a költő engedi az elmarasztaló kritikát megírni, mint arról elmélkedni, hogy mi lett volna, ha a húszéves kritikus valóban megírja a bírálatot.)

Látásmódban, nyelvi kifejezésben Csoóri sokat tanult — maga is megvallja —

Németh Lászlótól, Illyéstől. Mára azonban kialakult már egyéni hangja, sajátos kifejezőmódja. Stílusának két legfontosabb alkotóeleme a tömör, aforisztikus, paradoxont kedvelő fogalmazás, valamint a metaforikus beszéd. Íme, néhány axiómája, tételmondata: „Aminek bizonytalan a stílusa, veszendő. Ami viszont mint stílus fölismerhető, dacol az idővel.” „S ha [...] fölvetődik a művészet értelmetlenségének a kérdése, a válság sose a művészet válsága, hanem az emberé.” „A műveltség első fokon önismeretet jelent.” Kedveli a gondolatot ál-ellentétbe feszítő megfogalmazást: „Ahhoz, hogy újjászülessünk, előbb el kell pusztítani önmagunkat.” „Aki tiszta akar maradni, annak ki kell üzennie magát a paradicsomból.” „Az igazi író otthona az otthontalanság.” „A létezés minden: önmaga és önmaga tagadása.” „Könnyű nekik — vallják a moralisták. Ami más oldalról nézve azt jelenti: nehéz a moralistáknak.” „Élni lehetetlen nélküle (ti. a csoda nélkül), mégis nélküle kell.” Csoóri stílusában nagyszerűen megfér egymással a racionális érvelés, a fogalmi pontosság és a képekben gazdag, metaforikus kifejezés. A tanulmányok nyelve helyenkint szinte ritmizálható nyelv. Rejtett zeneiségét főként a szinonimák és bővítmények hármas tagolása, a három-három tagból álló jelzők, határozók, igék bokra kelti. Vegyük ehhez a gondolat plasztikus, képszerű, hasonlatokban dúskáló megfogalmazását, s nem nehéz arra gondolni, hogy már-már átléptük a prózavers határát. Egyetlen mondatba így zsúfol két-három képet: „Mintha a vers lenne a világ egyetlen óvóhelye, amelyben átvészélheti a lélek a golyók és a gonoszság saskajárását.” Terjedelmes irodalomtörténeti elemzést pótolhat a metafora: „Madách jéghideg álmát, a Tragédiát, egyetlen gyertyaszál próbálja fölolvasztani: Ember, küzdj, és bízva bízzál!” Hogy helyenkint úgy érezzük, Szabó Dezső képekben bokrosodó nyelve kelt életre? Való igaz, a metaforáktól burjánzó nyelv néha elfödi a gondolatot, s a képek hínárjában elvész a szavakra bízott közlés. De legalább ennyi a képes beszéd hozadéka, nyeresége is. A metaforákkal „többet” mondhat el az író, mint a fogalmi nyelvvel, olyasmit is, amit a fogalmi nyelv s az ilyen-olyan szigor tilt elmondani.

Egy tüzetes szemnek nem volna nehéz az ötödfélszáz lapos könyvben ellentmondásokat fölfedezni. Ellentmondásokat a különböző időben keletkezett írásokban (kár, hogy a tanulmányok alatt nem jelzi évszám keletkezési idejüket), de ellentmondásokat néha egyetlen íráson belül is. Ezek az ellentmondások persze még mindig rokonszenvesebbek, mint ha átfedések, ismétlések, a gondolat üresjáratok fekeznék a közlést. Mert ezek az ellentmondások egyfelől tükrözik tizenöt év írói fejlődését, alakulását, változását, amit az író maga is érzékel, másfelől kifejezői Csoóri ellentétekben gondolkodó huszadik századi alkatának, vitakozásra, korábbi állításai visszavonására, cáfolatára, új tételek fölállítására kész, dialektikus szellemének. Egyébként is Csoóri nem tudományos elemzést, nem filozófiát, nem társadalomtudományt, nem irodalomtudományt ír, hanem a tanulmányírásban is szép-irodalmat művel. Mondottuk, az esszé Csoórinál nem pótszer, nem kiegészítője, nem előkészítője, hanem azonos költészetének. S ahogy a költő nem róható meg, mert gyűjteményes kötetében ugyanaz a könyvborító fogja össze két, különböző időben keletkezett, két különböző nőalakhoz írt, akár azonos intenzitású szerelmes-versét, itt sem cáfolják, hanem kiegészítik, magyarázzák, föltételezik egymást az író ellentmondásai.

Ezeket az ellentmondásokat azért se volna hasznos kipécézni, mert elfödnék talán azt a másik, fontosabb igényt: az író állításaival való szembenézés szükségét.

Hagyjuk most azokat az apró „elszólásokat”, amelyeket egy szkeptikusabb elme bizonyára naivitásnak nevezne. Például a holnapi összetartozás tudatának a reményét: kialakítani „egy külön tudatot”, „a hazaszeretet tegnapi fogalmát egy magasabb rendű érzéssel cserélve föl: a kapcsolatot kereső emberiség egyre korszerűbb s egyre megrendítőbb igényével”. Vagy azt a perspektívát, amely Európáról, Európa jövőjéről úgy elmélkedik, hogy nem vesz figyelembe néhány elemi gazdasági, politikai, sőt katonai realitást. Vagy az olyan részletkérdést, amely a magyar népballadák és a nemzeti történelem viszonyát érinti, s arról gondolkodtat el:

vajon a népballada nem olvaszt-e magába több egyetemes, európai anyagot, hogyszem egyetlen nemzet sorsával összekapcsolható volna?

Emeljünk ki inkább három olyan kérdést, amely Csoóri gondolatrendszerének szemmelláthatóan központi tétele, s több írásában visszatér.

Az első kérdés költészetfelfogását érinti. Csoóri a képteremtő, a metaforikus, a mitikus költészethez vonzódik. Sőt nemcsak vonzódik, hanem programszerűen a modern lírával azonosítja. „A modern vers, mint ahogy sokan megfogalmazták már, nem benyomások története — írja. — A költő nem megélt dolgokat közöl benne, hanem maga a vers lesz megélt történet. Még inkább tisztítva a gondolatot: „írás közben a költő nem ismerős — ellenkezőleg, ismeretlen és nyugtalanító titkokat mond el még magának. Nem emlékezni akar, hanem változni. Nem beszámolni, hanem számítani, jelen lenni. A költészet ezáltal nem egyszerűen csak a jelen idő műfaja, hanem maga a legteljesebb jelenlét.” Nem is volna ebben semmi kivetnivaló, ha Csoóri nem tenné kizárólagossá a jellemzést. Ebben a költészetfelfogásban ugyanis van valami tudatosan elképzelt, elgondolt. A költői kép, a mítosz nagyhatalmi szerepét hangsúlyozva maga is érzi elfogultságát, de kitér a vita elől, nem érvel, hanem lakonikusan kijelenti: „Én azonban vállalom ezt az elfogultságot.” Holott a modern lírának a Csoóri által jellemzett és pontosan diagnosztizált változata mellett nyilvánvalóan van más változata is. A modern költészetben nemcsak a képteremtő líra fér el, hanem az intellektuálisnak mondott líra is, a metaforikus vers mellett helye van a szóval, a mondattal, a különböző gondolatalakzatokkal ható költészetének is, s a mitikus költészet mellett lehetséges egy, a valósággal közvetlenebb kapcsolatot tartó költészet jelenléte is. S talán lehetőség van a kétféle költői látásmód vegyítésére, egy — jobb szó híján mondom — szintetikus költészet megteremtésére is. Magam, aki annak idején ugyancsak a modern költészet, a modern művészet eredményeinek meghonosításaért emelt szót és vállalta a harcot, ma már talán több tapasztalattal, több toleranciával sejtem: a modern vers nem egyetlen lehetőség megvalósulása, hanem a változatok sokféleségéből megszülető eredmény. Különös módon Csoóri is, aki honi hivatkozásaiban csak Nagy Lászlót, Juhász Ferencet említi, s véletlenül se írná le például Pilinszky, Vas, Kálnoky vagy Csorba nevét, a „gyakorlatban”, egy-egy írói portré elemzésében sok türelmet, igaz megértést, talán azt is mondhatnám, őszinte azonosulást és érzékenységet mutat a „sült-realista” Veres Péter, vagy a lírai realizmus olyan képviselői, mint Illyés Gyula vagy Jeszenyin iránt. Hozzátehetném ehhez — némi somolygással — azt is, hogy maga a költői prózát, tanulmányt író Csoóri is ott jobb, ott hitelesebb, ott meggyőzőbb, ahol nem a művészet elméleti kérdéseit bagozza, nem „ismeretlen és nyugtalanító titkokat mond el”, hanem ahol az élethez, a valósághoz közelít. Tárgyas és érzéketlen írásai mindig szuggesztívebbek, mint azok, amelyekben a költészet vagy a saját költészete kérdéseiről (például éppen a költői képről) elmélkedik. Csak két érzéketlen, célbataláló mondatát hadd idézzem! Tihanyban, a jegenyés úton egy motorkerékpáros férfit lát közeledni: „A nyeregben Illyés ült, melegítőben, akár egy öttusázó, ki csak az imént hagyta abba előző versenyszámát: a permetezést.” A másik mondat fájo háborús élményét rögzíti: „Láttam olyant (ti. halottat), akinek a kifűzött bakancsszija egy tyúk csipkedte abban a hiszemben, hogy gilisztát talált.” Tudom, messze vezetne a kérdés vizsgálata, meg kell elégednem a gondolat megpendítésével: Ki tudja, a költő, a versíró Csoóri Sándornak is nem az egyik lehetséges ellentmondása-e: tudatával, eszével a mítoszteremtő, a mítoszi elemekből és káprázatokból építkező vershez vonzódik, holott alkata, tehetségének természete a kézzelfogható valóság versbe emelésére indítja?

További két ellenvetésünkkel hamarabb végezhetünk.

Az egyik Csoóri racionalizmus-ellenességét érinti. A tanulmányíró lépten-nyomon fölismerhető gyanakvással emlegeti a rációt, a tudományt, a hűvös ész produktumait, s a ráció, a logika érvei helyett erkölcsi és mitikus, irracionális dolgokra, megérzésekre hivatkozik. Ám, ahogy a tudomány nem nélkülözheti a sejtelmet, az intuíciót, a megérzést, gyanítható, hogy a művészet sem akaszthatja szögre a

logika törvényeit. „Újabban minden logikánál jobban érdekel a kép” — írja Csoóri. De szembeállítható-e a kép a logikával? A logika nélküli képre nem azt mondjuk: képzavar? S Csoóri fennen hirdetett és vállalt metódusa, a dialektika törvényeinek a fölismerése nem a ráció műve? Múltányolva Csoóri idegenkedését a racionalizmus *egyeduralmától*, mégis csak azt kell mondani: a ráció, az oksági kapcsolat olyan, mint az atomerő. Nem önmagában és nem szükségképpen rossz. Emberszabású, humanizált megvalósulása ajándék, lámpás az ember életében; de kicsúszva a kormányzó morális fegyelem alól, nyüggé és zsarnoksággá válhat.

Másik ellenvetésünket a kötet nagyszabású tanulmánya, a *Tenger és diólevél* néhány passzusa táplálja. Csoóri eszménye a modernséget és a népköltészetet egymásba torkolltató költészet megvalósítása, népiség és szürrealizmus szintézisének a megteremtése. A kötet 399. lapjához érve jegyezzem föl: A modern költészetnek és a népköltészetnek ez az összekapcsolása, „azonosítása” túl közvetlennek, direktnek látszik; a népdal szürrealizmusa és a modern költészet szürrealizmusa más lehet eredetében is, eredményében is. Aztán rálapoztam a kötet 401. oldalára, s meghűlt bennem a vér. Egy idézetet találtam ott, egyik bírálójának a szövegét idézi Csoóri: „A szürrealizmus és a népdal hasonló szemléleti jegyei a lényeg tekintetében különböznek. Más alapon sarjadnak. Akármilyen szürreális jegyet fedez föl Csoóri a népdal fordulatosságában, az mindig *tapasztalatot* őriz, s ha logikáját keresi, azt a prehisztorikus világ lenyomataként értse, értelmezzel! Ami népköltészet, az mindig az empiriában gyökerezik, a közvetlenségből szökik föl. A szürrealizmust a közvetlenség szülte költői gyakorlatnak is, elméletnek is...” Sejtésemmel, megfigyelésemmel kísértetiesen egybevágunk a szavak, ez duzzaszthatná önérzetemet. A vitától mégis elvette a kedvemet, amit Csoóri az idézettel művelt, mert nem látszik túlzottan lojálisnak, hogy vitatársát megfosztja nevétől, pusztá monogrammá zsugorítja, érveit pedig „tanáros elmék fanyalgásává”, „bírói fölénnyé” minősíti. Pedig volna itt még tűnődni való, Csoóri inkább reményeitől (például a táncház-mozgalomhoz fűzött álmaitól), mint a tényektől tüzelve, úgy tetszik, a valóságosnál kedvezőbbben ítéli meg a népi kultúra lehetséges jövőjét. („Jó érzéssel állapíthatjuk meg, hogy százszor annyi népdalt tudunk, mint tíz év előtt” — írja.) Ma már talán ő is szkeptikusabban fogalmazna. Hiszen nem volt kor, amikor egy egész nép ennyire elvesztette volna a hangját, mint napjainkban. Nem énekelünk már sem a bor mellett lakodalomban, sem a templomban, sem az iskolában, sem a fölvonulásokon. A *Himnusz*t is leföljebb meghallgatjuk hanglemezzről, s feszül a mell (ha feszül) a nemzetközi futballmérkőzések előtt. Az okok vizsgálata más lapra tartozik, itt csak a jelenségre mutathatunk rá. Szép, szép a népművészet életképességében való hit, ma már azonban sokkal inkább átértékeléséről, fölszívódásáról, a hiány helyébe nyomuló esztétikai értékek vagy pótszerek, értéktelenségek természetéről kellene elmélkedni, mint konzerválásáról, modernség és népművészet, népiség és szürrealizmus egymásba olvaszthatóságáról.

Nem érzem indokoltnak az aggodalmat, hogy bírja-e Csoóri nyelvvel, képekkel, matefórával, eszmével és gondolattal a tanulmányírást. A szeme előtt elforduló világ ellátja megfigyelni és elmélkednivalóval, írói tehetsége pedig megadja hozzá a kifejezés pontosságát, szemléletességét, gazdagságát. Nem beszélve arról, hogy amit eddig írt, amit megteremtett, az írásaiból föltörő sugárzás, az is följegyzésre méltó teljesítmény, a kortárs magyar irodalom maradandó értéke. Csoóri, mint kortársai közül kevesen, ha vitatható — s talán itt kissé kinagyított formában tárgyalt — ellentmondásokkal is, legalább végiggondolt valamit. Eredeti módon, eredeti eredménnyel. Aggódnia, azt hiszem, nem a vitapartnerei és a meggyőződését alakító-formáló, csiszoló-tisztító ervek, hanem a kritikátlanul rajongó, a túlzó hívek miatt kell. Csoóri Sándor gyanús ellenfele a magatartását csoórisándorizmussá szegényítő szervilizmus. Csoóri Sándor igazi barátja a valóság köszöriüköve, a gondolatok szikrát vető súrlódása, sugárzása.

MINDENNAPI HALÁLOM

Élni vagy meghalni — ezek végletes, romantikus alternatívák; *végső* soron így állnak az ember előtt, de a végső sarkított-ság mégis viszonylag ritka helyzet. A halálról nem sokat tudunk, legerősebb ábrázolásából is hiányzik — elkerülhetetlenül — az a hitel, amivel minden más, ami átélhető — tehát élmény lehet — ábrázolható. Halálélmény nincs, felületes a szó, csak halálról való képzelet van. És persze van halálfélelem, haláltudat meg sok más ösztönös, érzelmi vagy belátáson alapuló reflex a megszűnésre nézve, melyeket átélhetünk még *innen*. Dehát mit kezdjünk azzal az életszakasszal, amiben — az orvostudomány jó- vagy rosszvoltából — egyre többen, egyre több időt töltenek, úton az *innen*ből az *oda* felé? Itt így élni és még nem meghalni-ra változik a képzet, a végső alternatívák közti sürgető-késleltető ambivalenciákkal teli folyamattá. Művészet ritkán terem ebben a közegben: kilazulnak az alkotó- és önfegyelem eresztékei. Lára meg kiváltképp ritkán, hisz alig van a mai ember számára viszolyogtatóbb a rémült szemekből *közvetlenül* rásütő élménynél, amit annál kevésbé kíván érteni, minél ismertebb és mindennapibb lesz.

Nem tartom véletlennek, hogy Zelk Zoltán az, akinek versei kórházi ágyról, „*meszelt égbolt*” alól, napi huszonöt órás álmatlanságból is szólnak; szólnak abból a megoszthatatlan magányból, amit öregség, betegség, szenvedés kerített köréje. Az ő napi „jelentéktelenségek” átéléséből táplálkozó ihlete adta az utóbbi húsz évben totális képét, kifejezését a hétköznapi emberség nagy dolgokat építő kisvilágának. A mindennapok élményeiben vált klasszikussá, ezeknek érzelmi és erkölcsi értékeit emelte a magas költészetbe érett, termő éveit idején. És egész — 50 évnyi — pályáján, mindig akkor vált otthonossá, autentikussá költői szava, mikor a köznapit létmozzanatokból merítette lírai aspirációit. A *Mindennapi halálom* versei pontosan abban a helyzetben villannak föl, amit a cím kegyetlenül kétértelmű szókapcsolata megjelöl: mindennapi — vagyis megszokott, egy a sok közül és napokra osztott, napon-ta újuló — halálközelségben. Itt nincsenek

álértékek és árfolyamváltozások; nincs szerep és alakítás. Az van, amit a költő-ember végső értékül felmutat. Az *élette humanizált létezés* látszik mindennél fontosabbnak mint előfeltétel, alap, amit emberi nekünkvalóvá, értékke nemesítenek tudatos és érzelmi életaktusok: emlékezés, részvét, megértés, hűség és mind között a legfontosabb, amit a többi is táplál, a költészet. A *vers* életaktusként tartalmas, megtartó erő, egyben teremtő teljesítése az eszmei feladatnak, amit a költő a múlttól kapott, vállalt és jelzésül hagy a jövőnek. Élethelyzet és vershelyzet itt tökéletesen fedik egymást, az *élet* és a *vers* ügyszólván szinonimák. Időben szinte ki sem fejezhető, rebbenésnyi tere van az életnek („*Este és éjszaka között, / mikor a másodperc tört része, s már / mélyebb sötétség lesz a mély sötétség*”), ami a legsötétebb sötétet tagadó életakarásban sűrűsödik:

*Csak akkor élek már, ha alszom
s ha lenyelem az altatót,
mégis ezt mormolom:
Add meg nekem mindennapi
halálomat — — — (Még így is)*

és vers formájában lép elő. Abban, ahogy Zelk Zoltán most verselő tevékenységét finom hangsúlyokkal minősíti, jól felismerhetjük korábbi költői önszemléletének jellemző, bonyolult ironiáját, magát megcélzó fricskáit együtt a mindennapi szenvedések közt bukdácsoló ember felszeg fölemelkedésével. Most nem találunk lírai képmást (amilyen volt a clown, a bohóc), de verseit és versírását most is erősen kettős minősítéssel látja el.

.....
*hátra már nincs egyéb,
csak meg kell írni a világot
legnagyobb költeményét — — —*

mondja el programként (*Csak annyi még*) nyíltan ironizálva naiv ambíciójú önmagán, és bujkálón igazi vágyáról vallva mégis. Hiszen költőnek mindig a legnagyobb verset kell megírnia, de soha annyira, mint amikor a vers már mindig utolsó lehet. A magára és versére irányuló kettős minősítést egy ismétlődő motívum nyomán találjuk talán még karakteresebben. A *Magam vidító* szerint

*hát magam fölvidítani
írok csacsogó verseket,
s hiába, hogy magamnak írom,
mert megállani mégse bírom,
hogy néhányat ablakba ne tegyek.*

A „csacsogó” jelzővel megmosolyogja műveit, a „megállani mégse bírom”-mal jámborka hiúságát, s az ablakba tett művek valami reszkető betűs, szegényes magánhirdetés szívszorító képzetét ébresztik. De egy másik versben az ablakba tett jel motívuma ismét megjelenik (*Kint és bent*) túlnőve már életidőn, -teren, egyemberi jelentéssel:

*En gyűjtök villanyt a szobában,
adjon izzó jelt ablakom,
én jövők zúzmara-ruhában,
én jövők, haza nem találva,
a néma téli utakon.*

Idő és tér a végtelenbe tágul, vele az „én” is; örök hívást lobog a lámpa, időtlen utakra világít metafizikus hazátkeresések elé. A költő, ki bent gyűjtja, adja a jelet — egy másik világ kintjéről figyelni is: valahogy összeér egy transzcendens kép tágasságában az alkotó, jelen való ember s a tévedező, jelek után induló majdani, egykori, mindenkori. — Zelk most is megtalálja a módját, hogy költői énjének felnevelése nélkül, sőt esendőségét kitarva is, mintegy objektív értékében emelje fel a vers küldetését. Megvalósítja és hitelesíti, amit nagy mesterétől tanult: „(A vers mindennél fontosabb, / mondta egy fiatal költőnek, / már halálraitól is / Babits Mihály)”.

A vers így soha nem öncél, mint önmagáért való szépség szóba sem jöhet. Annak foglalatja azonban, ami egy küzdelmes életben tiszta, humánus értéként kikristályosodott, és amit az új, jelen élet-helyzet visszaigazol. Az emlékezés csöndes hűsége és igazságtévesei, a köznapi sorsok titkainak fölfejtése (az *Éjszakába zárva* valódi remeklés), elődök és volt pályatársak idézése a méltó és való értékelés halk ütköztetésével, észre alig vett fontosságuk szerint — ezek korábbi költészetének alaptémáit, tendenciáit folytatják. Új érzelmi-erkölcsi értékek is kitorrnak azonban az adott helyzetben; a kiszolgáltatott szenvedés részvétet sóvárgó és elutasító egyidejű gesztusából például (*Mert nem lehet!*) a kegyes önbecsapásokon felülkerekedő, szelíd megértés („Ne csapjuk be magunk, / vagyunk most már akik vagyunk: (...) két összeüvöltő bánat”) az elfogadó hála harmóniáját csendíti ki: „Hozod a költemény levét, / és nem tudom majd melyikünk nevét / kell a vers alá írnom?” Az *Este és éjszaka közötti*

tájon és időben átéli az élet csak itt lehetséges élményeit: a vakokét, akik befelé látva birtokolják a világnak, az útnak egy másik felét; aztán az ágon — ég-föld között — alvó madarakét, melyek egyedül ismerik a felrebbenés előtti, „szinténincs-is-moccanás” szendergő-éber pillanatát. A madarakban tárgyiasul a költői élmény alanya — abban a pillanatban ugyanis „kiszíneződnek álmaik!” — és nem nehéz itt ráismernünk a *Micsoda madár* régebbi, átpoetizált lírai képmásának megújulására.

Zelk Zoltán új versei szorosan folytatják nagymúltú költészetét, nem ismétli magát, apró csodákat fűz életművéhez, miről őt esztendeje igen találóan írta Szilágyi Ákos: „Az életmű kész: hozzátenni még lehet, elvenni belőle — többé nem.” A *Mindennapi halálom* érvényes hozzá-tétel. És hozzátesz az élet riasztó szakaszának megértő ismeretéhez is.

BÉCSY ÁGNES

Csűrös Miklós:

FODOR ANDRÁS

Kiválóan pallérozott irodalomtörténész bemutatás Csűrös Miklós Fodor Andrásról, költészetéről írott kismonográfiája. Tökéletes tárgyismerettel és áttekinthetőséggel ismerteti kedves költőjét. Életrajzából csak a versekben tárgyiasult élményhatásokra utal, a megnevezett ihletőkre, de igen aprólékos, minuciózus módon veszi számba a költői mű alakulását, tényeit, a műfordítói és esszéírói tevékenység tekintélyes anyagát. Többször idézi Fodor nyilatkozatait — akár versen kívül, akár versben tette —, melyek jellegzetes érdeklődését, költői és művészeti irányultságát fogalmazzák, és igen rokonszenves tartalmúak a lírai pöf-feszkedés és keresettség változó, ám nem múló divatjai közepette. A szerző megállapítja róla, hogy „racionalista és moralista alkata”, a „társak igaza között futár”-szerepét vállaló mértékletessége, melyet szimpátiával értékel, egyre határozottabban érvényesül költészetében; ő maga ennek nemcsak értő és megértető közvetítő-jévé, csöppet prókátorává is válik. Ameny-

nyiben lehet indulatról beszélni személytelenné desztillált előadásmódjában, az arra irányul, hogy ennek a racionalista, moralizáló költészetnek az igazát és esztétikai teljesértékűségét — a korai idillvonzalmaktól a „keserűvé” gazdagult” dezillúzióig minden időben — sok-sok pointillista adattal, megjegyzéssel támassza alá, illetve — jóval kisebb mennyiségben — az értetlen vagy nem kellően lelkes kritikusok kifogásait elvesse, és csak a pozitív hangokkal értsen egyet. Ha egy-egy méltatótól, pl. Vas Istvántól, ilyen és olyan megjegyzést is talál, csak a pártolót, megerősítőt méltányolja. — Könyvének menetét a kronológia határozza meg, ennek fonálára fűzi föl adatsokaságát, finomra cizellált, elemző utalásait, a költői témaegységek meg a tematikus, viszonyulási, formanyelvi fordulatok tudós nyelvre átírt tömörítéseit, nem túl bő idézetanyaggal. Teljes, nagy műelemzéssel még a meghatározó, markáns alkotások ismeretében is ritkán találkozunk, ám sok mű említésével, soknak egy-egy megállapítást illusztráló interpretálásával sűrűn. A műfordítások és esszék bemutatása időrend szerint kerül a költői mű áttekintésébe, de a kapcsolódási pontok, kölcsönhatások érzékeny megfigyelésével. — A tanulmányíró módszerét képzőművészeti analógiával jellemezve: a rajzos technika részletgazdag aprólékosságával ábrázolja tárgyát, ami meghezsozza a maga értékeit és veszélyeit. Ha módszerébe sikerült volna arányosan belevegyítenie az életmű tömbjeinek összefoglalóan jellemző technikáját, még annyi fenntartásunk, hiányérzetünk sem maradna könyve nyomán, amennyi így. A minden említetét kibányászó filológiai apparátusa és egységbe csiszoló felkészültsége, rutinja őszinte elismerésre indít; az élő pályatársról nyújtott kép azonban hiján marad a költőegyeniséget közelítő, életgazdag, beszédes személyiségvonásoknak, melyek nem a privát emberről, hanem az önmagát műveibe átvetítő alkotóról adnának portrét. Korántsem csak Csűröst jellemzi a „tudósságnak” az a fajta túlgerjesztése, ami hol-ra és miben-re nem tekintve, akaratlanul a tárgy elé lépteti önmagát. (A tudományt és tudományosságot oly igen tiszttelem, hogy pl. a természetes lazaságú, szubjektivebb, líraibb hitelű esszé nem is szoktam azonosítani a tudós tanulmánnyal, pedig ez közkeletű gyakorlat. Nem hiszem, hogy jót tesz a tu-

dománynak, ha esszéként akar érdekessé válni.) Az irodalomtudomány azon területén azonban, ahová a KORTÁRSAINK-sorozat tartozik, kissé zavarja a célt és rendeltetést az eleven közelítést megszürcítő „feldolgozó” eljárás.

A sorozat kötetei eddig jóval kisebb számban a nemrég vagy napjainkban elhunyt, jóval nagyobb számban élő, a megjelenéskor is kortársi, jeles alkotókról adtak pályaképet. Az utóbbiakról író monográfusok egy része érezhetően az ismertető-leíró módszer dominanciájára törekedett, jól tudva, hogy az élőkről adott értékelés, helykijelölés mindig viszonylagos érvényű. (A nemrég elhunytakról írott tanulmányok értékelő tendenciája feltűnően megbízhatóbb — ez is mutat valamit.) A határozott irodalomtörténeti igényű „elhelyezésnél” visszafogottabb értékelést — ami nem zárja ki az értő elemzést, karakterizálást — ugyanazért vélem célszerűbbnek, amiért hasznosnak tartom, hogy a tanulmányok ihletője rendszerint személyes barátság, tanítványi vagy eszmétársi érzület. Ez a sorozat ugyanis nem egy majdani irodalomtörténeti megmértetést elővételez, hanem ahhoz rögzít nélkülözhetetlen adalékokat. Személyes közvetlenségűeket, melyek nem (csak) az elfogultság árnyalatával, hanem az élő alkotószemélyiség puszta adatokból rekonstruálhatatlan, eleven tényeivel szolgálják a „témául vett” író maradandóságát.

Csűrös Miklós interpretációjából úgy tűnik, hogy Fodor András bejárta nemzedékének (és általánosabban: sok-sok nemzedéknek) megszokott útját: a fiatalori remények, várakozások eleinte a külvilág érto támogatásával találkoztak (idilli hurokat ajzva), majd süket ellenállásokon hullottak szét (válságot támasztva), aztán egy fanyarabb életismerettel vértetzetten feszült neki újra feladatainak („nyolcórás mindennapi elfoglaltságot... vállaló nehéz döntés után”), egy már tudatosan választott értéktartományban keres, talál, miközben élményhorizontja szélesül, sorsa és szemlélete ars poeticává fonódik össze, amit keserű kiábrándulások, csalattatások, veszteségek tépáznak és egyre szikárabbá egyesítenek. A költői út merőben egyéni árnyalatai közül két barátság determináns szerepéről olvashatunk (Colin Masonnel és Fülep Lajossal), de inkább csak mint élet-tényről, inspirációjuk rejtettebb szerepe

nem tisztázódik várhatóan. Fodor zenei érzékenységét — részben Mason hatása — említi persze, de ebben az egyik vezércsillag, Bartók sem kisebb arányban részes. A versek „zeneisége”, „zenei kompozíciója” gyakori megállapítás, bizonyításával ritkán szolgál a szerző. Az esszéista Fodor zeneértése — jól idézhető fogalmi fejtegetései beiktatásával — meggyőzően igazolódik. Ha már a gyakran hivatkozott, nagy példaként tartunk: József Attila szerepel legsűrűbben; néha csak valamelyes tematikus vagy szóhasználati közelség okán, de máskor az eszmei, életérzésbeli rokonság szépen kibontott érintkezésében. — A Fodor-líra több részelemzésből, jellemzésből is kialakuló modelljét, ami a lényegi tendenciákat emeli ki, így jelzi Csűrös Miklós: „... a konkrétumokban gondolkodás, a törvénynek szigorúan körülhatárolt, egyedi esetben való megragadása. Egy éles emlékkép és a beléje szőtt, tőle elválaszthatatlan reflexív értelmezés...” (Az emlék korábban más funkcióval is szerepel, ám akkor is — akár a tárgyi konkrétumok — reflexiók indítékául szolgál.) A reflexiós versépítést, versmenetet több esetben azzal a hozzátétellel kíséri a szerző, hogy „Filozófikus vagy gondolati vers”-nek (46. o.), „átgondolt filozófiai programra” épülnek (198. o.) minősíti; kicsit könnyen adományozza a gondolati-morális meditációk minden fajtájának a „filozófikus” jelzőt. Jórészt esztétikai értékelés gyanánt. A kategóriák homálya azért is előnytelen, mert a költő egyéniségének, alkotásának átvilágító ábrázolásától von el egy nagyon karakterisztikus vonást (áttevé valami elvont, rendszeralkotó elméletiség szférájába), a *nem* filozófiai, hanem erkölcsi idealizmus tényét. Fodor költői sorsában ennek kardinális szerepe van; nem azonos a feltétlen tisztességigény elsőrendűen önirányító magatartásával, noha azt is magában foglalja, de várakozást, igényeket, értékelési módokat is. Mint alkati vonás dehogyis „bűn” (utalva Rónay Györgyre), ám igen alapvető, lényegét érintő magyarázat. A „fájvirág”-líra egyénítő értelmezése nagyon kívánná e személyiségvonás tágabb elemzését, ezen túl a költői tipikusság megvilágítása szintén: az erkölcsi idealizmus ugyanis több alkati vonásnál, a költői objektívációban önmagán túlmutató, összetett jellegű, aktuálisan gyakori magatartás és értékelés jelente-

zik, ami pl. erősen színezi napjaink ún. közérzet-térképét. Csűrös Miklós Fodorra nézve konkretizálja is mint élményalapot, egyidejűleg valami fogalmi rendszer felé csúsztatja. Olyan lehetőséget hagy ki ezáltal, amit tulajdonképpen helyesen észrevett és — némileg távolról — bemért; explicité nem tette. Akadályozhat benne a distanciákra nagyon ügyelő, fiatal tudós csöppet modoros tartózkodása, ami stílusát, előadásmódját átfogóan is jellemzi.

Minden költő kortársunk, amikor helyetünk szől; ennyiben a sorstársunk, és — talán — ennyiben költő. Amit Csűrös Miklós monográfiája Fodor Andrásról — ha néha kissé hátréből is — elmond, feltétlenül elég és jó ahhoz, hogy őt ilyennek lássuk, ilyennek tartsuk.

FUTAKY HAJNA

Tüskés Tibor:

TESTVÉRMŰZSÁK

A régi görögök kiszámíthatatlan, csalfa, bűbajos égi tüneményeknek tekintették a műzsáikat, akik csak játszadoztak a földiekkel és kacérkodtak velük. Egymással is, jó testvérekhez illően, többnyire inkább civódtak, veszekedtek, mintsem szép komolyan együttműködtek volna. Még a foglalkozása — vagy mondjam tán, hogy hivatása? — szerint oly komoly Uraneia is habókos teremtes lehetett, egyébként miként férhettek volna meg munkakörében egyforma súllyal komoly csillagászati elméletek s elképesztő csillagmesék, nem kicsiny gondot okozva modern filológusoknak és tudománytörténészeknek, úgyhogy tan a jó öreg Franz Boll volt az utolsó, aki egyazon lélek alkotásának fogadta el mind a kettőt. Azóta aztán gondosan széjjelválasztják minden műzsában a könnyűt és a komolyt. Pedig a műzsák komollyá és ezzel együtt könnyűvé fajulása meglehetősen későn, a hellenisztikus Alexandriában kezdődött, s a legkonokabban hellenisztikus birodalomban, a komor Rómában folytatódott. A komoly fajsúlyú műzsákat azután a neoklasszicizmus és a nyomában kibontakozó tizenkilencedik századi pedagógia intézményesítette, s ebben a tiszteletreméltó intézményesített formában örököltük őket

mi. Ezek a mai műzsák már rendesen szakosítottak, de jó szakemberekként mindig készek a kooperációra, ha olykor némi „kétkultúrás” lelkiismeretfurdalásokkal is. Más kérdés, hogy ez az együttműködés többnyire meglehetősen formális; egyébként melyik együttműködés nem az? A gótikus katedrálisok ezerszer megcsodált egysége sem annak köszönhető, hogy „szobrász” és „építész” tökéletes harmóniában dolgozott együtt létrehozásukon, hanem annak, hogy se szobrász, se építész nem nyúlt hozzájuk, hanem csak kőfaragók. Kőfaragó mesterek, akik egy új, egységes, egyedülálló, lenyűgöző műfajt teremtettek hitből és kőből: a gótikus katedrális. A legsúlyosabb és legmegfoghatóbbá formálható anyaggal fejezték ki azt, ami az emberben a legmegfoghatatlanabb. Egyébként ugyanígy merőben új műfajt teremtettek a görögök, amikor — milyen szépen megírta Fülep Lajos — fölfedezték az alak megmozdításával a szobrászatot, vagy századunk fizikusai, amikor fölfedezték a diszkrét állapotok mechanikájában az atomfizikát. Vagy Bartók, de a maga konzervatívabb módján Kodály is, amikor a népdal arkhazmusában fölfedezte a modern zene lüktetését. Vagy Picasso, amikor az arkhaiskus, az egzotikus, az extatikus és a mindennapi torz pokoli szintézisével megteremtette a huszadik század új szépségideálját. Vagy Kassák, amikor érzelmessége lágy ábrándjait kemény geometrikus ábrákra feszítette. Mindig, minden valamirevaló művész vagy tudós új műfajt teremtett, új orientációt nyitott, mert a művészet és a tudomány lényege a fölfedezés. Tudták jól a régi görögök, hogy miért képzelik csalfának, bűbajosnak, kiszámíthatatlannak műzsáikat. A mai műzsa-centrikus művészetpedagógiánkból azonban éppen ez az esszenciális kiszámíthatatlanság maradt ki. S ezen nem lehet a műzsák testvériesítésével segíteni.

Tüskés Tibor könyve ennek a római értelemben klasszikus művészetpedagógiának tán legügyesebb summázása, a Minerva Nagy Képesenciklopédia „A művészetek” kötetének rangos folytatása és méltó megfelelője. Ő is a hat „alpművészet” és a hetedik — a film — „egyéniségéből”, termékeny kölcsönhatások tömegét lehetővé tevő elkülönüléséből indul ki, s a kölcsönhatások lehetőségének végső okát úgyszintén a művészetek modern „üzenet”-elméle-

tében találja meg. A könyvben, bár néhány példa ürügyén kiter tudomány és művészetek egy-egy alkotóban (Leonardo, Goethe, Schweitzer) észlelhető „kapcsolódására”, a hangsúly az „alpművészetek” különféle kombinálódásait kíséri, akár egyazon művészen kombinálódnak — a klasszikus példa Michelangelo —, akár különböző művészetek képviselői társulnak közös alkotásra — mint Gyagilev, Picasso, Stravinszkij, Cocteau az orosz balettben —, akár egyazon család tagjaira oszlanak el, mint Ferenczyéknél. Targyalja továbbá Tüskés a kölcsönhatások szubtilisebb formáit, amikor inkább csak a téma, sőt tán csak az „ihlet” származik valamilyen más művészetből, például mint a megzenésített vers, az illusztráció, vagy a novellából-regényből készült film esetében. A könyv tán legérdekesebb fejezete épp egy ilyen példa: Mándy Iván Csutak-regényének filmre-fordítása, de a példából megérthető Mándy és a film viszonya általában. Erről a fejezetről csakugyan elmondható az, amit Mándyról írt Tüskés-idézte kritikusa: „Az író nem magyaráz, nem értelmez, nem elemmez; csak lát, fölvesz és levetít.”

Egyébként azonban Tüskés tanár úr többnyire magyaráz, értelmez és elemez. Megtalálunk itt a középiskolai oktatásunkban joggal népszerű Tüskés-féle verselemzések-ből jónéhányat, de a szerző elemzőkészsége a verseken túl kiterjed képekre, szobrokra, zenére, beszédre, könyvművészetre, táncra, színházra sőt a bábjátásra is. Különben épp a bábjátékról szóló fejezet jó példa rá, hogy az elemzés történeti adatokkal és eredeti idézetekkel oldva mennyire élő is lehet, nemcsak eleven. S talán az eleven elemzésekkel és okos értelmezésekkel teli tánc-fejezet szolgálhatna ellenpélda gyanánt. Talán. Vagy inkább mégis a nagy Goethe egyetemességét magyarázó fejezet. Mindenesetre Goethe természettudományos elképzelései csakis a kor eszmeáramlataitól és mentalitástörténetétől függetlenül elemelve látszhatnak zseniális meglátásoknak; történeti adatok s korabeli idézetek tükrében azonban kiderülne róluk, hogy régi tudományos közhiedelmek, tévedések és előítéletek visszhangjai, persze a mester rendkívüli meggyőzőerejével tetszetőssé és elfogadhatóvá fogalmazva. Vagy talán szépirodalmi műveiben is ilyesmiről volna szó? De Goethe, akárcsak Leonardo, Michelangelo,

Molière, iskolai tananyag; közeledjünk kel-
lő tisztelettel hozzájuk. Tüskés azonban így
is ért hozzá, hogy a tananyagon túl kibont-
sa Leonardóból az univerzumi uomo uni-
versale, Michelangelóból az elérhetetlen
tökéletességre vágyó egyetemes művész,
Molière-ből a színjátszás, Goethéből a „Ge-
samtkunst“, azaz a mindent művészetté át-
tevő ember ideáját és ideálját. Az univer-
zumban élő reneszánsz embertől a maga
köré művészettel és mesterséggel világot
teremtő XIX. századi polgárig így a felvil-
lantott részletekből kirajzolódik valamiféle
kultúra-történeti háttér, a klasszikus euró-
pai művészet mozgásterét. Ezt szűkíti és
korlátozza azután, miközben azt képze-
li magáról, hogy felrobbantja, Gyagilev, Pi-
casso, Stravinszkij forradalma. Az ő bará-
tságuk fegyverbarátság volt: új mederbe
kényszerítették az európai művészetet. En-
nek a művészetbarátságnak az elbeszélése
a könyv centrális fejezete, de nem annyira
a műsák testvérisége miatt, hanem
mert kitűnően érzékelteti a huszadik száza-
di „avantgarde“ művészet eszmevilágát. S
egyben példa rá, hogy egyszerű elbeszé-
léssel, akár jelentéktelennek látszó anekdo-
tákkal milyen jól jellemezhetők bonyolult
művészeti jelenségek és mozgalmak. Lehet-
séges, hogy csak így jellemezhetők jól?
De térjünk vissza az elemzésekre és értel-
mezésekre.

A *Testvérműsák* legerősebben értelme-
zett fejezete, „A gyógyító zene“, Albert
Schweitzer életművét magyarázza. Okosan,
szépen, érthetően, értelmesen magyarázza,
de ebben a magyarázatban, mely végül a
zene s az építészeti rokonításában jut
csúcsra, valahogyan éppen a schweitzeri
életmű lényege vész el. Hiszen Schweitzer
nem teoretikusul, tudósul, zenészul vagy
orvosul volt igazán nagy, hanem emberül:
egy kegyetlen és vigasztalan korban quijo-
tei makacssággal és leleményességgel őriz-
te az európai kultúra legnemesebb hagyó-
mányát, az emberséget. Tudja ezt persze
jól Tüskés, és a Schweitzer-esszé indításá-
ban egy kis anekdota elbeszéléssel reme-
kül exponálja is, csak aztán — mai élvo-
naltbeli esszéíróink szokása szerint —
reánó az elbeszélésre az elemzés, értelme-
zés és magyarázat, s Bach, Goethe és az
oszloprendek harmóniái alól már nem igen
lát ki többé az olvasó. Régi bölcsesség,
hogy a magyarázat és értelmezés egy pon-
ton túl nemhogy segítené, inkább akadá-

lyozza a megértést. Értelmezésekkel és
magyarázatokkal túlsúlyolt tankönyveink s
ifjúsági irodalmunk mellett tán éppen ezért
annyira üdítőek Tüskés Tibor és Varga
Domokos tiszta leírásai és elbeszélései.
Persze tudom, hogy analizisek, értelmezé-
sek és magyarázatok olyan nagy divatjá-
nak idején mint napjainkban, nehéz volna
és nem is lehet tartózkodni tőlük. De ho-
gyan lehet megtalálni azt a pontot, azt a
határt, amin innen kell maradni ahhoz,
hogy magyarázatunk még ne zavarja a
megértést? Pedagógiánk, s tán egész ne-
velésügyünk egyik kulcskérdése ez. És
Tüskés Tibor ebben a szép könyvében is
mutatott jó néhány példát a megoldásra. A
képek és illusztrációk izléses és szakértő
válogatásával, ügyes jellemzésekkel, találó
leírásokkal, adatokban gazdag elbeszélések-
kel. S hogy jelen recenzens a könyv okos
értelmezéseivel és testvérműsák esztétiká-
jával nem tud mit kezdeni, azt nyilván sa-
ját értelmezései és elfogultságai magyaráz-
zák, s makacs és divatjamúlt ragaszkodása
a horatiusi kaptafa-elvhez: az ember igye-
kezzék megismerni képessége természetét,
s ragaszkodni hozzá. Persze ahogy és
amennyire lehet, illetve hagyják. (Móra,
1979.)

VEKERDI LÁSZLÓ

Dobozy Imre:

HATALOM NÉLKÜL

A háború befejezését követő hónapok-
ban, az úgynevezett koalíciós idők kezde-
tén játszódik Dobozy Imre új regényének
cselekménye. Különös periódusa ez a ma-
gyár történelemnek, a múlt még túlságo-
san közelinek tűnik, a jövő körvonalai pe-
dig éppenhogy kibontakozóban vannak.
Átmeneti korszak, melyben a társadalom
belső mozgását kísérő feszültségek szinte
elemi erővel jelentkeznek, s ezek a feszül-
tségek elkerülhetetlenül kihatnak az egyes
emberi sorsokra. Ábrázolásában nagyszerű
írói lehetőségek jelennek, Dobozy Imre —
akit egyébként is vonz ez a korszak saját
ellentmondásaival — bizonyára ezért
tér vissza ismét a 45-ös esztendő esemé-
nyeire.

A *Hatalom nélkül* című regényben azon-

ban többre is vállalkozik, mint az akkori magyar társadalomban zajló változások bemutatására. Az azóta eltelt évtizedek történelmi tapasztalataiból leszűrt tanulságok ismeretében magyarázatot keres azokra a jelenségekre, melyek a fejlődés útját a későbbiekben ilyen vagy olyan előjellel befolyásolták. De fontos mondanivalót rejtett ez a könyv napjaink számára is, amennyiben az ábrázolt hősök, élethelyzetek magatartását, illetve törvényszerűségeit általános érvényességükben vizsgáljuk. Többek között azt, hogy a hatalom erkölcsös gyakorlása csak a tömegekkel szoros együttműködve valósulhat meg, hogy a közösség érdekének figyelembevétele minden szabály merev betartásánál előrevalóbb. Természetesen ez korántsem megy simán, az író éppen a bonyolult társadalmi közegben elérhető morális emberi magatartás lehetőségeit keresi, mindenekelőtt a főhős, Czobor Lukács egyéniségének, tetteinek sokoldalú ábrázolásával.

Dobozy életrajzából és korábbi műveiből tudjuk, hogy a szovjet csapatok oldalán részt vett a felszabadító harcokban, később pedig mint járási párttitkár tevékenykedett az új élet megindításában, szervezésében. Ezek az életrajzi elemek jelen vannak a regényben is, a Hatalom nélkül mégis jóval több, mint a szubjektív élmények pusztá feldolgozása. A többletet elsősorban Czobor Lukács alakjának megformálásában érezzük. Czobor magában hordozza a kor egy sajátos embertípusának szinte valamennyi jellemvonását.

A háború után újjáéledő, egy merőben más társadalmi berendezkedést próbálgató országnak tevékeny, tettekre kész emberekre volt szüksége. Czobor ezek közé az emberek közé tartozik. Állandó cselekvésvágy hajtja. Mindenütt ott van, ahol fontos dolgok történnek, ahol emberi sorsok dőlnek el, s ha kell, keményen harcol, nemegyszer az életét is kockára teszi. Mint a kommunista párt járási titkára számos esetben latba vethetné a tekintélyét, élhetne a kezében levő hatalommal, helyette azonban inkább lelkiismerete parancsára hallgat, józan belátása szerint cselekszik. Egyhelyütt így fogalmazza meg ennek a magatartásnak a lényegét: „... én úgy szeretek egy feladatot elkezdeni, ha a pártfegyelem meg a lelkiismeret nem felel egymással bennem”. Ez az alaptulajdonsága sokak szemében rokonszenvéssé

teszi, másokkal viszont gyakran ellentétbe állítja. Főként azokkal, akik a megvalósítás gyakorlatában bizonyos írott és íratlan szabályok betartásához mereven ragaszkodnak. Jól érzékelteti ezt a regényben a zománcgyáriak ügye. Czobor tisztában van vele, hogy egy kétes kimenetelű feladatot teljesítésére vállalkozik, ám a munkások érdekét tartja szem előtt, akik ingyen is hajlandók a tulajdonos lebombázott gyárat rendbehozni, csak hogy dolgozhassanak. A közbenjárás során kellemetlen helyzetbe keveredik, szándéka ellenére, ez mégis elégendő egyeseknek, hogy súlyosan megbélyegezzék. Czobort csak rendíthetetlen ügy-szeretete menti meg a válságtól.

Mint elsősorban gyakorlati ember, azt is tudja, hogy a tömegek megnyerése nem a hangzatos ígéreteken múlik. Rendkívüli jelentősége van annak, ha például olyan apró gondokban segít, mint negyvenegy pár bakancs megszerzése az aratóknak. Sőt azt sem tartja vezetőhöz méltatlannak, hogy kaszával a kezében beáll a többiek közé rendet vágni. Elképzeléseiben egy olyan vezető él, aki mindig és mindenkor érzi az emberck közelségét, bizalmát, aki nem feleltük intézkedik, hanem velük együtt igyekszik megoldani a feladatok nehezét. A későbbi években, a hatalom eldőlése után pontosan az effajta vezetőtipusok száma fogyatkozott meg, így válhatott általánossá az önkényes parancsolgatás.

Czobor lényétől idegen a legkisebb igazságtalanság elfogadása, vagy akár megbocsátása. Fontos, s eleddig szinte egyedülálló őszinteséggel megírt epizód irodalmunkban a regénynek az a fejezete, melyben a Pest környéki svábok kitelepítéséről esik szó. A rendelkezés értelmében azokat kell kitelepíteni, akik valamilyen formában együttműködtek a németekkel. A tehetősebbek azonban pénzzel kiváltják magukat, s helyettük ártatlanokat zsúfolnak a Németország felé induló vagonokba. Czobor, amikor tudomást szerez ezekről az aljasságokról, időt s fáradságot nem kímélve, személyesen intézkedik. Nemcsak politikai szempontból lényeges itt a „törvényesség” helyreállítása, de legalább annyira az emberi lelkiismeret tisztaságának megőrzése érdekében is.

A regény sodró erejű cselekménye nagyrészt Czobor alakja köré tömörül, így a mellékszereplők kidolgozásával kevesebbet törődik az író. Egyik-másik arc, jellem

— mint például a megyei vezető Lászlóé, a már most dogmatikusan gondolkodó Gasté, vagy a Blum gyárosé — mégis időtállóan megragad emlékezetünkben. Megmaradnak a névtelen hősök, akik a politikai vitáktól, küzdelmektől távol a kezük munkájával segítik talpra állítani a romokban heverő országot.

A kor folytonosan zajló, egymást követő cseményei alig engednek Czobornak időt magánélete rendezésére. Életéből kirekesztődik a harmóniát ígérő szerelem, viszonya Blankával — a lány származása és neveltetése miatt — többnyire veszekedésekben merül ki. A közélet teljes embert kíván, s Czobor ennek maradéktalanul cleget is tesz. A magánember és közember életvitele közötti természetes egyensúly megteremtésének elmaradása mégis hiányérzetet kelt bennünk. Bizonyára azért, mert napjaink már jóval több lehetőséget kínál a feloldásra. (*Szépirodalmi Könyvkiadó, 1979.*)

KOVÁCS SÁNDOR

Csányi László:

SZEKSZÁRDI NAPLÓ

A rejtély megoldása ezúttal is elmaradt. Még a mibenléte sem tisztázódott előttem teljesen. Pedig valami ilyesmire számítottam, amikor reménykedve kézbevettem Csányi László Szekszárdi napló című könyvét. A rejtélyről a szerző úgyes a „csodára” terelte a figyelmemet, a jelenlét, itt-lét csodájára, a heideggeri rejtélyes Daseinre, aminek a rejtélye nem egészen azonos az én kíváncsiságom tárgyával. Arra voltam kíváncsi eredetileg, hogy ez az olvasói mivoltomnak régóta ismerős író — nem egészen kétszáz oldalas könyvében — miféle magyarázatot tud adni arra, miért csak ilyen kevés írását őrizhetem könyvespolcomon, miért ilyen sovány ez az életmű, amit eddigi benyomásaim alapján csaknem minden ízében életképesnek tekintettem, tekintek. Ráadásul: ez a lassúdon bontakozó életmű olyan valóság-övezetéről tudósíthatna bennünket, amelyek jelenéről ez ideig enyhén szólva gyérek az ismereteink. A kisvárosok világa volna ez, a kisebb településeké, azé, amit eléggé el

nem ítéltető intellektuális nagyvonalúsággal — tekintet nélkül belső tagoltságára — gyűjtőnéven „vidéknek” szokás nálunk nevezni. Az a világ volna ez, ami Budapesten kívül fekszik ebben az országban. Amiről köznapi tudatunkban többnyire csak kopott közhelyek élnek. Szívós közhelyek. Nem adják meg egykönnyen magukat még az olyan szerzőknek sem, mint Csányi László, aki nagyon is valóságosan benne él ebben a közhelyekkel álcázott — valóságos világban. Aki eddig megjelentetett különféle műfajú írásainak tanúsága alapján már legalább tíz önálló kötetben és legalább ugyanennyiféle megközelítésben ábrázolhatta volna ezt a világot.

Alapkérdésemre kaptam ugyan választ — többfélét is —, de valójában egyik sem elégített ki. A legkézenfekvőbbnek ez látszik: „Keveset kellene írni, megfontolva a szó súlyát, s nem feledve azt a vágyat, ami ott él minden mondat mélyén a maradandóság után. Csak olyan könyvet lenne szabad írni, amit senki nem adna kölcsön könnyelműen, mert rögtön megérezné, hogy nincs a keze ügyében.” Igaz is, meg nem is. Magyarázat is, meg nem is. És ez a könyv ilyen? Lehet, hogy jó néhányan ilyennek fogják tartani. Talán magam is így leszek vele. Mert ez a könyv rólam is szól. Rólunk, mindazokról, akik ebben a közhelyek árnyékában éledező — vidéki világban való tevékenységünk közepette — matató kezünkben néha ott érezzük (érezni véljük) a maradandóság egy-egy fakófényű igazgyöngyét, vagy annak megtévesztő utánzatát.

A „keveset kellene írni” jelszó persze nemcsak ennyit jelent. Banális alapigazsággal kettős rizikóhelyzetre enged következtetni. A „kevés”, azaz a fölöslegmentes, a hibátlan, a nélkülözhetetlen ilyen értelmű létrehozása minden igazi alkotó alapvető becsvágya. Ugyanakkor: keveset és jól kell írni, mert kis országunk távolságai e tekintetben olyan nagyok, hogy egy „vidéken élő” író legfeljebb egyszer engedheti meg magának büntetlenül a kezdő, vagy közepesen sikerült mű — sok kínlódással és kilincseléssel járó — megjelentetésének rizikóját. Ezt az olyan szerző, mint Csányi László, a kisujjában levő igazságok között tartja számon. Csányi — naplója szerint — úgy él, mert úgy kénytelen élni Szekszárdon, abban a bizonyos hetven-egynéhány négyzetméteres lakásban, hogy olva-

sólámpája fényköréből, ablaka négyszögéből semmiféle kedélyromboló „vidéki” kisszerűség ne szoríthassa ki az univerzum fényeit. Száműzhetetlen ember ő, aki első-sorban *jelen van* ott, ahol — teljes, hiánytalan, jól megépített saját világával. Ez a pokolian banális helyzet teszi hitelessé, mélyen megalapozottá az egyes, megrendítő „jelenléteknek” azokat a már régebbiről ismert „csodáit”, amikre például Lénárd Sándor, vagy Sütő András műveinek olvastán csodálkozhattunk rá. Csányi Szekszárdi naplója különösen közeli rokona Lénárd. Egy nap a láthatatlan házban című könyvének, amely — akárcsak a „napló” — egy perifériára kényszerült öntudatos személyiség drámai sodrású és erejű esszé-regénye.

A Szekszárdi napló „cselekményének” kettős nyomvonalán haladva változatos vidék bontakozik ki előttünk: Szekszárd, Tapolca, Firenze, Wittenberg... De végül is ugyanoda érkezünk vissza, ahonnan elindultunk, a szekszárdi ablakhoz, ahol a tekintésen kívül nem ígértek nekünk semmiféle tanmeséket, végső eszmei tanulságokat, amiket azután — nemcsak az ígért híján nem is hiányolunk. Ennélfogva a könyv olvasásának bevégeztével megokodásunkról is csak annyit mondhatunk a szerző szavaival szólva: „És aztán? És aztán nem tudok semmit. Állok az ablakban, a tengerre gondolkodok, a hegyekre, városokra, ahol jártam, a növények csodájára, a rendre, a csillagok bölcsességére”. És hitelesítődik bennünk a személyiség jelenlétének a csodája is, amiben — ahogyan Csányi mondja — benne élünk, „Firenzében vagy Szekszárdon, s a fontoskodó ostobaság halottainkat is becsapja, midőn a gyász fellengzősségében azt ígéri, hogy emléküket örökre megőrizzzük.” De nem önmagunkat csapjuk-e be szüntelenül, amikor e — bármilyen jól „hitelesített csoda” csapdáiba naponta belesétálva önmagunk körbejárhatóságának az illúziójában magunkról próbálunk meg „örökre” érvényes képet alkotni? — veti föl bennünk a kérdést ez a fotogramszerűen precíz szemlélyiségrajz. De igen — hangzik a durván leegyszerűsített válasz. És hogy kiegyezhessünk az „örökérvényiség” ösidők óta jogosnak ítélt, ugyanakkor eléggé illuzórikus igényével, a földönjárók realitását kell szembeszegeznünk vele. Mint ahogyan ezt a Szekszárdi napló szerzője is megteszi —

mondván: „...esténként sorról sorra rovom ezeket a sorokat... kövületnek, véletlen adaléknak: egy ember járt itt... De történhet-e ennél több?”

Nem törvényszerű. És mégis: megtörténhet az, hogy ezekből a sorokból öntörvényű műalkotás születik. A „kövület”, a személyiséglenyomat — „véletlen adalék”-váltán túllépve, a senkivel és semmivel össze nem téveszthető egyes jegyeiben az általánost is megragadva — szemünk láttára válik esztétikai értelemben különössé, azaz olyan tényezővé, ami nem elsősorban „lenyomat-jellegével”, dokumentatív erejével, hanem művészi hitelével hat.

A könyv szerkezeti építményét — ránézésre — a véletlen művének lehet tekinteni. „Napló”, amelynek különböző fejezetei különböző időszakokban íródtak. Első részében a szerző egy eldugott kis településen lejátszódott — őt, magát rokonilag érintő — brutális gyilkosság elemein keresztül próbálja meg értelmezni a szűkségszerű és a véletlen, valamint az okság dialektikáját, a továbbiakban pedig az európai kultúra-földrajzilag és szellemileg többé-kevésbé központi fekvésűnek mondott — tájain tett utazásai tapasztalatairól számol be. A napló-keret különös módon egyeztetni össze, helyezi egymás mellé az összeegyeztethetlent, békíti egységgé a látszólagos kettőséget. Ezzel — ha burkoltan is — világunk, jelenünk kettős természetére utal. Ugyanakkor, a véletlenszerűség látszatával egymás mellé került valóságszeletek — kiegyensúlyozott ellentétpontrendszerként alkotva — szinte spontán teremtik meg az „érdekes” könyvekre jellemző és az olvasói érdeklődést egyre följebb csigázó feszültséget.

A Szekszárdi napló — Csányi László iráskultúrája sokféle erényeinek köszönhetően — olvasmányélmény-értékű pulikáció. Ezt még talán azok is elismerik majd, akiknek netán távolinak tetszik a kötetben kibontakozó világ, világkép. Ez az iráskultúra olyan nemes ötvözet, amit valóban csak nagy bankóra szabad, érdemes beváltani. A Szekszárdi napló még mindig nem az. Nem hibátlan könyv. Sokféle kiválósága, érdeme mellett kellett most elmennem, elmehetnék a kifogásolható részek mellett is. Így például elhallgathatnám azt, hogy nem egészen ennek a kötetnek a szövegébe való az az egyébként igen érdekes mondat, amit a 157. oldaltól

— további öt oldalon át — olvashatunk. Vagy a „napló” végén elhelyezett, A találkozás című kitűnő novella, ami az előzővel együtt további önálló könyvek gerincanyaga is lehetne akár. Szemére lehetne vetni még a szerzőnek a rengeteg idegen nyelvű idézetet, aminek szövegközi jelenlétét a napló-jelleg esetleg indokolhatja, az olvasót azonban, még ha az nyelvzseni volna is, zavarba ejti. Ezen kívül soknak és feleslegesnek érezzük a német irracionalista gondolkodók egyes közhelyein nyugvó és ezekkel a közhelyekkel indokolatlanul azonosságot vállaló, amolyan transzcendentális rezignációnak ható fejtegetéseket. Helyettük szívesebben hallgattuk volna tovább a tényleges és talán-talán leküzdhető „vidéki bajaink” fölötti ostorcsatogást, ami legalább olyan egészséges gyönyörben részesíti fülünket és szemünket, mint a Monteverdi Poppeája fölötti — különben érdekes — elmélkedés. (*Magvető*, 1979.)

BEBESI KÁROLY

Vámos Miklós:

ÉN ÉS ÉN

Tíz évvel ezelőtt az Új Írásban jelent meg Vámos első novellája. Nem szokványos bemutatkozás volt, Lengyel József nyílt levélben dicsérte a fiatal (tizenkilenc éves) novellista szerkesztési erőnyeit, s hacsak a gesztussal nem is avatta íróvá Vámost, mindenesetre a figyelem előterébe tolta. Az *Ahol a sziget kezdődik* című antológia jelenti a következő állomást, majd az önálló kötet (*Előszó az ábécéhez*) egyértelmű kritikai elismerést szerez számára. Kezdetől fogva nyilvánvaló volt, hogy Vámos Miklós prózája a magyar irodalom realista hagyományaihoz kötődik. A valóságfeltáró igény és a puritán prózastílus ars poetikájának alapelve. Hasznosította a modern életérzés ábrázolására kínálkozó abszurd és groteszk elemeket is oly módon, hogy írásai mindvégig megőrizték az áttekinthető cselekmény életközelségét, közvetlen valóságalapra való visszavezethetőségét. Mindennek alapja és értelme az a társadalomkritikai szándék, amely Vámos minden írását alapvetően meghatározza.

Legjellemzőbb írói erőnye a szerkesztés biztonsága. Ez a szerkesztési magabiztonság a most megjelenő regényére fokozottabban érvényes. A mű cselekménye egyszerű, áttekinthető, különösebb meglepetésektől és bonyodalmaktól mentes. Hőse egy fiatal lány (Nyika), aki a szemünk előtt kallódik a züllés különböző fokozatain át (iskolakerülés, pénzért szeretkezés, börtön) egy már legális, vállalható életformába: munkahely, házasság, család. Önmaga megtalálását, a kiegyensúlyozott élet nyugalomát várja a házasságtól, pontosabban a házasság *tényétől*, hiszen az első „rendes embert” alkalmasnak tartja az új életkezéshez. Makacsul, szívós energiával, s nem kevés önámítással építi „boldog” jövőjét. A társadalmon belüli, a vállalhatóság legalitása mégsem hozza meg számára az önmagára találás biztonságát. Ebben a „legális” életformában is idegennek, társadalmon kívülinek érzi magát ugyanúgy, mint évekkel ezelőtt, kallódó, antiszociális életében.

Ezt a látszólag szürke történetet Vámos két idősíkon, s ennek megfelelően két elbeszélő móddal formálja meg. A múlt és a jelen eseményei párhuzamosan futnak úgy, hogy mindkét eseménycsoport a maga lineáris időrendjében kerül az olvasó elé. Nyika házasságkötését megelőző életútja adja a regény múlt idejét, amit az író egyes szám harmadik személyű, tárgyilagosságra és objektivitásra törekvő előadása hordoz. A házasságtól, a zsákutcába jutott élet felismeréséig terjedő események szolgáltatják a mű jelen idejét, a főhős egyes szám első személyű, naplószerű előadásában. A regény szerkezetének e sematikus felvázolásából is látható, hogy a történet idősíkjai alapvetően más nézőpontú és hangulatú előadásban jelennek meg. Egyik oldalról az író szinte az impassibilité határát *súroló* objektivitásával, másik oldalról a lány élményszerű, szuggesztív elbeszélésével. Mindez természetesen nem zárja ki egymást, de ahhoz hogy a logikailag egymás mellé illeszthető események egységes *egészként*, a maguk *életyszerűségében* mutakozzanak, s a cselekmény önmagában, a maga egyszerűségében hordozza a feszültséget, kiváló szerkesztésre van szükség. A feszültséget azzal éri el Vámos, hogy jó érzékkel vágja egymás mellé a két idősíkot, s ezzel az eltérő stilisztikai közegű ábrázolásokat. A mű szerkezetének

centruma Nyika házasságkötése, s ez teljesen adekvát a történettel, hisz ez az a pont, ahol a főhős élete alapvetően más irányba terelődhetne. Hogy mégsem lett happy end a befejezés, ez már az író társadalomkritikai igényében keresendő, s nem abban a nemzedéki „rosszkedvben”, amit a kritika egykor Vámos nemzedékére (?) olvasott.

A sztori vázlatos áttekintésénél szándékosan hallgattuk el azt a tény, hogy Nyika az ötvenes évek kezdetén született, s így eszmélődése mögött a személyi kultusz évei húzódnak. A lány életének alakulásában nem játszik lényeges szerepet ez a történelmi háttér. Bár az író láthatóan fontosnak érzi, s több helyütt kísérletet tesz ennek felvázolására. A regény elején olvas-

ható ilyen szándékú betétek azonban erősen mutatkoznak (tényszerű hivatkozások, dokumentum jellegű bevágások). A mű által felőlelt életút második felében áttetelesebben ugyan, de a hatvanas évek végének, a hetvenes évek elejének valóságára bukkanunk. Ez az a társadalmi háttér, ami Nyika elkallódása mögött meghúzódik.

„... ahogy telik az idő, kezdem azt hinni, hogy Nyika — hódolat Flaubert-nak — többé-kevésbé én vagyok.” — olvassuk az író nyilatkozatát. A főhős történetében van valami közös mindnyájunk sorsával, a cselekedetek és következményeik gyakran irányíthatatlan voltával, valahol és valamilyen képp mindnyájunk kiszolgáltatottságával. (Magvető, 1979.)

PAPP ISTVÁN

A JELENKOR KRÓNIKÁJA + A JELENKOR KRÓNIKÁJA + A JELENKOR K

AMERIGO TOT október első napjaiban Pécsre látogatott. 1-én részt vett Komarov emlékére c. szobrának avató ünnepségén s meglátogatta a Komarov nevét viselő gimnáziumot. A megyei tanácson 70. születésnapja alkalmából a megye és a város vezetői köszöntötték. Este a pécsi művészeti élet képviselőivel találkozott. — A következő napon Martyn Ferenc társaságában megtekintette a kaposvári Rippl-Rónai Múzeumot, a nagyatádi szobrász alkotótelepet és a szennai skanzenet. Este a Pécsi Tanárképző Főiskolán a felsőoktatási intézmények fiataljaival találkozott. Harmadnap a mohácsi történelmi emlékhelyet kereste fel.

*

Szeptember 27-én szerkesztőségünkbe látogatott OLEG ROSSZIJANOV szovjet irodalomtudós és műfordító, a magyar irodalom kiváló orosz fordítója és népszerűsítője. Nemrég jelent meg Moszkvában „Realizmus a 60-as, 70-es évek magyar prózairodalmában” c. kötete. Az Európa Könyvkiadó most készíti elő válogatott tanulmányainak magyar nyelvű kiadását.

*

A pécsi Ifjúsági Házban szerzői esten szerepelt október 1-én Nagy Gáspár, Pass Lajos, Pintér Lajos és Tóth Erzsébet.

*

A JANUS PANNONIUS MÚZEUM fennállásának 75. évfordulója alkalmából *Igy éltek nagyapáink a századfordulón* címmel helyörténeti kiállítás nyílt Pécsen október 5-én a Széchenyi téri galériában.

*

A PÉCSI NEMZETI SZÍNHÁZ társulata október 5-én mutatta be *Shakespeare: Ahogy tetszik* c. drámáját Könter László rendezésében. — A Kamaraszínház első bemutatója október 27-én *Ibsen: A tenger asszonya* c. műve. Az előadást Szikora János rendezi. — Az opera társulat a *Pillangókisasszony* bemutatójával kezdi az évadot október 28-án.

*

Október 9—11-ig három napra Pécsre látogatott MÉLIUSZ JÓZSEF romániai magyar író. Szerkesztőségünkben találkozott a pécsi írókkal és beszélgetést folytatott a magyar és romániai irodalom időszerű kérdéseiről. Első pécsi látogatása során a város múzeumaival és műemlékeivel is megismerkedett.

*

KERÁMIKUS-TALÁLKOZÓT rendeztek Siklóson október 9—10-én, a Kerámia Szimpózium tízéves fennállása alkalmából. Megnyílt a tizedik kiállítás, megbeszélésen értékelték a telep eddigi tevékenységét és ismertették a készülő kerámia alkotóház terveit.

*

KORMOS ISTVÁN születésének és halálának évfordulója alkalmából emlékülést rendeztek Győrött október 6-án, Mosonszentmiklóson pedig leleplezték a költő emléktábláját. — A Magyar Irodalomtörténeti Társaság október 11-én emlékezett meg Kormos István halálának évfordulójáról Budapesten.

*

AZ ÉLETÜNK szerkesztősége és a Magyar Írók Szövetsége közép-dunántúli csoportja színházi—drámai—dramaturgiai tanácskozást rendezett október 6—7-én Bozsokon.

*

Október 9—14-ig rendezték Pécsen az 5. *Nemzetközi Felnőttbáb-fesztivált*. A fesztivál idején kiállítást is rendeztek a magyar bábművészetről.

*

PANDUR JÓZSEF festőművész képeiből nyílt kiállítás október 11-én Szigetváron, a vár kiállítótermében. A kiállítás november 10-ig tekinthető meg.

*

BERZE NAGY JÁNOS néprajztudós születésének 100. és VIKÁR BÉLA néprajztudós születésének 120. évfordulója alkalmából *tudományos emlékülést* rendez október 17—18-án Pécsen a Magyar Néprajzi Társaság, a Baranya megyei Tanács és a Janus Pannonius Múzeum. Az évforduló tiszteletére megkoszorúzzák Berze Nagy János és Vikár Béla pécsi emléktábláját.

*

KODOLÁNYI EMLÉKMÚZEUM nyílik Vajszlón október 18-án. Megnyitó beszédet mond *Tűskés Tibor*. — A Baranya me-

gyei Tanács művelődésügyi osztálya a közeljövőben újra megjelenteti Kodolányi János: *Baranyai utazás* c. könyvét.

*

JELENKOR-ESTET rendeznek október 22-én a dombóvári Művelődési Központban *Csorba Győző*, *Parti Nagy Lajos* és *Szederkényi Ervin* részvételével. — Nagykanizsán, az Olajbányász kultúrházban november 26-án szerepelnek folyóiratunk munkatársai. Ezen az esten *Csorba Győző*, *Szederkényi Ervin* és *Tűskés Tibor* vesz részt.

*

MÓRICZ ZSIGMOND-emlékünnepséget rendeznek november 19-én Pécsen, a Doktor Sándor művelődési központban. Az emlékünnepségen *Czine Mihály* irodalomtörténész tart előadást.

*

LÁSZLÓ LAJOS Kanyarkulcs c. regényéről vitát rendez október 22-én a Hazafias Népfront budapesti irodalmi fóruma. Vita-indítót tart *Göncz Árpád*.

*

GALAMBOSI LÁSZLÓ Röptető című gyermekverskötete novemberben jelenik meg a Móra Könyvkiadó gondozásában, *Dános Judit* színes rajzaival.

*

PÉCSI KIÁLLÍTÁSOK. A Színház téri kisgalériában október 26-tól november 26-ig *Fürtös György* keramikumművész munkái. — A Képcsarnok bemutatótermében *Kumpost Éva* kerámiái október 25-től november 8-ig. — A Helyőrségi Művelődési Otthonban október 10—15-ig *dr. Lajos László* fotói.